

MAGYAR KÖNYVSZEMLE



1960

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 76. ÉVF. 2. SZÁM 101—224. l. BUDAPEST, ÁPR.—JÜN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő
KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORÚ MAGDA,
KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai : SEBESTYÉN GÉZA, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, FARKAS LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KARSAI GÉZA, főisk. tanár, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum főigazgatója, PAPP IVÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VARRÓ ISTVÁN, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara volt titkára (Chicago), FARKASNÉ TAUBER MÁRTA, a Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁVID KATALIN, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ igazgatója, FOGARASSY MIKLÓS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIGETHY JOLÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TISZAY ANDOR, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, KENYERES ÁGNES, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSÜRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, NYILAS MÁRTA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, SIMON MÁRIA ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZELLE BÉLA, egyetemi tanársegéd, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, VÉRTESSY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának h. igazgatója, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Szerkesztőség : Budapest, VIII, Múzeum körút 14—16. Telefon : 134—400

SEBESTYÉN GÉZA—FARKAS LÁSZLÓ

Új Nemzeti Könyvtárunk a Várban

Az Országos Széchényi Könyvtár 1847-ben költözött be jelenlegi otthonába, a Magyar Nemzeti Múzeum épületébe. Szinte hihetetlen, hogy 113 éven át nem változtatott helyet; még akkor is csodálatos ez, ha tekintetbe vesszük az utóbbi években rendelkezésére bocsátott két kisebb pótépületet (a volt Festetics-palota: Puskin u. 26. és a Múzeum u. 3. alatti ház javarésze) s egyéb bérelt helyiségeit. Már évtizedekkel ezelőtt önálló Nemzeti Könyvtár építésére lett volna szükség. Az egyre gyarapodó könyvtár helyhiányát 80 évvel ezelőtt (1880-ban!) egy képviselőházi bizottság is panaszolja JÓKAI elnökletével. Az alapítás százéves jubileumára (1902-ben) kiadott díszkiadvány pedig ugyancsak így ír: „a könyvtár helyszűkével küzd, mert óriási növekedése messze túlhaladja azon arányokat, melyekre több mint félszázaddal ezelőtt a könyvtári helyiségeket szabták”.¹ A külön könyvtári épület terve 1909-ben, a koalíciós kormány idején vetődött fel (a könyvtárat az akkori Rudolf rakpartra tervezték), de a kormány bukása után lekerült a napirendről — csaknem újabb fél évszázadra.

Ha időszerű volt a kérdés 1909-ben, nem kell magyarázni, mennyire sürgetővé vált 1945 után. Nemcsak a könyvtár nagysága miatt, bár köztudomású, hogy az ilyen típusú intézmények 15—20 évenként megkétszerezik állományukat. A könyvtárra hatalmas, új feladatok hármlottak a meginduló kulturális forradalomban. Hogyan felelhetne meg ezeknek régi, nyomorúságos korlátai között? S ne feledjük el, hogy szervezetiileg is kibővült az OSZK, kormányzatunk a könyvtárügy központi feladatainak jó részét is hatáskörébe utalta. Ezért a könyvtár vezetői az utóbbi évtizedben egyre sűrűbben hangoztatták, hogy a helyzet tarthatatlanná vált.

A lehetetlenülést mindenekelőtt az mutatta, hogy a könyvtár férőhely hiányában 13 helyre szóródott szét. S még így sem lehetett az egyre szaporodó anyag elhelyezését biztosítani. A raktárban több helyütt rá kellett térni a kettős (sőt néhol a hármas) sorokra, de ez sem vezetett célhoz. Az állomány tekintélyes részét már nem lehetett polcokra rakni, „könyvmáglyákban” halmozták fel. S közben könyvkiadásunk fejlődése, cserekapcsolataink erősödése s egyéb tényezők következtében szakadatlanul ömlenek az újabb kötetek ezrei, tízezrei a könyvtárba! (Az évi gyarapodás polcszüksége jóval meghaladja az 1 kilométert.)

De a legfájdalmasabb talán mégis az, hogy régi helyünkön nem tudjuk kiépíteni a korszerű, társadalmunk mai igényeihez mért olvasószolgálatot. A könyvtár 1958. évi Beszámolója joggal szögezi le: „a nemzeti könyvtár

¹ *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 13. l.

gyűjteménye még a polgári demokráciákban is közkinés, a nemzet első számú szabadakadémiája. Mennyivel inkább kötelessége a nyilvános szolgálat kiszélesítése a szocialista ország nemzeti könyvtárának!... A szocialista és népi demokratikus országok nemzeti könyvtárai valóban élszerepet játszanak a művelődési forradalom végigvitelében, a politikai fejlődés meggyorsításában, a tudomány és a népgazdaság támogatásában. ... Nemzeti könyvtárhoz méltóan az olvasótermek egész láncolatára lenne szükségünk, s ehelyett mindössze egy 88 férőhelyű általános, egy 39 személyes hírlap és folyóirat s egy 24 személyes tudományos olvasóteremmel rendelkezünk az egyes gyűjtemények néhány férőhelyes kutatószobáin kívül. Így tanulni, művelődni és kutatni vágyó olvasók tömegei rekedtek ki a könyvtárból. (A szófiai Nemzeti Könyvtárnak 258 személyes általános olvasóterme van!)” Ha semmi más indok nem lenne, ez a tény maga halaszthatatlanná teszi a megoldást.

Nos, nyugodtan mondhatjuk, hogy a könyvtár elhelyezésének kérdése, ha a megoldás küszöbéhez csak most értünk is el, az utóbbi években állandóan napirenden volt. 1952-ben úgy látszott, hogy lehetőség van megfelelő modern épület emelésére — még az első ötéves terv keretében. A hely kijelölése tekintetében a Tabán, majd konkrétabb formában a Közgazdasági Egyetem és a Petőfi híd közötti pesti Dunapart jött szóba. Mikor ez a megoldás lekerült a napirendről, valamely meglévő épület átalakítására törekedtek. Szó volt a Kilián laktanyáról, a volt Ludovikáról, a Kaffka Margit gimnáziumról stb. Legkomolyabb formában a volt Tőzsde-palota, majd a Vigadó átépítése került szóba, de egyik elképzelés sem volt megvalósítható. Legutoljára került szóba a volt királyi Vár.

1959 nyarán a Gazdasági Bizottság döntést is hozott, hogy a Nemzeti Könyvtár elhelyezését a Vár nyugati szárnyának (ún. F épület) átalakításával kell megoldani. Így a könyvtár az új perspektívában hozzáfogott az építési program tervezetének kidolgozásához.

I. Az új otthon: a Vár

A felsőbb szervek döntése a könyvtár Várba költöztetéséről nem teremtett problémátlan helyzetet. Ellenkezőleg, a könyvtárnak a város szívéből való kitelepítése, s emellett egy nem e célra tervezett épületbe való átvitele komoly aggodalmakat is keltett. Az aggodalmak nem korlátozódtak az OSzK munkatársaira, osztotta őket az egész könyvtáros társadalom. Éppen ezért mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk: alkalmas-e a Vár kijelölt szárnya a nemzeti könyvtár céljaira.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, egészen röviden ismertetnünk kell a szóbanlévő épületet.

A Vár F szárnya (1. ábra) a régi királyi palotának a Krisztinaváros, illetve a Tabán felé néző nyugati része. Egy kb. 110 m hosszú és 45 m széles épületkomplexum, melynek egy hatalmas központi előcsarnoka, illetve lépcsőháza és két nagy belső udvara van. (2. ábra.) A központi előcsarnokhoz kapcsolódó s a két belső udvart is körülfutó belső folyosókból nyílnak az épület utcai (részben a várkertre és a belső várudvarra néző) traktusai. Főbejárata a Vár ún. oroszlanos udvaráról nyílik. A földszinttől, vagyis a mai főbejárat szintjétől felfelé két teljes emelete és egy részben kiépített harmadik emelete, lefelé pedig két alagsori szintje és két pincésora van.

A budai királyi palota — YBL Miklós és HAUSZMANN Alajos nagyszerű alkotása — annak a régi palotának a helyén épült fel, melynek első építője IV. BÉLA volt a tatárjárás utáni időkben, s amely palota fénykorát ZSIGMOND és MÁTYÁS király idejében élte, majd a török uralom s a felszabadító ostrom alatt szinte teljesen elpusztult. Az elpusztult palota helyén, a régi alapfalak részbeni felhasználásával MÁRIA TERÉZIA építtetett új palotát. Ez a Mária Terézia-féle palota szinte változatlan alaprajzi elrendezésben állott fenn a múlt század közepéig. A kiegyezés után merült fel a palota átalakításának, kibővítésének, illetve új épületrészek építésének gondolata. A tervek elkészítésére YBL Miklós kapott megbízást, s az építkezés 1890-ben kezdődött meg. YBL-nek 1891-ben bekövetkezett halála után HAUSZMANN Alajos folytatta, majd fejezte be 1905-ben az építkezési munkálatokat.

A palota F épülete, amely most az OSzK új otthonául van kijelölve, az YBL és HAUSZMANN által tervezett, illetve végrehajtott építkezések során jött létre. Mivel pedig a régi MÁRIA TERÉZIA-féle várudvar nyugati részén egy ilyen hatalmas új épület számára elégséges hely már nem állt rendelkezésre, az F épületszárny tulajdonképpen már a lejtőre került. Keleti oldala, mint a 3. ábrából látható, épp csak érinti a Vár felszínét, maga az épület a nyugati lejtőn áll, nyugati falával hatalmas (s építéskor emelt) támfalra nehezedve. Így a lejtőn épült házak sajátossága jellemzi: magassága a Tabán felől sokkal nagyobb, mint a várudvar felé eső oldalon. A Tabán felől nézve még a pince-sorok is tekintélyes magasságban vannak, s az innen nézve több emelet magasságban fekvő épületszinteknek a várudvar felé alagsor jellegű kiképzésük van. Az oroszlanos udvarról nyíló főbejárat szintje — a földszint — a tabáni oldalról nézve már az V. emelet.

Nos hát, ennek az épületnek a tekintetében kellett a megelőző tárgyalásokon állást foglalni. Az aggodalmak a következők voltak.

1. Súlyosan esett latba a *megközelítés* kérdése. Az OSzK ma központi helyen fekszik, a számára legfontosabb egyetemi karok közvetlen közelében. Felvitele a Várba azt eredményezheti, hogy elveszti olvasóközönségét, holott azt inkább szélesítenie kellene. Nem egyszer hangzott el a javaslat: költözzék inkább a Történeti Múzeum a Várba, s kapja meg az OSzK az egész Múzeumkörúti épületet. Hiszen kézenfekvő, hogy a múzeumokat lényegesen ritkábban látogatják, mint a könyvtárat; ha választani kell, inkább az utóbbit kell a nagyobb forgalmú helyen hagyni.

2. Egy másik nehézség az, hogy az épület ún. *hasznos tere* aránytalanul kevés. Mint az alaprajzról (2. sz. ábra) jól látható, az alapterület túlnyomó részét a széles folyosók, a hatalmas előcsarnok, belső udvarok stb. veszik igénybe, s csak a 4 m széles folyosón kívül eső „külső héj” az épület hasznos tere. Ez a terület a kapott adatok szerint 9200 m². Az OSzK területszükséglete viszont meghaladja a 37 000 m²-t (ha a raktári szinteket felemagasságban számítjuk, akkor is majdnem 26 000 m²). Hogyan lehet ezt a különbséget áthidalni és egyáltalán, lehet-e?

3. Nem megfelelő az egyes *traktusok mélysége* és szintmagassága sem. Az épület héjában elhelyezett helyiségeknek a mélysége 7—8 m; ez olvasóteremnek kevés, mert több helyiség egybekapcsolásával is csak hosszú, de keskeny termeket kaphatunk, szolgálati helyiségnek pedig sok. Az egyes szintek magassága általában 5—6 m között van. Könyvtári célra ez egyik vonatkozásban megfelel: olvasóteremnek jó, bár arra a célra meg, mint mondtuk, a traktusmélység nem megfelelő. Viszont a könyvtár dolgozó-

helyiségeinek normál szobamagasságúaknak kell lenniük, a raktári emeletet pedig annál is kisebb, 2,20—2,30 m magasságban kell tervezni.

4. Aggodalmak merültek fel a Vár fekvése miatt a *biztonságot* illetően is. Az emberiség legjobbjai azt remélik, hogy nem fognak többé a háború megpróbáltatásai rájuk zúdulni. De minthogy ez nemcsak a mi jószándékunktól függ, készen kell lennünk a másik eshetőségre is. Ilyen exponált helyen levő épületbe telepíteni egyik legfontosabb kulturális gyűjteményünket, legalábbis kockázatos vállalkozásnak tűnhetik.

5. Végül igen nagy gondot okozott, hogy e műemlékjellegű épület könyvtári célokra való igénybevételével ellentétbe kerülünk a *mai könyvtárépítési alapelveivel* is. A korszerű könyvtárépítésnek ui. két alapvető követelménye van: *a)* legyen az épület horizontális és vertikális irányban egyaránt bővíthető és *b)* legyenek az egyes feladatkörök az épületen belül átrendezhetőek, vagyis lehessen az épület belső beosztását módosítani.

Mindkét követelmény abból adódik, hogy a könyvtár szünet nélkül változó, gyarapodó szervezet; nyilvánvaló, hogy a célszerű könyvtárépület az, amely ezt a folytonos változást követni tudja. Nem kell magyarázni, hogy a szóban forgó épület esetében sem emeletréépítésnek, sem toldaléképület emelésének nincs meg a lehetősége. Vagyis: számolni kell azzal, hogy a nemzeti könyvtár bizonyos idő elteltével reménytelenül befulladás. Ami pedig az „alakíthatóságot” illeti (flexibility), arra nyilván csak egy eleve így tervezett épületben kerülhet sor.

Ezek voltak azok a főbb aggodalmak, amelyek a könyvtár vezetését és dolgozóit joggal nyugtalanították, s amelyekre választ kellett adni, mielőtt a javasolt útra rá mertünk lépni. S most lássuk ezeknek a problémáknak a megoldási vagy feloldási lehetőségeit.

ad 1. A lejtőre épült (tehát kétoldalas) épület megadja a lehetőséget, hogy a mai *felső* főbejárat helyett egy új, *alsó* főbejáratot létesítsünk a Krisztinaváros, ill. a Tabán felől. A kérdés részleteiről alább, a III. fejezetben lesz szó. Itt csak annyit említünk meg, hogy a támfal áttörésével alul kellene kiképezni előcsarnokot, s ezzel az új Nemzeti Könyvtár homlokzata az 1. sz. ábrán látható nyugati oldal lenne. Ezzel a változtatással tökéletesen megfordult a megítélés. Az új Nemzeti Könyvtárat villamossal, autóbusszal könnyen el lehet érni. Rövidesen megépül újra az Erzsébet-híd, akkor pedig mondhatjuk, hogy így is a város szívében lesz. Igaz, hogy kikerül a pesti belvárosból, de csak pár percnire. (A bölcsészeti kartól alig lesz messzebb, mint jelenlegi helyén.) A Budára való áthelyezés talán még kedvező is abból a szempontból, hogy arányosabban fognak megoszlani a nagy könyvtárak Budapesten. Jelenleg egymás közelében zsúfolódnak az Egyetemi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az Országos Műszaki Könyvtár, a Közgazdasági Egyetem Könyvtára, a Gorkij Könyvtár stb. A fejlődő Buda is megérdemel annyit, hogy egyik nagy könyvtárunk ott legyen.

ad 2. A számítások során kiderült, hogy a jelenleg nem hasznos terek jó kihasználását éppen a könyvtárnak a Vár-épületbe való helyezése teheti lehetővé. Minden más intézmény megtartaná az épület mai konstrukcióját. Könyvtár esetében azonban az üres belső részt kitöltheti az oda kívánczó raktártömb, mint azt a 3. ábra mutatja.

További térhasznosítást lehet elérni a magas emeletszintek kettéválasztásával. Harmadszor: fel lehet használni elképzelésünk szerint a könyv-

tár közvetlen céljaira — üzemek és műhelyek elhelyezésére — a jelenlegi két pincsort is, csak megfelelő ablakokkal kell az ott kialakítandó helyiségeket ellátni. Mindez a — könyvtár esetében jelentkező, egyéb esetben elmaradó — térkihasználás azt eredményezi, hogy az OSzK bizonyos kompromisszumokkal a Várban elhelyezhető. (De eredményezi azt is, hogy az épület szempontjából nézve ez az optimális megoldás. Ha könyvtár esetében háromszorosára növelhető a ma nyilvántartott hasznos terület, kár lenne — társadalmi nézőpontból — minden más hasznosítás.)

ad 3. A traktusmélységgel kapcsolatos nehézségek enyhítésére is mutatkoznak lehetőségek. Az egyik: a tervezett olvasószolgálati szinten (l. V. fejezet) a termék megfelelő szélességét (mélységét) biztosíthatjuk a folyosók megszüntetésével s a lebontandó falak helyére tartóoszlopok beiktatásával. A másik: a szolgálati célokra átalakítandó helyiségeknél ezek belső részéből lehet folyosót leválasztani. (7., 8., 9., 10., 11., ábra.)

A magas emeletszintek kettéválasztásáról már az előbbieken szó volt. A raktári tömb pedig saját emeletmagasságával illeszkedik be az épületbe. (3. ábra.) Természetesen azokon az épületrészekben, ahol sem a traktusmélység, sem a szintmagasság változtatására nincs mód, meg kell alkudnunk a lehetőségekkel.

ad 4. Az előzetes tárgyalások folyamán — biztonsági célokra — szoba került a Vár mélypincerendszere. Tudjuk, hogy a Várhegynek üreges a belseje. Ezekben az üregekben, barlangokban olyan biztonsági raktárt lehet kiépíteni, amely Budapest területén mindennél nagyobb védelmet nyújt. Ilyen megoldás esetén a hely inkább előnyös, mint hátrányos. Egyébként mód van arra a raktár tervezésénél, hogy az archivális, muzeális rész az épületen belül is maximálisan védett helyzetbe kerüljön (l. IV. fejezet).

ad 5. A bővíthetőséget és a belső változtathatóságot, alakíthatóságot a Vár-épület esetében nem lehet biztosítani. Sőt ezen túlmenően is számolnunk kell azzal, hogy könyvtárunk konzervatív megoldású lesz. A könyvtár-épület klasszikus hármassága (raktár, olvasóterem, szolgálati rész), amit nemrég még dogmának tartottak, lassanként meghaladottnak tekinthető. Az új elvek már nem a funkcionális egységek különállását, hanem éppen a könyvtári funkciók bizonyos belső egymásbakapcsolódását hangsúlyozzák. A mi esetünkben viszont meg kell maradnunk a klasszikus hármasság elve mellett, modernebb megoldásokra az épület nem alkalmas. De ugyanez lenne a helyzet, ha a körülmények kedvezése folytán 20 évvel ezelőtt építettek volna új nemzeti könyvtárat, hiszen a könyvtárépítés forradalma épp a mostani években zajlik. Akkor pedig senki sem emlegetné ezt a hiányt. Bármilyen fontos szempontról van is szó, ezt a negatívumot a könyvtár vezetőségének vállalnia kellett, hiszen a könyvtár újjászervezését nem fogja akadályozni. Egyetlen pont volt, ahol nem lehetett engedni. Hogy a befulladás-tól megóvjuk a könyvtárat, azt kértük, hogy biztosítsanak helyet egy leendő pótépület részére a közelben. Az Építésügyi Minisztérium és a Gazdasági Bizottság magáévá tette kérésünket, s határozat született, hogy a Vár-épület térségében, az F épületszárny közvetlen közelében, a lebontott ún. istállósor helyén megfelelő telket kell tartalékolni a könyvtár pótépületének céljára. Így lényegében ez az aggodalom is tárgytalanná vált.

Ezek voltak azok a főbb problémák, amelyekre előzően választ kellett adni. A könyvtár 1958 végén és 1959 elején különféle felterjesztésekben, feljegyzésekben rögzítette ama szempontokat, amelyek érvényesítése elő-

feltétele a Vár tervezett új hasznosításának. Az illetékes szervek minden lényeges kérdésben honorálták az OSzK álláspontját. Így került sor a Gazdasági Bizottság pozitív döntésére.

A nehézségek megtárgyalása után szóljunk most néhány szót a Vár-épület kétségtelenül meglevő előnyeiről is.

Ez az épület, mint arra az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtár-építési és berendezési szakbizottságának szakvéleménye is rámutat, hangsúlyozottan reprezentatív jellegű, s ebből a szempontból kifejezetten alkalmas az OSzK elhelyezésének céljára. „Hisz egy nemzeti könyvtár feltétlenül támaszt reprezentatív igényeket. Éppen ezért találjuk külföldön is nem egyszer kormányzati épületekben a nemzeti könyvtárat.”² A volt királyi palota épülete a helyreállítási munkálatok befejezése után kétségtelenül Budapest egyik legszebb épülete s éppen az OSzK-nak, a Nemzeti Galériának s egyéb kulturális intézményeinknek ottani elhelyezése folytán idegenforgalmi látványosság is lesz. Szép fekvése, s az a gyönyörű kilátás, mely onnan nyílik (félkörben a budai hegyek), csak fokozni fogja vonzóerejét.

És gondoljunk némi jogos büszkeséggel arra, hogy valahol ott, ahol most az OSzK új otthona lesz, működött annak idején MÁTYÁS király híres könyvtára, a Corvina is.

II. Tervezés. Helyiségsszükségletek

Az OSzK már 1952-ben, amikor felmerült a lehetőség arra, hogy új Nemzeti Könyvtárat építsenek, hozzáfogott a tervezés előkészítéséhez. Osztályonként felmérték a helyiségsszükségletet, s papírra vetették az elrendezésre, beosztásra vonatkozó elképzeléseket. Mindez az anyag kétségkívül sok segítséget nyújthat a jelenlegi tervezésnek is. Mindazonáltal a Vármegoldás felmerülésekor egészen újból kellett a munkát elkezdni. Részben, mert egy meglevő épület átalakítása egészen másfajta feladat, részben mert azóta elképzeléseink is módosultak. (Megjegyezhetjük, hogy az 1952. évi tervek még nem a fent érintett új építészeti elvek alapján készültek.) 1958-ban a könyvtár újból rögzítette a szükségleteket, s hozzáfogott az átépítés koncepciójának a kialakításához. (Bár a GB döntése csak 1959 derekán történt, az előzetes tárgyalások már 1958-ban megindultak.) Köszönettel említjük meg e helyütt is, hogy az induláskor jelentős segítséget adott az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési és berendezési szakbizottsága, amely 1958 végén részletes és alapos szakvéleményt³ dolgozott ki a Várban való elhelyezés alapvető kérdéseiben. Ezek az előzmények.

Az 1959 őszen — a GB döntés után — megszövegezett programtervezetben a könyvtár jellegéből és funkcióiból kellett kiindulni. A leglényegesebb szempontok a következők voltak.

Az OSzK igen *komplex* feladatkört lát el. Egyrészt élő könyvtár, sőt Magyarország legnagyobb könyvtára. Ugyanakkor azonban — ugyancsak nemzeti könyvtári mivoltánál fogva — könyvarchívum is, vagyis az olvasók kiszolgálása mellett feladata a magyar és magyar vonatkozású irodalom

² Szakvélemény az Országos Széchenyi Könyvtárnak a budai Vár F épületszárnyában való elhelyezéséről. Bp. 1958. 3. 1.

³ I. m.

sértetlen megőrzése az utókor számára (e tekintetben mintegy könyvmúzeum). Mindezt kiegészítik bizonyos központi feladatok és könyvtárközi funkciók, mint: a kötelempéldányok szétosztása, könyvtárközi kölcsönzés, a nemzeti esereközpont munkája, központi katalógusok, központi feldolgozás, központi tájékoztatás, és az egész könyvtári hálózatot érintő módszertani munka és könyvtártudományi kutatások.

De jellemzők a könyvtárra a *méret*ek is. Az OSzK-nak, amely jelenleg a főváros 13 pontján van elhelyezve, csupán mai *könyvállománya* meghaladja az 1 500 000 kötetet. (Ebbe még nincs beleszámítva az a nemzeti tulajdonba került kb 1 millió kötetet kitevő könyv- és folyóirat állomány, amelynek belföldi elosztása és a visszamaradt anyagnak további gondozása az OSzK feladata; egyelőre azonban — míg az elosztás be nem fejeződik — ennek a teljes anyagnak az elhelyezéséről is gondoskodni kell.) A *könyvanyagon kívül* az OSzK-nak hatalmas különgyűjteményei is vannak: folyóirattár, kézirat-tár, térképtár, zeneműtár, színháztörténeti gyűjtemény stb.

Az OSzK teljes — könyv és egyéb nyomtatvány, kézirat, film, hang-lemez stb. — állománya az 1958. évi *Beszámoló* statisztikai adatai szerint a következő:

Könyv (kötet)	1 360 110
Periodika (kurrens évf. + nem kurrens db)	146 164
Kézirat (db)	303 039
Zenemű (db)	50 657
Térkép (db)	70 338
Plakát és kisnyomtatvány (db)....	1 626 600
Mikrofilm (db)	4 579
Egyéb dokumentum (db)	131 563

Összesen:.... 3 693 050

A könyvállomány fenti számához hozzáadandó az a mintegy 130 000 — 150 000 kötetet kitevő másodpéldány anyag, ami jelenleg úgynevezett „könyvmáglyában” van felhalmozva.

A mai állapotot azonban nem lehet a tervezésnél alapul venni. Minthogy a könyvtár „növekvő szervezet”, arra kell számítanunk, hogy a könyvtár *könyvanyaga* 50 év alatt 5 millió kötet fölé fog felnövekedni, s megfelelő mértékben fognak emelkedni a különgyűjtemények is.

Az állomány méreteinek megértéséhez tudni kell, hogy az OSzK nem egy példányban gyűjti a nyomdatermékeket. Már az archivális és használati szempontok kettőssége miatt is a hungarica könyvanyag, folyóiratanyag, hírlapanyag területén szükségszerűen *többpéldányos gyűjtést* folytat. Az első (vagyis legteltesebb) példánysorozat archivális (ez az utókoré), a további (szükség szerint második, harmadik stb.) példányok a használat céljaira szolgálnak. A kettős gyűjtés részben az állomány kivételes iramú növekedését, részben a raktározás bonyolultságát eredményezi.

Ezekkel az arányokkal ma még nincs egyensúlyban a könyvtár *nyilvános szolgálata*. Mint fentebb megállapítottuk, a Nemzeti Múzeum épülete nem ad lehetőséget a korszerű olvasótermi hálózat kiépítésére, vagyis a könyvtár kincsei sok vonatkozásban ma még csak holt tőkét jelentenek. A tervezésnél azonban nem a mai helyzetből, hanem a szükségletből — egy

korszerű nemzeti könyvtár megteremtésének az igényéből — kell kiindulni. A Várban a könyvtárat sokezres tömegek fogják látogatni, a műveltségi színvonal emelkedésével egyre nagyobb tömegek.

A nagy állományt és az olvasótömegeket megfelelő *személyzet* kell, hogy gondozza. Az OSzK létszáma jelenleg 287 fő. A könyvtár számítása szerint ennek az új épületben 1975-ig 673-ra kell felemelkednie, hogy a meg-növekedett, kiszélesedett feladatokat el tudjuk látni.

A szükséges helyiségek rendeltetésük szerint a következő kategóriákba sorolhatók:

1. *Könyvraktárak.*

2. *A nyilvános szolgálat helyiségei.* Olvasótermek, katalógustermek, előadótermek, kiállítási helyiségek; idetartoznak az olvasó- és előadótermek-hez szükséges ruhátárak, dohányzók, büffé, könyvklub helyiségei.

3. *Szolgálati helyiségek.* A könyvtár alkalmazottainak munkahelyei; idetartoznak a szolgálati lakások is.

4. *Üzemek, műhelyek.*

5. *Mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek.* Idetartoznak a párt, a szak-szervezet és a KISz helyiségei, valamint a dolgozók részére étkezdé, konyha, öltöző és fürdőhelyiségek, betegszoba, klub stb. és idetartoznak bizonyos vonatkozásban a 2. kategóriánál már említett előadótermek is.

6. *Egyéb helyiségek.* Portásfülkék, kazánház, tüzelőanyagraktár, WC-k, mosdók, telefonközpont, telefonfülkék, valamint az egyéb technikai berendezésekhez (világítás, fűtés, légkondicionálás, lift stb.) szükséges helyiségek, a tűzoltók helyiségei stb.

A könyvtári munkában szerzett tapasztalatoknak, az OSzK távlati fejlesztési tervének, illetve fejlődési irányának, továbbá az idevonatkozó bel- és külföldi szakirodalomnak a figyelembevételével állapítottuk meg az OSzK helyiségsszükségletét, az egyes kategóriákon belül külön is részletezve.

A megállapított helyiségsszükséglet részletezése a következő:

I. *Szolgálati helyiségek*

<i>Igazgatás</i>	22 szolgálati helyiség.....	593 m ²
	2 kézraktár	80 „
	4 szolgálati lakás	320 „
<i>Igazgatás összesen</i>		993 m ²

I. *Főosztály :*

Gyarápítási osztály	9 helyiség	245 m ²
Feldolgozó osztály	10—15 „	630 — 700 m ²
Bibliográfiai osztály	10—15 „	225 m ²
Olv. szolg. és tájékozt. osztály	10 „	305 m ²

I. Főosztály összesen

1 405 — 1475 m²

II. *Főosztály :*

Hírlaptár	17 helyiség	520 m ²
Zeneműtár	4 „	90 „
Színháztörténeti gyűjtemény	4 „	110 „
Térképtár	5 „	242 „
Kisnyomtatványtár	5 „	145 „

II. Főosztály összesen

1 107 m²

Zárolt kiadványok tára

2 helyiség

45 m²

III. Főosztály :

Kézirattár	7 helyiség	273 m ²
Régi és ritka nyomtatványok tára	7 „	212 m ²
Mikrofilmtár	4 „	110 „

III. Főosztály összesen 595 m²

IV. Főosztály :

Könyvelosztó	8 helyiség	305 m ²
Nemzetközi kapcsolatok	1 „	154 „
Könyvtárközi köles.	4 „	178 „
Közp. katalógus	3 „	184 „
Kötelempéldány csop.	2 „	106 „

IV. Főosztály összesen 927 m²

V. Főosztály :

Könyvtártud. osztály	22 helyiség	471 m ²
Módszertani „	11 „	205 „
Oktatási „	2 „	41 „

V. Főosztály összesen 717 m²

Szolgálati helyiségek összesen : 5 789 — 5 859 m²

2. A nyilvános szolgálat helyiségei :

Igazgatás :	500 személyes előadóterem	600 m ²
	100 „ „	120 „
	ruhatárak, dohányzók	300 „
Igazgatás összesen :		1 020 m ²

I. Főosztály :

általános olvasóterem	600 m ²
tudományos olvasóterem I.	200 „
„ „ II.	200 „
„ „ III.	100 „
„ „ IV.	100 „
könyvklub	80 „
ifjúsági olvasóterem	350 „
kézirattár (120 000 kötetre)	400 „
mikrofilm olvasó	80 „
kutatófülkék (10)	50 „
gépelőhelyiségek (5)	20 „
katalógus	200 „
szakkatalógus	200 „
dohányzó	120 „
büfé	80 „
beiratkozó	40 „
kölcsönző	50 „
fotokópia	70 „
tájékoztató könyvtár	100 „

I. Főosztály összesen: 3 040 m²

II. Főosztály :

Hírlaptár {	folyóirat olvasóterem	300 m ²
	katalógus	100 „
	kutatóhelyiségek (8)	96 „
Zeneműtár és színháztört. gyűjtemény.	5 helyiség	225 „
Térképtár és kisnyomtatványtár	5 „	214 „

II. Főosztály összesen: 935 m²

Zárolt kiadványok	1 helyiség	40 m ²	
<i>III. Főosztály :</i>			
Kézirattár és RR	3 helyiség	250 — 350 m ²	
Mikrofilmtár	1 „	50 m ²	
III. Főosztály összesen:		300 — 400 m ²	
IV. Főosztály :	1 helyiség	400 m ²	
V. Főosztály :	1 helyiség	80 m ²	
A nyilvános szolgálat helyiségei összesen		5 815 — 5 915 m ²	
3. Könyvraktárak			
I. Főosztály :		10 000 m ²	
<i>II. Főosztály :</i>			
Hírlaptár		3 000 m ²	
Zeneműtár		500 „	
Színháztörténeti gyűjtemény		400 „	
Térképtár		800 „	
Kisnyomtatványtár		1 000 „	5 700 m ²
Zárolt kiadványok tára			600 m ²
<i>III. Főosztály :</i>			
Kézirattár		1 500 m ²	
Régi és ritka nyomtatványok tára		640 „	
Óvóhely a Kézirattár és RRT számára		2 140 „	
Mikrofilmtár		300 „	4 580 m ²
<i>IV. Főosztály :</i>			
Főlépédműtár raktár		500 m ²	
Könyvelosztó		2 500 „	3 000 m ²
Könyvraktárak összesen			23 880 m ²
4. Üzemek, műhelyek :			
Könyvkötészet (ig.)		400 m ²	
Könyvrestauráló és könyvhiq. labor. (III.)		390 „	
Adréma (I.)		164 „	
Nyomda (I.)		150 „	
Sokszorosító (V.)		105 „	
Mikrofilmtár labor. (III.)		240 „	
Asztalos, lakatos, villanszerelő stb. (ig.)		120 „	
Garage (ig.)		100 „	
Üzemek, műhelyek összesen			1 669 m ²
5. Mozgalmi, jóléti és társadalmi helyiségek			
Párt, szakszervezet, KISZ		200 m ²	
Klub, gyengélkedő, étkezdé, konyha		300 „	
Öltözők, mosdók, fürdők		200 „	
Mozgalmi, jóléti és társadalmi helyiségek			700 m ²
6. Egyéb helyiségek			

ÖSSZESÍTÉS

	Szolg. h.	Nyilv. szolg.	Könyv- rakt.	Üzemek	Mozg. jóléti h.	Összesen
Igazgatás	993	1 020	—	620	700	3 333
Gyarápítási osztály	245	—	—	—	—	245
Feldolgozó osztály	630	—	—	164	—	794
Bibliográfiai osztály	225	—	—	150	—	375
Olv. szolg. és tájékozt. osztály	305	3 040	10 000	—	—	13 345
<i>I. Főosztály</i>	1 405	3 040	10 000	314	—	14 759
Hírlaptár	520	496	3 000	—	—	4 016
Zeneműtár	90	225	500	—	—	1 325
Színháztörténeti gyűjtemény	110	—	400	—	—	—
Térképtár	242	—	800	—	—	2 401
Kisnyomtatványtár	145	214	1 000	—	—	—
<i>II. Főosztály</i>	1 107	935	5 700	—	—	7 742
Zárolt kiadványok tára	45	40	600	—	—	685
Kézirattár	273	—	3 000	390	—	5 405
Régi és Ritka nyomtatványok tára	212	250	1 280	—	—	—
Mikrofilmtár	110	50	300	240	—	700
<i>III. Főosztály</i>	595	300	4 580	630	—	6 105
Könyvelosztó	305	—	3 000	—	—	3 305
Nemzetközi kapcsolatok	154	—	—	—	—	154
Könyvtárközi kölesönzés	178	—	—	—	—	178
Közp. katalógus	184	400	—	—	—	584
Kötelempéldány	106	—	—	—	—	106
<i>IV. Főosztály</i>	927	400	3 000	—	—	4 327
Könyvtártud. osztály	471	80	—	105	—	656
Módszertani osztály	205	—	—	—	—	205
Oktatási osztály	41	—	—	—	—	41
<i>V. Főosztály</i>	717	80	—	105	—	902
Összesen	5 789	5 815	23 880	1 669	700	37 853

Ezeknek az adatoknak az alapján kell majd a Középülettervező Intézet mérnökeinek a könyvtár tervét elkészíteniük. A tervezéshez azonban a méretek maguk még nem elégségesek. A méreteken kívül *a*) tekintettel kell lenni a könyvtár egységeinek funkcionális összefüggéseire, *b*) egyeztetni kell a könyvtár szükségleteit az épület adottságaival. A legfontosabb szempontok itt a következők.

ad *a*) Alapkövetelmény, hogy azok az egységek kerüljenek egymás mellé, amelyeknek egymással kapcsolatuk van (több irányú kapcsolat eseté-

ben biztosítani kell a több irányú érintkezést), s hogy a sorrendet a könyvtárat jellemző folyamatok (a könyv mozgása, az olvasó mozgása stb.) szabják meg. A részletekre nem térhetünk ki, csupán sommázva néhány általános elvet említünk meg.

Funkcionális szempontból úgy kell az épület belső elrendezését megtervezni, hogy összefüggésben legyenek a raktárak a raktárakkal, az olvasóhelyiségek pedig az olvasóhelyiségekkel. Tehát legyen egy egységes raktári tömb és egy egységes olvasói közlekedő útvonal.

A nagyközönség számára szolgáló helyiségek minden szinten zárt egységet képezzenek, szigorúan elhatárolva azoktól az utaktól, amelyeken a könyvek mozgása történik. Tehát a könyvek útja a raktárak és az olvasótermek között sehol ne szelje át a közönség számára szolgáló útvonalakat, s az olvasók útvonalait ugyancsak minden szolgálati útvonaltól függetleníteni kell.

A raktárak legyenek jól megközelíthetők mind a feldolgozó helyiségekből, mind az olvasótermekből; s az olvasótermekből ne csak liftek segítségével, hanem lehetőleg ugyanazon a szinten való közvetlen összeköttetés útján is.

ad b) Az olvasótömegek számára biztosítani kell a kényelmes megközelítést (az alsó bejárat kérdése).

Adminisztratív szempontból szükséges a legnagyobb teherforgalmat lebonyolító könyvforgalmi — IV. főosztálynak —, valamint az I. főosztályhoz tartozó Gyarapítási osztálynak a posta és teherforgalom céljára szolgáló kapuk közelében való elhelyezése. Ugyanitt kellene gondoskodni a postabontó és szétosztó szolgálat elhelyezéséről is.

A látványosságot is alkotó különgyűjtemények (régii és ritka nyomtatványok, kéziratok, zeneműtár stb.), amelyek nagyszámú látogatót vonzanak, kerüljenek a reprezentatív földszinti és első emeleti szintre, a díszlépcsőház közelébe.

A könyvtár elhelyezési szempontjai legyenek összhangban a műemléki szempontokkal.

A funkcionális és telepítési szempontok figyelembevételével kísérletképpen felvázoltuk, mi módon lehetne az OSzK egyes helyiségcsoportjait a Vár F épületébe bevinni. Ez a tervezet, mely a 4—14. ábrákon található, épületszintenként tartalmazza az OSzK helyiségeinek javasolt elhelyezését, rendjét, kapcsolatát. Talán felesleges is hangsúlyoznunk, hogy ez a kísérletképpen készített elhelyezési vázlat korántsem lép fel a „terv” igényével, csupán megkönnyíteni igyekszik a könyvtárépület belső beosztásának elképzelését. A végleges terv, amelyet majd a kapott szempontok felhasználásával a mérnökök készítenek el, a közölt vázlattól nyilván sok mindenben (talán alapjaiban is) eltér, de a feladatot — a műszaki lehetőségekhez alkalmazkodva — ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével kell megoldania.

A mostani tervezet szerint a könyvtár üzemei, laboratóriumai, műhelyei stb. az épületnek a Palota tér felé néző nyugati oldalán, az ún. felső pincében és az alsó pincében, ez utóbbiban egymás fölött kialakított két szinten — összesen tehát három szinten — volnának elhelyezve.

A két alagsort a szolgálati helyiségeknek foglalják le. A földszint és az 1—2. emelet a nyilvános szolgálat, a különgyűjtemények és az igazgatási helyiségcsoport számára kínál alkalmas megoldást. A raktár — a pincétől

a tetőig — az épület középső sávját venné igénybe. Mindezekről alább részletesebben is szó lesz.

A második emelet középső része fölött kiépítendő harmadik emeleten volnának elhelyezhetők a nagy- és kiselőadóterem, a párt, a szakszervezet és a KISz helyiségei, valamint a dolgozók klubhelyisége és étkezőhelyiségek a könyvtár dolgozói és esetleg olvasóközönsége részére.

III. Útvonalak

Rendkívül fontosak a megközelítés kérdései, s ugyanígy az épület bel-sejében felmerülő forgalmi problémák is.

Érintettük: a könyvtárépítés alapelvei közé tartozik, hogy a nyilvános olvasói és a belső, szolgálati helyiségek kettőssége teljesen *külön bejáratot s útvonalakat* kíván meg. Minthogy a szolgálati helyiségeknél nagyarányú teherforgalomra is számítani lehet, szolgálati bejáratként az alsó alagsor szintjén levő északi és déli kapuk kínálkoznak. Viszont az olvasói bejáratot célszerű a középrészbe helyezni, így tudják a látogatók az egyes emeletek minden részét aránylag nagyobb fáradtság nélkül elérni.

Az előzetes tárgyalásoknál nagy szerepet játszott az a kérdés, hol legyen az épület főbejárata. A könyvtár vezetősége valamennyi felterjesztésében leszögezte, hogy az F épület könyvtári célra csak egy új, alsó bejárat létesítésével alkalmas. Már az első — 1958. november 5-én kelt — felterjesztése a Művelődésügyi Minisztérium tervosztályához kifejti, hogy a „könyvtár nyilvános művelődési intézmény. Állandóan (a nap bármely szakában) tömegesen látogatják tudósok, diákok, szakemberek, a dolgozók legszélesebb rétegei”. Ezért javasolja az alsó, *Palota téri* bejáratot, vagyis hogy „alul, a bástyafal kapuimitációjánál valóságos bejáratot kellene kialakítani, s az ott kiképzett csarnokból lift vinne fel az épületbe. Így a Nemzeti Könyvtár bejárata közvetlenül a tabáni villamos, ill. autóbusz megállónál lenne”. Ebben a tárgyban 1958. november 27-én az OSzK kérdést intézett az Országos Műemléki Felügyelőséghez is, s erre pozitív választ kapott. Azóta az alsó bejárat ügye elfogadottnak tekinthető.

Ezek után felmerül a kérdés, mi legyen a szerepe a jelenlegi — az orosz-lános udvarról nyíló — főbejáratnak? Három eset lehetséges:

a) meg kell szüntetni,

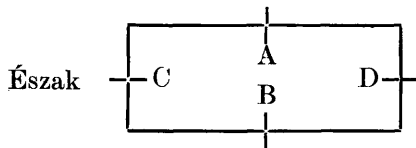
b) csak reprezentatív bejáratként kell kezelni ünnepi rendezvények számára,

c) második olvasói bejáratnak kell tekinteni (s reprezentatív célokra is lehet használni).

Megjegyezzük, hogy az OSzK igen szívesen venné az egész reprezentatív lépcsőház megszüntetését, ha erre mód van. Ilyen kiképzéssel ma már könyvtárak egyáltalán nem épülnek. A volt királyi lépcsőház az épület tetemes részét veszi igénybe, azonkívül üzembentartása (fűtés!) is problémákat vet fel. Kisebb méretű, a funkcióhoz igazodó megoldás számunkra alkalmasabb lenne. Ha azonban műemléki érdekből a lépcsőház megtartása mellett kell dönteni, nyilvánvaló, hogy a könyvtári szempontokat nem lehet a reprezentatív szempontoknak alárendelni.

A lépcsőház megtartása esetén a fenti három lehetőség közül a c) változat látszik legelfogadhatóbbnak.

Ezek szerint az épületnek négy bejárata lenne. Jelöljük ezeket az egyszerűség kedvéért A, B, C és D betűkkel.



Az A bejárat a földszintre, a B bejárat az alsó pince alatt építendő új bejárati csarnokba, a C és D az alsó alagsorba vezetne.

Szokatlan és kétségtelenül ellenkezik a kialakult könyvtáráépítési elvekkel ez a két főkapus megoldás, illetve az, hogy egy nagyforgalmú nyilvános könyvtárba a könyvtárat használó olvasóközönség két bejáraton át közlekedhetik. A biztonság, a könyvtár állagának védelme szempontjából nyilvánvalóan az egy bejáratos megoldás a helyes. Lejtőre épült palotánk esetében azonban az alsó bejárat elengedhetetlen, a felső mellett pedig a Várba telepített kulturális intézmények érdekei szólnak. (Bajosan lehetne megkívánni pl. a várbeli akadémiai intézetek munkatársaitól, hogy előbb lemenjenek a Palota térre, s onnan liften visszajöjjenek, ha a könyvtárat akarják használni.) Mindenesetre a kettős bejáratból adódó nehézségeket megfelelő ellenintézkedésekkel kell kiküszöbölni.

Így a főbejáratok és a főbejáratoknál elhelyezett ruhatárak kettőssége az olvasóközönség számára azzal a kötelezettséggel jár majd, hogy a könyvtár épületét, melynek egyik főbejárata fenn a Várban, a másik pedig lenn a Palota téren lesz, mindenki csak azon a kapun hagyhatja el, amelyiken oda bement. A kényelmetlenség akkor jelentkezik, ha valaki másfelé akarja folytatni útját, mint ahol bejött. Pl. ha a Palota tér felől érkező olvasó a könyvtár használata után át akar menni a Várépület másik szárnyában elhelyezett Nemzeti Galériába, ezt csak úgy teheti meg, ha előbb lemegy az alsó bejáratához a kabátjáért. Feltehető, hogy a könyvtár kettős bejárata és liftei egyeseket arra csábítanának, hogy a könyvtárat átjárónak használják, olvasási szándék nélkül vitessék fel magukat lifttel a Vár szintjére. Ennek mindenképpen elejét kell venni. (Kötelező ruhatári használat a liftbe lépés előtt.)

Fontos probléma, hogy a könyvtár egyes osztályait, hivatalait látogató személyek (tehát nem olvasók) hogyan közelítik meg a könyvtárat. Számukra a C és D kapuk szolgálnak bejáratul. Csakhogy ezek az alsó bejárat fölött meglehetősen magasságban lesznek, nehezen kívánható meg, hogy az ilyen személyek alul ne mehessenek be az épületbe, amikor ott bejárat van. A megoldás az lehetne, hogy a B kapunál tervezett nagy előcsarnokból vagy az épület nyugati frontjának észak felé eső sarkától létesülne közvetlen összeköttetés a C kapuhoz, illetve a C kapunál levő lépcsőház és szállítóberendezés legalsó szintjéhez. Ezen az összekötő úton közelíthetik meg a könyvtár dolgozói, valamint a könyvtárba hivatalos ügyek elintézése céljából érkező más személyek a Palota tér felől, a C kapunál levő lépcső és lift igénybevételével a könyvtár hivatali és egyéb belső helyiségeit.

A B kapunak gyalogosok által történő megközelíthetése érdekében a Palota térről felfelé vezető szerpentin utat a kapu irányában, a gyalogos lépcsők vonalában át kell majd vágni. A kapu előtt kívánatos szép, széles lépcsőfeljáró építése.

Az A és a B kapunál parkolóhelyet kell létesíteni gépkocsik és kerékpárok számára.

Lépcsőházak, lift. Az egész épület lépcsőház- és lifrendszerét a bejáratokhoz alkalmazkodva kell kialakítani. Az épület centrumában kell lennie az olvasóforgalmat lebonyolító lépcsőháznak. Ebbe kapcsolható be a földszinttől felfelé reprezentatív jelleggel kiépített mai lépcsőház is, esetleg azonban külön — egyszerűbb — lépcsőházat kell létesíteni végig az alsó kapubejárattól a III. emeletig.

A C és D szolgálati kapuknál levő lépcsők csak hivatali célokra szolgálnak. Ezeket a kapukat és a hozzájuk tartozó lépcsőket az olvasóközönség nem használhatja. Úgy kell ezeket a lépcsőket kiépíteni, hogy az épület valamennyi szintjét összekössék.

Az olvasóközönség céljára szolgáló liftet és páternosztert a központi lépcsőházzal kapcsolatosan úgy kell elhelyezni, hogy az mind a bejáratok (A és B kapu), mind pedig az olvasótermek felől jól és könnyen elérhető legyen. Ebben a térségben teherlift építésére nincs szükség. A szóban levő olvasószolgálati liftből (páternoszterből) a ki- és az abba való beszállás csak azokon az épületszinteken lesz lehetséges, amely szinteken olvasószolgálati helyiségek vannak. Erre is azért van szükség, hogy ezáltal az olvasóforgalmat jól el lehessen határolni az egyéb könyvtári forgalomtól s a szolgálati utak függetlenek legyenek az olvasók által használt útvonalaktól.

Az olvasói lift (páternoszter) tehát nem létesítene összeköttetést a B előcsarnok és az épület alsó négy szintjén — alsó pince, felső pince, alsó alagsor, felső alagsor — elhelyezett helyiségek között. A szolgálati helyiségek megközelítésére külön szolgálati útvonalakat kell létesíteni. Ennek a legegyszerűbb módja talán az lenne, ha a B előcsarnokból egy másik lift (páternoszter) is kiindulna (kizárólag szolgálati célokra), ami az összeköttetést minden épületszinttel, sőt esetleg raktári szinttel is biztosítaná.

Mind a két szolgálati bejárat (C és D kapu), illetve lépcsőközelében gondoskodni kell teherszállító liftekről is. Ezeket úgy kell megkonstruálni, hogy egyik ajtajukkal a lépcsőház, illetve a folyosók, másik ajtajukkal pedig a jelenlegi belső udvarok helyén felépülő könyvraktárak felé nyíljanak. Így lehet biztosítani az épületszintektől eltérő magasságokban levő raktári szintekkel a megfelelő összeköttetést.

IV. Raktárak

Fentebb utaltunk már arra, hogy az OSzK a teljes magyar és magyar vonatkozású könyvtermést gyűjti, hogy *többpéldányos* gyűjtést folytat archívális és olvasószolgálati feladatai kielégítésére, s hogy a könyvek mellett az *egyéb dokumentumfajtaikat* (hírlapok, kisnyomtatványok, metszetek, zeneművek, térképek, plakátok, hanglemezek, mikrofilmek stb.) is beszerzi. Mindezeket a körülményeket figyelembe kellett vennie akkor, amidőn raktári területigényét megállapította. S figyelembe kellett vennie, hogy a következő 50 év folyamán könyvanyagának 5 millió kötet fölé való növekedése, a folyóirat és hírlapanyagának hasonló arányú és az egyéb különgyűjtemények anyagának is nagymértékű emelkedése várható.

Ezeknek megfelelően állapították meg az OSzK raktári helyiségszükségletét 23 880 m²-ben.

A könyvtári helyiségek elhelyezésének funkcionális szempontból való tárgyalásánál már utaltunk arra a követelményre, hogy a raktáraknak jól megközelíthetőeknek kell lenniük mind a feldolgozó, mind pedig az olvasóhelyiségek felől. Ez a követelmény a könyvraktárnak centrális elhelyezését teszi szükségessé, ami a várépület esetében kétféleképpen valósítható meg.

1. A reprezentatív lépcsőház megszüntetésével egységes tömbbé alakítható a belső udvarok tere és a közéjük eső lépcsőházi épületrész. Ez a raktári tömb az alsó pincétől az I. emelet mennyezetéig terjedne. (A II. emelet már a raktár tetejére helyezett olvasószolgálatot foglalná magában.)

2. Amennyiben a reprezentatív lépcsőházat okvetlenül meg kell tartani, az egységes, összefüggő raktár csak a pincék és az alagsorok szintjein valósítható meg, innen felfelé a belső udvarok helyén két különálló raktári tornyot lehet kialakítani. (15. ábra.) Itt jegyezzük meg, hogy bár e két belső udvarnak a jelenlegi szintje most csak két emelettel van az oroszlános udvar felőli főbejárat szintje alatt (az alsó alagsor padlószintjével egy magasságban) ennek a szintnek az alsó pince padlószintjéig — sőt talán a tervezett alsó bejárat csarnok padlószintjéig — való lemélyítése lehetséges. Így ebben a két udvari térségben — elképzelésünk szerint — egy-egy 18—20 raktári emeletet magában foglaló raktártornyot lehetne kiépíteni, amelyek az épület földszintje alatt levő szinteken egymással horizontálisan összefüggésben lennének. Az egyes raktári emeletek hasznos belső magasságának kb. 2,20—2,30 m-nek kell lennie, s építésük szerkezetileg úgy oldható meg, hogy 2—3 szintnek az üvegbetonból vagy más megfelelő csekély vastagságú anyagból készült födémét maga a raktári állvány-szerkezet tartja, s csak 2—3 raktári emeletenként kell külön nagy teherbírású födémeket beépíteni. Ilyen módon ez az egész nagy raktári tömb egy egységes vasbeton, illetve vasállvány szerkezet lesz.

Ehhez a raktári tömbhöz csatlakozóan raktári célokra kell még felhasználni a 2. változat esetén a két udvarral, illetve az udvarok helyén felépülő raktári tömbbel szomszédos jelenlegi folyosók egy részét is. (A raktári célra felhasznált folyosók helyett az épület északi és déli oldalán levő helyiségekből lehet a szükséges, keskenyebb folyosó részére megfelelő terület-sávot igénybevenni.)

Az elmondottakat összefoglalva tehát: az épület jelenlegi két belső udvarának a térségében felépülő s (mindenütt, vagy csak) a földszint alatti épületszinteken horizontális összeköttetésben levő nagy raktártömb a közvetlenül hozzá csatlakozó raktári területekkel együtt alkotná azt a nagy raktári egységet, amelyben az OSzK szinte teljes (könyv, folyóirat, térkép, zenemű, mikrofilm stb.) anyagának túlnyomó részét kell majd elhelyezni.

Az egységes nagy raktári tömbnek az előbb vázolt módon történő elhelyezése megfelel annak a követelménynek, hogy a könyvraktár legyen jól megközelíthető mind a feldolgozó helyiségek, mind az olvasótermek felől. Előnyös ez az elhelyezés azért is, mert az épület olyan belső terének kihasználását jelenti, amely egyébként nem volna hasznosítható, s amely eddig is csak a folyosók természetes, de az alsóbb szinteken nyilvánvalóan nem is elégséges megvilágításának célját szolgálta. A folyosók természetes megvilágítására azonban nincs szükség. Az a körülmény pedig, hogy a két belső udvar helyén felépülő raktári tömbnek természetes megvilágítása egyáltalán

nem lesz, könyvtári szempontból nemcsak nem hátrányos, de határozottan előnyös. A napfény árt a könyveknek; éppen ezért a legmodernebb könyvraktárakat külföldön ablaktalanul építik, s a világítást, szellőztetést mesterségesen oldják meg. Az ablak nélküli könyvraktárakat nálunk is mesterséges világítással és ezen felül olyan légkondicionáló berendezéssel kell ellátni, amely biztosítja a raktár levegőjének megtisztítását, kellő hőfokon tartását és megfelelő nedvességtartalmát. Mindamellettt biztosítani kell a raktárak természetes szellőztetését is (szellőző aknák), a világításról pedig pótáram-fejlesztőberendezéssel is gondoskodni kell.

Végül előnyös ez a tervezett könyvraktári megoldás a könyvek biztonsága szempontjából is. A raktárterület tekintélyes része a földszint alá, az alagsorok és a pincék szintjébe kerül. Vagyis a védelemre szoruló anyagot így az épületnek *a)* belső, *b)* mélyebb részeiben helyezhetjük el. A raktárnak ezt a részét bunkerszerűen, többszörös vastagságú betonteknőben kell majd kiépíteni.

Hátránya viszont a 2. számmal jelölt elhelyezési változatnak az, hogy a központi előcsarnok, illetve lépcsőház két oldalán elhelyezett két raktári traktus között a vízszintes összeköttetés csak a földszint alatti szinteken lesz meg. Kívánatos lenne ezt a vízszintes összeköttetést a magasabb szinteken is — ha nem is mindegyiken — lehetővé tenni, az olvasószolgálati utak zavarása nélkül. Esetleg megoldható ez a kérdés az egyes épületszintek megosztása útján kialakított s egy-egy raktári emelet magasságának megfelelő magasságú (tehát 2,20—2,30 m magas) folyosószerű átjárók (esetleg puszta szállítócsatornák) létesítésével.

Nyilvánvaló, hogy az előírt szintmagasságokkal felépülő raktártömbnek igen kevés szintje fog egyezni az épület többi szintjével. A könyvtár működése szempontjából ez nem kis nehézséget jelent, bár a raktári és az egyéb épületrészek közötti összeköttetést kétfelé nyíló liftek segítségével biztosítani lehet. (A raktári lifteket úgy kell megkonstruálni, hogy egyik ajtajukkal a raktár felé, másik ajtajukkal pedig a nemraktári épületrész felé nyíljanak, s a könyvkocsikat bármelyik raktári vagy nem raktári szinten ki-be lehessen tolni.) Minimálisan két helyen azonban a közvetlen átjárás is elengedhetetlen. Feltétlenül szükséges, hogy az épület olvasószolgálati szintje (elképzelésünk szerint a második emeleten) és az alsó alagsor, amit a könyvforgalmi főosztály fog elfoglalni, azonos magasságban legyen egy-egy megfelelő raktári szinttel, minthogy ezeken a szinteken állandóan tömeges raktári könyvforgalmat kell lebonyolítani.

Gondoskodni kell azonban a lifteken felül raktári lépcső útján is az összeköttetés biztosításáról. Az egyes raktári szintek belső horizontális könyvforgalmának megkönnyítésére és meggyorsítására pedig szállítószalag berendezéseket kell létesíteni azokon a raktári szinteken, amelyekben ez szükséges és lehetséges. Az olvasószolgálati helyiségek és a raktár között a szolgálat meggyorsítása érdekében telefonösszeköttetést és távirásos kapcsolatot is kell kiépíteni.

A 18—20 emeletes raktártömböt úgy kell majd beosztani és elrendezni, hogy az alsó szinteken kapjon helyet a könyvtár *archivális* része és minden más olyan könyvtári anyag, amely különleges biztonságot és védelmet igényel. A felsőbb szinteken lennének a *használati* raktárak, úgy csoportosítva, hogy az olvasók által leggyakrabban használt anyag mindig az olvasótermek szintjéhez csatlakozó raktári szinten legyen elhelyezve.

Különleges problémaként merül fel a könyvektől különválasztott, ún. *kisnyomtatványok* raktározása. Ide az aprónyomtatványokat (rölapok, gyászjelentések, képek, plakátok), füzeteket s a tartalmilag kevésbé becses terjedelmesebb kiadványokat (árjegyzékek, prospektusok stb.) számítják. Jellemzőjük, hogy rendezésük s sokszor használatuk is közvetlenül a raktárban történik, így ennek az anyagnak megfelelően nagy, de ablakokkal ellátott raktárakat kell biztosítani — mindenestre a nagyraktár szomszédságában. Erre a mai főbejárat alatt levő s az angol aknára nyíló keleti alagsori helyiségek látszanak legalkalmasabbnak. E speciális raktár négy szintre tagolódnék, az egyes szinteket egyszerűen a mai alagsori magasság felezésével kapnók. Természetesen gondoskodni kell arról, hogy az olvasóközönség ezeket az alagsorban levő kisnyomtatvány-kutatóhelyeket a földszintről kényelmesen megközelíthesse.

A könyvraktár területének teljes kihasználhatóságát az állványozás és felszerelés tökéletesítésével kell fokozni. A nagy raktári tömböt mozgatható vaspolcos vasállványzattal kell felszerelni, éspedig olyan módon — mint arról már szó volt —, hogy az egyes födémeket maga a vasállványzat fogja tartani. Szükségesnek látszik azonban az is, hogy a raktár alsó szintjeit ne a szokásos vasállványokkal szereljük fel, hanem tegyük lehetővé ezeken a szinteken, főleg az archivális anyagnak ún. *tömör raktározását*. Míg a szokásos vasállványokon a teljes raktári terület egy m²-ére kb. 200—250 kötet elhelyezését lehet számítani, tömör raktározás esetén — pl. az Ingold Compactus állvány-berendezés felhasználásával — m²-ként 450—500 kötet elhelyezése is lehetséges. Az ilyen tömör raktározási berendezés természetesen a födémek különleges teherbíró képességét igényli.

Végül megemlítjük, hogy háborús veszély esetére a Vár mélypincerendszeréből megfelelő területet kell biztosítani biztonsági könyvraktár céljára. Ide elsősorban a régiségek, ritkaságok és a kéziratár anyaga kerülne, ezek alapterületigénye 2140 m². E pincerészeket úgy kell átépíteni, nedvesség ellen szigetelni, szellőztető berendezéssel ellátni, hogy az anyagot ott semmiféle károsodás ne érhesse. Nyilvánvaló, hogy ennek a rendkívül értékes, pótolhatatlan anyagnak a biztonságáról csak ezen a módon lehet megfelelően gondoskodni. A tapasztalat azt mutatta, hogy háborús veszély esetén ilyen nagy értékű anyagnak az evakuálása nem helyes módszer; több esetben az anyagnak „útközben” történt elpusztulását eredményezte. Ezt a helyi bunker-megoldást alkalmazzák újabban a külföldi könyvtár-építkezéseknél is (Lund). Célszerű lenne kísérleti célból ilyen pinceberendezés soronkívüli elkészítése, hogy az még az építkezés folyamán kipróbálható és esetleg javítható legyen.

V. Olvasószolgálat

Az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési és berendezési szakbizottsága idézett szakvéleményében azt állapította meg, hogy az OSzK jelenlegi elhelyezésében az olvasóhelyek száma „egészen minimális”. A Vár F épületszárnyának megtervezésénél éppen ezért az olvasószolgálati helyiségek jelenlegi mértékét és elhelyezését még kiinduló pontként sem lehet felhasználni. Ezeknek a helyiségeknek a méreteit és elhelyezését az adott lehetőségek kihasználásával úgy kell megállapítani és megtervezni, hogy az OSzK új elhelyezésében most már ki tudja építeni a korszerű igényeknek

megfelelő és a társadalom szocialista nevelése szempontjából oly nagy jelentőségű nyilvános szolgálatát.

Ezt a célt szolgálja az olvasószolgálati helyiségek szakosítása és az ifjúság részére külön olvasóterem létesítése. A régi egységes olvasóterem helyébe a modern könyvtárfejlesztési és berendezési elveknek megfelelően az olvasótermek egész összefüggő hálózata lép. Ennek megfelelően az új könyvtárépületben egy nagy közhasználatú olvasóterem mellett külön ifjúsági olvasóterem és tudományszakok, illetve csoportok szerint külön nyelv- és irodalomtudományi, társadalomtudományi, történettudományi, valamint természettudományi olvasóterem létesítését tervezzük. Mindezeket az olvasótermeket egymással ésszerű, funkcionális kapcsolatban, szerves olvasószolgálati egységként ugyanazon az épületszinten kívánjuk elhelyezni.

A szorosan vett olvasószolgálati helyiségek közé tartoznak az olvasótermeken felül a kölcsönző helyiség, a katalógusterem (felvilágosító szolgálattal), a tájékoztatószolgálat helyiségei (egyben hivatali helyiségek is), könyvklub (a legújabb szerzemények bemutatására), fotokópia szolgálat, mikrofilm leolvasó, gépelő helyiségek, büfé, dohányzó és társalgó helyiségek. Ugyanezen a szinten kell természetesen megtervezni azokat az egyéb helyiségeket is, amelyeknek ezen a szinten való elhelyezését az olvasószolgálat szempontjai indokolják. (Nyilvános telefonfülkék, WC-k, mosdók, a könyvtári dolgozók öltözőhelyiségei stb.)

A különgyűjtemények olvasószolgálati helyiségeit, továbbá a Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ (KMK) olvasótermét nem ezen az egységes olvasószolgálati szinten kívánjuk elhelyezni, részben speciális jellegük miatt, részben mert itt számukra hely nem is jutna. Róluk alább lesz szó. Kivétel esetleg a folyóiratolvasó.

Beszéltünk már arról is, de a teljesség kedvéért itt most újra megemlítjük, hogy az olvasótermek szintjéhez kapcsolódó raktári részben kell elhelyezni az ún. használati könyvanyagot. Ez az elv érvényes az általános és szakolvasótermekre, valamint a különgyűjtemények olvasótermeire egyaránt.

Meg kell jegyeznünk, hogy az olvasók által leggyakrabban használt anyagnak az elhelyezésére az olvasótermekben kell megfelelő helyet biztosítani. Erre jó lehetőséget nyújt az, hogy az OSzK új elhelyezésében az általános nagy olvasóterem és az ifjúsági olvasóterem mellett még több szakolvasóterem is áll majd az olvasóközönség rendelkezésére. Az olvasótermek szakosítása s ezzel kapcsolatosan az olvasóhelyek számának jelentős megnövelése lehetővé teszi annak a modern könyvtárberendezési elvnek a megvalósítását, hogy közelebb kell vinni a könyvet az olvasóhoz. Ennek egyik módja a leggyakrabban használt könyvek minél nagyobb mennyiségének az olvasótermekben történő raktározása — lehetőleg szabad használatú polcokon.

A fentiekben javasolt megoldás teljes összhangban van a modern könyvtárépítészetnek azzal a mind általánosabban érvényesülő irányzatával, hogy az olvasószolgálati helyiségek megépítésénél és elhelyezésénél nagy „olvasói tér” kialakítására kell törekedni. A külföldön már megvalósult nagy, összefüggő, egységesen szervezett forgalmi területek imponáló méreteikkel éppúgy felkeltik csodálatunkat, mint praktikus beosztásukkal és esztétikai megoldásaikkal. Többnyire a könyvtárépület egy teljes emeletét foglalják el, de előfordul olyan megoldás is, hogy az egységes olvasói tér az épület egymás felett levő több szintjén van egybefüggően elhelyezve. A nyugat-berlini

Gedenkbibliothek egy szinten elhelyezett olvasói tere 1550 m² területű; a moszkvai új egyetemi könyvtár 3 egymás feletti épületszinten összesen kb. 14 000 m² területet biztosít az olvasószolgálat céljára, amelyből a földszinti, de több emelet magasságú csarnok és katalógusterem kb. 1 200 m² területű. Az egy szinten levő nagy olvasói tereket a legújabb könyvtárépítkezéseknél sokszor csak könyvállványok vagy szekrények, esetleg üvegfalak osztják részekre.

Ilyen nagy egybefüggő olvasói tér kiképzésére a Vár-épületben nincs lehetőség, de azzal a megoldással, hogy az általános és szakolvasótermeket ugyanazon az épületszinten helyezjük el megfelelő csoportosításban, s hogy ezt az épületszintet teljes egészében az olvasószolgálat céljára rendezzük be, nagymértékben meg tudjuk közelíteni ennek a modern könyvtárépítési elvnek a megvalósítását.

Szükséges persze az is, hogy ehhez az egy szinten levő olvasószolgálati térhez a többi szinteken elhelyezendő olvasószolgálati helyiségek oly módon kapcsolódjanak, hogy az egységes olvasószolgálati tömb és az egységes olvasószolgálati útvonal vertikális irányban is megvalósuljon. Ez, mint arra már utaltunk, funkcionális szempontból egyik igen fontos követelménye a könyvtárépület belső elrendezésének.

Az egy szintre tervezett olvasószolgálati helyiségeket úgy kell kialakítani és elrendezni, hogy ez az olvasószolgálati szint valóban egységet képezzen. A helyiségek elrendezésénél a következő követelményeket kell szem előtt tartani:

1. Az olvasók beérkezési pontjánál, tehát ahol az olvasó a lépcsőn vagy liften a szóban forgó szintre felérkezik, egy olyan centrumot kell kialakítani, amely az olvasó számára kiindulópontul szolgál mind az egyes helyiségek használatára, mind pedig azoknak megközelítése tekintetében. Itt kapja meg az olvasó a szükséges felvilágosítást, eligazítást; esetleg itt történne a beiratkozás is, amennyiben azt nem az épület főbejáratainál vagy a földszinti előcsarnokban központosan elhelyezett beiratkozó helyiségben kell majd elvégezni; ebben a centrumban kell elhelyezni a katalógusszekrényeket, éspedig a betűrendes és a szakkatalógus szekrényeit egyaránt, itt kell lennie a tájékoztató szolgálatnak, a hozzátartozó tájékoztatási kézikönyvtárral együtt, itt kell berendezni a kölcsönző szolgálatot és itt kell elhelyezni az ún. könyvklubot is, mint az olvasópropaganda céljára kiválóan alkalmas olvasószolgálati intézményt.

2. Az ily módon kialakított olvasószolgálati centrum körül kell elhelyezni az olvasótermeket, éspedig olyan módon, hogy a közhasználatú olvasótermek — ideértve az ifjúsági olvasótermet is — és a tudományos szakolvasótermek külön-külön teret foglaljanak el. Az olvasók beérkezési pontjához a közhasználatú olvasótermeknek kell közelebb esniük; a tudományos szakolvasótermek foglalhatják el a távolabb fekvő helyeket.

3. Mindegyik olvasótermet úgy kell elhelyezni, hogy annak az egységes nagy könyvraktári tömb megfelelő részével való közvetlen kapcsolata biztosítva legyen. Bár arra kell törekedni — mint arról az előbbiekben már szó volt —, hogy az olvasók által leggyakrabban használt könyvanyagot, legalább 50—60 000 kötetet, lehetőleg szabadhasználatú polcokon magukban az olvasótermekben helyezjük el, mégis elengedhetetlen követelmény az, hogy a nagy raktár minden olvasóteremből közvetlenül megközelíthető legyen. Ez nem jelenti azt, hogy minden olvasóterem számára külön könyvliftet

kell létesíteni, de a liftek elhelyezését mindenesetre úgy kell megtervezni, hogy valamelyik lift mindegyik teremből jól elérhető legyen.

Különleges kérdés, hogy melyik legyen a szóban forgó olvasószolgálati szint. Erre a célra a földszint a legalkalmasabb, a tapasztalatok szerint is a földszintet vagy az első emeletet választják — szinte kivétel nélkül. Sajnos, a Palota téri bejárat szempontjából már a mai földszint is ötödik emeletnek minősül, így tulajdonképpen lényegtelen, hogy melyik felső emeletre kerül az olvasószolgálat, mindenképpen lifttel kell elérni. A könyvtár több okból a jelenlegi (Várból számított) második emeletet ajánlja. Az egyik ok, hogy a mélyebb részekbe a fokozottan védendő anyagot célszerű telepíteni. Jelenlegi elképzelésünk alap gondolata, hogy az épület „héjába” a védelmet nem igénylő funkciók kerüljenek, a belsőbb rétegekbe egyre inkább a nagyobb biztonságot igénylő egységek. A másik ok, hogy a jelenlegi falak eltávolítása (s oszlopokkal pótlása) a felső emeleten technikailag valószínűleg könnyebben megoldható, mint lejjebb. Úgy gondoljuk végül, hogy a javasolt elhelyezés a legjobban megfelel azoknak a követelményeknek is, amelyeket az olvasószolgálati helyiségek tekintetében funkcionális szempontból felállítottunk.

Rátérve most már az egyes olvasószolgálati helyiségeknek az olvasószolgálati szinten, a már említett olvasószolgálati centrum körül történő elhelyezésére, először is a közhasználatú olvasótermekkel, tehát az ún. nagy olvasóteremmel és az ifjúsági olvasóteremmel kell foglalkoznunk.

Az OSzK olvasószolgálati feladatainak teljesítése szempontjából a nagy olvasóterem elhelyezése jelenti a legnagyobb problémát. A nehézséget az okozza, hogy adott és nem tágítható keretek között a viszonylag nagy terjedelmű (600 m² területű) helyiséget úgy kell elhelyezni, hogy ugyanakkor eleget tegyünk mindazoknak a sajátos követelményeknek is, amelyeket az olvasóterem elhelyezésénél a könyvtár funkciója megkíván.

Az OSzK által megjelölt területigény pedig nem csökkenthető. E tekintetben hadd utaljunk vissza a moszkvai új egyetemi könyvtár, valamint a nyugat-berlini Gedenkbibliothek olvasóhelyiségeinek fentebb közölt adataira, de hasonló példákat még számosat idézhetünk. Tájékoztatásul hivatkozhatunk arra, hogy az ilyen nagy könyvtári olvasótermekben egyszemélyes ültetésnél 3—3,5 m²-t, egyoldalú ültetésnél 2,5—3 m²-t és kétoldalú ültetésnél 2—2,5 m²-t kell számítani egy személyre. Az így adódó területhez még hozzá kell adni a szolgálati asztal elhelyezésére 8—10 m²-t, továbbá az olvasótermi könyvvállványok és egyéb bútorzat alapterületét, s így állapítható meg hozzávetőleg az olvasóterem térszükséglete. Példaképpen megemlítjük, hogy a frankfurti Deutsche Bibliothek új épületében, amely bár igen nagy takarékosággal, de modern könyvtárépítési és berendezési elvek alkalmazásával épült, a nagy olvasóterem 226 m² nagyságú hasznos területén egyoldalú és kis részben — összesen 10 — egyszemélyes ültetéssel összesen 75 olvasóhely áll az olvasóközönség rendelkezésére. Ez megfelel az általunk fentebb közölt számítási alapnak. Eszerint tehát az OSzK nagy olvasóterme céljára igényelt 600 m² területű helyiségben kb. 200 olvasóhely berendezésére lesz lehetőség, s akkor még külön kell az olvasótermi kézikönyvtár megfelelő elhelyezéséről gondoskodni. Nyilvánvaló, hogy ez olyan igény, amit csökkenteni nem szabad.

A nagy olvasóteremnek az elmondottak figyelembevételével való elhelyezésére két elképzelésünk van.

1. Az első változat (12. ábra) szerint a nagy olvasótermet, helyesebben ez esetben a két nagy olvasótermet a raktári tömb céljára beépítendő belső udvarok terében, a raktárak felett lehetne elhelyezni. Ilyen módon mindkét raktárrészleg felett egy-egy kb. 300 m² területű (száz személyes) olvasóterem volna kiépíthető. Előnye volna ennek az elhelyezésnek az, hogy az olvasótermek számára egyenletes természetes tetővilágítást lehetne biztosítani. És ezzel az elhelyezéssel az olvasótermek a külső utcai zaj behatásától is teljesen el volnának zárva, — bár a külső zaj a könyvtár várbeli elhelyezésénél általában nem jelent különösebb problémát. Viszont vannak ennek az elhelyezésnek jelentős hátrányai. Elsősorban az, hogy így az egységes nagy olvasóterem helyett két kisebb helyiséget kapunk, ami komplikáltabbá teszi az olvasóközönség kiszolgálását és megnehezíti az ellenőrzést; mindenesetre nagyobb könyvtári személyzetet igényel az olvasószolgálat ellátására. További hátránya még ennek az elhelyezésnek az is, hogy a szükséges terjedelmű, szabad használatú kézikönyvtár elhelyezésére ezekben a helyiségekben nincs lehetőség. Csak csatlakozóan lehet külön kézraktárat berendezni. Végül meg kell még említenünk azt is, hogy a közhasználatú olvasótermeknek a raktárak felett való elhelyezése esetén a tervezett nagy raktári tömböt csupán a második emelet padlószintjéig lehet kiépíteni, ami a nagy könyvraktár területéből négy raktári szint területének elvesztését jelenti.

A nagy olvasótermek elhelyezésének most tárgyalt első változata esetén az épület nyugati szárnyán lehetne elhelyezni a könyvklubot, a tájékoztató szolgálat helyiségeit és a központi katalógust (vagy ez utóbbi helyett a nagy folyóiratolvasót). Az északi, keleti és déli oldalon pedig az ifjúsági olvasótermet, a szakolvasó termeket, a zártanyag helyiségeit, továbbá a köleszőnő szolgálatot, dohányzót, büfét, öltözőket stb.

2. A második változat (13. ábra) szerint a nagy olvasótermet az épület nyugati és északi szárnyán L alakban lehetne kiépíteni, megfelelő tartóoszlopok beiktatásával a lebontandó falak helyére. Ez esetben az épület északi és déli oldalán lépcső (szolgálati lépcső) nem feltétlenül szükséges.

A nagy olvasóteremnek ilyen módon történő elhelyezése esetén összesen kb. 913 m² területet lehetne az olvasóterem céljára felhasználni. Ebből mintegy 620 m² területen az olvasóhelyeket lehetne berendezni, a többi 293 m² nagyságú területen pedig a kézikönyvtár anyagát lehetne elhelyezni szabad használatú polcokon. Ez az elhelyezési mód mintegy 40 000 kötet olvasói kézikönyvtári könyvanyag raktározását tenné lehetővé magában a nagy olvasóteremben, az olvasóközönség közvetlen használatára. Az L alakú olvasóterem tehát két egymásba olvadó külön mezőnyre tagolódnék: az egyik az olvasóhelyek, a másik a polcok mezőnye.

Az olvasóhelyek mezőnyében a teremnek az ablakok felőli oldalán kétszemélyes asztalok mellett lehet majd az olvasókat elhelyezni. A nyugati oldal kiszögellő részében egyszemélyes kis olvasófülkék képezhetők ki, úgy hogy minden ablak két ilyen kis fülké részére biztosítja a szükséges természetes világosságot. Az olvasófülkék között, az ablak nélküli részben lehet majd a mikrofilm-olvasófülkéket elhelyezni. Az olvasóterem észak felé eső részének az orszlános udvarra nyíló három ablaka lehetővé teszi a teremnek azon a részen ajtókkal ellátott (ugyancsak egyszemélyes) kutatófülkéknek a kialakítását is.

A polemezőnyben az állványokat 4 m-es tengelytávolsággal a belső falra merőlegesen lehet elhelyezni, olyan módon, hogy minden így kiképzett

fülkébe, amelynek fal felőli részére is állvány kerül, bevilágítson a szemközt levő falban elhelyezett egyik ablak. Minden ilyen fülkében, melyet a falnál levő és a falra merőlegesen állított állványok határolnak, egy kis asztalt is el lehet helyezni, két székkal. A kézikönyvtár könyveit a polemezőny állványain szakok, illetve ismeretágak szerinti tagolásban fogja a könyvtár elhelyezni. Ezáltal a különböző érdeklődésű olvasók megoszlanak és elkerülhető az egyes állványok előtti csoportosulás.

Ennek a második elhelyezési változatnak előnye az, hogy az olvasóterem bejárata az olvasószolgálati centrumban közvetlenül az olvasók érkezési helyénél lenne. Nagy előnye továbbá az, hogy szabad használatú polcon igen tekintélyes mennyiségű könyvanyagot lehet az olvasóközönség rendelkezésére bocsátani. És végül előnye az is, hogy ez esetben az egyébként egységes olvasószolgálati szinten élesen elválnék egymástól a közhasználatú olvasótermek — ideértve ismét az ifjúsági olvasótermet is — és a tudományos szakolvasótermek csoportja.

A nagy olvasóteremnek ilyen elhelyezése esetén ugyanis az épület nyugati szárnyának dél felé eső oldalára kerülne az ifjúsági olvasóterem. A tudományos szakolvasótermeket ugyanakkor az épület déli frontján és az oroszlanos udvarra néző keleti részen lehetne elhelyezni. A tájékoztató szolgálat helyiségei foglalnék el a keleti frontnak a főkapu feletti részét. A katalógusszekrények ebben az esetben is a centrumban lennének elhelyezve, és innen nyílnának a köleszövő szolgálat, a könyvklub és a büfé. Dohányzó és társalgó céljaira a központi csarnok szolgálna.

Ennek az elhelyezésnek van két másik változata, amelyeket 2/2 és 2/3 jellel jelölünk. A 2/2 változat esetében abból a megfontolásból indulunk ki, hogy a dohányzó és társalgó céljaira esetleg nem lesz alkalmas a központi csarnok (ablaktalanság stb.). Ha így áll a helyzet, a szóban forgó célra csak a kapubejárat feletti rész (fentebb: tájékoztató szolgálat helyiségei) jöhet szóba. Ezen a 9 ablakos szakaszon a középső terem (3 ablakkal) lehetne a büfé, innen kétoldalt társalgók nyílnának, az egyik dohányzóknak, a másik nemdohányzóknak. A tájékoztató szolgálat ez esetben az egyik szakolvasóterem helyiségét foglalná el, vagyis a szakolvasótermek számát eggyel csökkentenünk kellene. A 2/3 változat a tájékoztató szolgálatot az eredeti helyen hagyja. Viszont ebben az esetben a nagy folyóiratolvasó a II. emeletre kerülne a többi olvasószolgálati egység mellé. A megoldást az jelentené, hogy a második változat rajzán a „nyelvészet-irodalom”-nak jelzett szakolvasó helyére vinnők a folyóiratolvasót, a többi szakolvasót pedig úgy rendeznénk át, hogy kisebb alapterületen alakítanánk ki őket.

Az ifjúsági olvasóterem szerkezeti kiképzése hasonló lenne a nagy olvasóterem kiképzéséhez; külön olvasói és polemezőnnyel. Az olvasóhelyek mezőnye 250 m², a polemezőny pedig feleakkora: 125 m² területű lenne. Az olvasó mezőnyben kétoldalú ültetéssel itt aránylag nagyobb számú olvasóhelyet lehet majd berendezni. Az állványok itt is a belső falra merőlegesen állnának úgy, hogy minden ily módon kiképzett kis fülke a szemközt levő ablakból világosságot kapjon. Ennek a teremnek a bejárata is az olvasószolgálati centrumban, közvetlenül az olvasók érkezési helyénél lenne.

Tudományos szakolvasó terem céljára négy helyiséget lehet berendezni a második változat szerint. A mellékelt rajz szerint a nyelvészet és irodalom, valamint a természettudományok olvasóterme keletre nézne (170, ill. 112 m² alapterülettel, az előbbi még 108 m²-nyi polemezőnnyel is), a történet-

tudományi és társadalomtudományi olvasóterem pedig délre (150—150 m²). A 2/2, ill. 2/3 változat szerint a következőképpen módosulna a helyzet. A természettudományi, valamint a társadalom- és történettudományi szakolvasótermet az épület déli frontján, 150, ill. 220 m² területű két helyiségben, a nyelvészeti és irodalomtudományi szakolvasó termet pedig az oroslános udvarra néző keleti részben egy kb. 160 m² területű helyiségben lehet elhelyezni. Ezeket a tudományos szakolvasó termeket egyszemélyes asztalokkal kell berendezni, s a szükséges kézikönyvtárat a fal mellé állított polcokon kell elhelyezni.

Kétségtelen hátrányát jelentik az olvasószolgálati helyiségek ilyen módon történő elhelyezésének a két szakolvasóterem déli irányba nyíló ablakai, aminthogy a nagy olvasóterem és az ifjúsági olvasóterem elhelyezésének is hátránya az, hogy ablakaik — a nagy olvasóteremé csak részben — nyugatra nyílnak. Sem a déli, sem a nyugati fekvés nem előnyös az olvasó helyiségek számára; az északi, sőt még a keleti fekvés is lényegesen jobb. Fontolóra kellene venni ezért egy olyan megoldási módot is, amely legalábbis csökkentené az olvasótermek megvilágítási hátrányait, bár az ilyen hátrányok megfelelő védőberendezések alkalmazásával esetleg kiküszöbölhetők.

Szükségesnek látszik, hogy az OSzK új elhelyezésében a helybenolvasó szolgálaton felül — korlátozott mértékben — kölcsönző szolgálatát is kiépítse. A kölcsönző szolgálatot, mint arról már szó volt, az olvasószolgálati szint centrumában kell elhelyezni, részére külön könyvvállományt kell majd biztosítani, s azt egy külön kézraktárban úgy elhelyezni, hogy ez közvetlenül a kölcsönző szolgálati helyiséghez csatlakozzék. Az első változat esetében a kölcsönzési kézraktár megfelelő elhelyezése nehézségekbe ütközik, s csak egy emelettel lejjebb oldható meg. A második változat esetében azonban közvetlen kapcsolatot lehet létesíteni a kölcsönző szolgálati helyiség és a kölcsönző kézraktár között. A fotokópia szolgálatot és a gépelést is célszerű a kölcsönző szolgálathoz kapcsolni.

A tájékoztató szolgálat helyiségeinek mindenképpen a központból kell nyílniuk. E részleg dolgozószobákból és egy olvasóteremből áll, szabad polcokon elhelyezett tájékoztató könyvtári anyaggal. Az ugyancsak a centrumban elhelyezett könyvklubban a legújabb könyvtermés bemutatása történik, olyan állványokon, amelyeken a könyvek lapjukkal kifelé helyezhetők el. Ízléses klubszerű berendezéssel kell itt majd az olvasók kényelmét biztosítani.

Kiegészítik az olvasószolgálati helyiségeket a büfé, valamint a dohányzó és társalgó helyiség, továbbá az öltözőhelyiségek az olvasószolgálati alkalmazottak használatára és az egyéb szükséges mellékhelyiségek. Az egész olvasószolgálati szint elrendezését a differenciáltan megtervezett olvasószolgálati helyiségeknek egy nagy olvasószolgálati egységben való egybeolvadása kell hogy jellemezze és meghatározza.

Az olvasószolgálati helyiségek belső kiképzésével kapcsolatosan szólnunk kell még a padlózatról és a falakról is. Feltétlenül szükséges a padlózatnak olyan anyaggal való borítása, melynek hangelnyelő tulajdonsága van s emellett nem csúszik. Ez alapvető követelmény minden olvasószolgálati helyiség megépítésénél, mert enélkül ott zavartalan munkát folytatni nem lehet, az olvasókat pedig nemcsak a külső, hanem a belső zajoktól is meg kell kímélni. Ugyanezen okból kívánatos az oldalfalakat, sőt a mennyezetet is valamilyen hangtompító borítással ellátni.

A mesterséges világítást úgy kell megoldani, hogy az olvasóhelyiségek egységes, erős, de a szemre kellemesen ható világítást kapjanak. A legelőnyösebb az olyan berendezés, ahol a fényforrások nem látszanak, s a megvilágítást a mennyezetről visszavert fény adja.

Az olvasószolgálati helyiségek fűtése nem jelent különös problémát. De külön kell szólni az olvasótermek szellőztetéséről. Nyilvánvaló, hogy az ablakok időnkénti kitérítéséről itt szó sem lehet a terem üzemenléte alatt. (A könyvtár nem iskola, itt nincs „tízperc”!) Ez a legnagyobb mértékben zavarná az olvasóközönseget és a könyvtári alkalmazottak olvasótermi munkáját is. Az olvasótermek levegőjének állandó tisztántartásáról tehát lehetőleg kondicionáló berendezéssel kell gondoskodni.

VI. Szolgálati helyiségek. Üzemek

Szolgálati helyiségek

A szolgálati helyiségeket a következő csoportokban kívánjuk tárgyalni:

a) A könyvtár általános igazgatásában közreműködő alkalmazottak munkahelyei és az általános igazgatáshoz tartozó egyéb helyiségek, pl. üléstermek.

b) A belső könyvtári, helyesebben könyvtárosi munka helyiségei.

c) A Könyvforgalmi főosztály helyiségei és végül

d) a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (V. főosztály) helyiségei.

Megjegyezzük, hogy a szolgálati helyiségek tekintetében a tervezetben szereplő beosztás részleteiben korántsem tekinthető véglegesnek; az ábrákon közölt alaprajzok csupán az elképzelt elhelyezés felvázolására szolgálnak.

ad a) Idetartoznak elsősorban az OSzK főigazgatójának és főigazgató helyetteseinek hivatali helyiségei, továbbá a titkárság, várószobák, a személyzeti ügyek, a statisztika, a sajtó és propagandaügyek intézésének helyiségei, a párttitkár helyisége, valamint azok a szolgálati helyiségek, amelyekben a könyvtár gazdasági ügyeit intéző alkalmazottak dolgoznak, tehát az OSzK gazdasági vezetőjének és a gazdasági hivatalba beosztott alkalmazottaknak a munkahelyei. (Költségvetés, könyvelés, utalványozás, házipénztár, beruházási ügyek, anyaggazdálkodás, bérszámfejtés, SZTK és munkaügyek stb.)

Az igazgatási célú helyiségeket, amelyeknek nagy külső félforgalmuk is van, az épület centrumában kell elhelyezni, úgy hogy azok mind a külső félforgalom szempontjából, mind pedig a könyvtári alkalmazottak számára könnyen megközelíthetők legyenek. Ezeknek a feltételeknek leginkább megfelelné az épület I. emeletén való elhelyezés (10. ábra). Ezen az épületszinten, — amelynek a Palota tér felé néző nyugati frontját a Kézirattár, valamint a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára foglalná el — közvetlenül az orszálos udvarra nyíló A kaputól felfelé vezető nagy reprezentatív jellegű lépcsővel szemben lehetne elhelyezni a könyvtár főigazgatójának és főigazgató helyetteseinek helyiségeit a hozzájuk tartozó titkári és várószobákkal, valamint a tanácssteremmel együtt. Ezeknek a helyiségeknek az ablakai kelet felé, az orszálos udvara nyílnak.

Nyilvánvaló, hogy az általános igazgatáshoz tartozó többi helyiséget a főigazgatói részleghez csatlakozóan kell elhelyezni. Erre a nagy központi előcsarnoktól északra elhelyezkedő mezőny kínálkozik leginkább. Az északi

irányba vezető folyosóról és ennek a folyosónak északi torkolatánál keletnyugati irányba haladó másik folyosóról megfelelő számú szolgálati helyiséget lehet kialakítani a könyvtár általános igazgatásában dolgozó alkalmazottak munkahelyeiként.

A meglevő, észak-déli irányba futó folyosó közlekedési célokra nem szükséges, célszerűbb lenne a keletre néző helyiségekből egy keskenyebb folyosót leválasztani. Így a mai folyosóból a gazdasági hivatal részére raktárakat lehetne kialakítani. (Ez a raktárrész független a nagyraktártól, nem könyvek, hanem az adminisztrációhoz szükséges anyagok tárolására szolgál.) Ilyen módon az általános igazgatáshoz tartozó valamennyi szolgálati helyiség központosan, a központi lépcsőház, de az épület északi frontján levő C lépcsőház felől is jól megközelíthetően volna elhelyezve.

Kiegészítené ezt az igazgatási egységet az épület C kapujának bejárati szintjénél a lift mellett elhelyezett csomagátvevő, postabontó és szétosztó szolgálat. (Bizonyos érvek szólnak amellett, hogy az északi szárnyra tervezett igazgatási részlegek a déli szárnyra kerüljenek, ebben az esetben a postabontó stb. a D kapunál lenne.)

ad b) A belső könyvtári munka helyiségeiről most az első főosztály, a modern könyvgyűjtemény vonatkozásában kívánunk szólni. A II. és III. főosztály keretébe tartozó különgyűjtemények feldolgozó, szolgálati helyiségeinek elhelyezését külön tárgyaljuk, kapcsolatban ugyanezen különgyűjtemények olvasószolgálati, illetve nyilvános szolgálati helyiségeinek elhelyezésével.

A modern könyvgyűjteményi főosztályt, amely, nem számítva most az olvasószolgálatot és a raktárt, három osztályból, éspedig — a munkamenet egymásutánjának rendjében felsorolva — a Gyarapítási, a Feldolgozó és a Bibliográfiai osztályból áll, az épület felső alagsorának déli, nyugati és északi frontján lenne célszerű elhelyezni (7. ábra.) A déli szárnyon — tehát a D kapu és az ahhoz kapcsolódó lépcsőház közelében — lehetne a Gyarapítási osztály, ahol a könyvanyag beszerzése történik. Ennek az osztálynak a részére ezen a fronton a lépcsőháztól kelet felé a belföldi beszerzés céljára két helyiséget s ezek mellett még egy ügyfélfogadó helyiséget kell kialakítani. A lépcsőháztól nyugatra volna az osztályvezetőnek és az osztályvezető-helyettesnek a szobája, a külföldi beszerzések céljára két helyiség, majd folytatólag egy helyiség a hivatalsegédnek részére, és a leltározás, sorösszeállítás céljára az épület délnyugati sarkán levő nagyobb — kb. 90 m² alapterületű sarokhelyiség. A Gyarapítási osztálynak feltétlenül szüksége van egy kb. 300 m² alapterületű kézraktárra is; erre a célra vagy a nagyraktár megfelelő szintjén kell a szükséges területet biztosítani, vagy amennyire ezt a kapubejárat és a lépcső lehetővé teszi, az 5,46 m magas alsó alagsor felső részéből kellene a Gyarapítási osztály helyiségei alatt egy raktári emelet magasságú (2,20—2,30 m) szintet leválasztani, s az átmeneti kézraktárat ott elhelyezni. Ennek az ilyen módon elhelyezett átmeneti raktárnak az osztály szolgálati helyiségeivel való belső összeköttetését külön lépcső létesítésével kell biztosítani. Külön könyvszállító lift berendezése útján kell gondoskodni arról, hogy a D kapu előteréből, illetve a csomagbontó helyiségekből a könyvek a Gyarapítási osztályra továbbíthatók legyenek.

A Gyarapítási osztályhoz kapcsolódnék a nyugati szárnyon a Feldolgozó-osztály 6 helyisége, az osztályvezetői szobával együtt. Itt történik a Gyarapítási osztályon már állományba vett könyvek könyvtári feldolgozása. Egy

helyiség kell a katalógus-gondozók számára, ezután következnek két nagy büroszerűen kialakított helyiség a címleírók és decimálók részére; a következő kisebb helyiségben történnék a korrektúra és a cédulairányítás, ezután következnek egy helyiség a kötés-előkészítés munkája számára, majd az osztályvezető hivatali helyisége. A következő két helyiség lenne a fősztályvezető irodája és titkári szobája.

A fősztályvezetői helyiségektől északi irányban ezen a fronton, még kialakítható 7 helyiségben és folytatólag az északi szárnyon a C lépcsőig kialakítható további 6 helyiségben lehetne a Bibliográfiai osztályt elhelyezni.

Az északi szárnynak a C lépcsőtől keletre fekvő része alkalmas az ad-rema-üzem elhelyezésére. Ebben az üzemben történik a katalóguscédulák sokszorosítása, így annak a Feldolgozó és a Bibliográfiai osztály közelében való elhelyezése kívánatos.

A szolgálati katalógust (betűrendes, szak és sorozati) úgy kell elhelyezni, hogy mind a Gyarapítási, mind a Feldolgozó, mind a Bibliográfiai osztályból hozzáférhető legyen. E célra a nyugati oldalon, a Feldolgozó osztály részben a Bibliográfiai osztály, valamint a központi lépcsőház, illetve a nagy könyvraktár között az épület egész hosszában végigfutó kb. 80 m hosszú és 4 m széles, tehát 320 m² alapterületű folyosó mutatkozik legalkalmasabbnak.

ad c) A Könyvforgalmi fősztály öt osztályra tagolódik. Ezek: 1. Kötelespéldány osztály, 2. Központi katalógus, 3. Könyvtárközi kölcsönzés, 4. Nemzetközi csere, 5. Könyvelosztó.

Mindezek a részlegek megegyeznek abban, hogy a belső munkán kívül valamennyi jelentős külső félforgalmat bonyolít le, vagyis a fősztálynak nemcsak a befelé, hanem a kifelé irányuló könyvforgalma is igen jelentékeny. Olvasószolgálati funkciója nincs ennek a fősztálynak, nyilvános szolgálata arra szorítkozik, hogy az általa szerkesztett központi katalógus alapján az érdeklődő kutatóknak felvilágosítást ad.

A most elmondottakból következik, amire egyébként már korábban is utaltunk, hogy adminisztratív szempontból feltétlenül szükséges ennek a fősztálynak a posta- és teherforgalom céljára szolgáló kapuk, tehát a C és D kapuk közelében való elhelyezése. (6. ábra.) Ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy a kötelespéldány osztálynak az I. fősztállyal való kapcsolata — mégpedig mind a Bibliográfiai, mind a Gyarapítási osztállyal — (külön könyvlift alkalmazásával) meglegyen. Közvetlen kapcsolat szükséges a fentiek értelmében a Nemzetközi Csereosztály és a Gyarapítási osztály között is.

Mindezek figyelembevételével a könyvforgalmi fősztályt az épület alsó alagsorának déli, nyugati és északi szárnyán célszerű elhelyezni. A részletekre vonatkozólag a 6. sz. ábra a következő elrendezést mutatja. A déli oldalnak a D bejáratától keletre eső részén a Könyvelosztó osztály részére lehetne 3 helyiséget kialakítani. A bejárat másik oldalán, tehát attól nyugatra volna az expedíciós helyisége — és itt kellene a központi postabontó és szétosztó számára is megfelelő helyet biztosítani.

Az épület délnyugati sarkában lehetne még a Könyvelosztó osztálynak további két helyisége, azután következnek a nyugati fronton egy büroszerűen kiképzett nagy terem — kb. 150 m² — a Nemzetközi Csereosztály számára és ettől északi irányban továbbhaladva a Kötelespéldány osztály részére kettő, a Központi Katalógus munkatársai részére pedig három helyiség,

amelyek közül a legutolsó ismét egy büröszerűen kialakított kb. 100 m²-es nagy terem lenne. Ettől tovább északra lenne a főosztályvezető hivatali helyisége, s mellette a gépírói, illetve titkári szoba. Ezután következne a könyvtárközi kölesönzés csoportjának helyiségei, éspedig egy kisebb szoba még a nyugati fronton, majd az épület északnyugati sarkán levő sarokszoba és további két helyiség az épület északi frontján, amelyek közül az egyik már a U kaputól keletre, a kapu és a lépcsőház közé esik.

Ennek a frontnak a lépcsőháztól az angol akna bejáratáig terjedő mintegy 75 m² területű részén lehetne kialakítani a szükséges szolgálati lakások egyikét.

A központi katalógus szekrényeit a nyugati fronton a raktár és a hivatali helyiségek között végigfutó 4 m széles és 80 m hosszú folyosón, az I. főosztály katalógus-folyosója alatt lehet majd elhelyezni.

A Kötelezpéldány osztály és a Nemzetközi Csereosztály részére szükséges átmeneti raktár céljára a nagyraktárból kell megfelelő területet biztosítani.

ad d) Az OSzK az egész hazai könyvtári szervezet részére intézményesen is a könyvtártudományi és módszertani munka központjaként működik. Ezt a munkát az OSzK V. főosztálya (KMK) végzi. Feladatkörébe tartozik: 1. a könyvtártudományi kutatómunka végzése, 2. az egész könyvtári hálózatot érintő módszertani problémákkal való foglalkozás és 3. a könyvtárosok továbbképzésének megszervezése s ebben a körben előadások tartása és előkészítése. Hármass feladatkörének megfelelően az V. főosztály három részre tagolódik: a könyvtártudományi osztály (kutató és dokumentációs részleggel), a módszertani osztály és az oktatási osztály. Külön könyvtártudományi és módszertani szakkönyvtára is van a főosztálynak, nyilvános szakolvasó teremmel.

Adminisztrációs és funkcionális szempontból is az látszik célszerűnek, hogy ezt a főosztályt a főbejáratok felől jól megközelíthetően s lehetőleg az általános igazgatási helyiségekhez kapcsolódóan helyezzük el. (10. ábra.) Ennek a követelménynek jól megfelelne az épület I. emeleti szintjének déli oldala és az e fölött kialakítandó félemeleti szint.

Természetesen a déli irányba vezető mai folyosó fenntartása itt sem szükséges. Mint az igazgatási részlegnél javasoltuk, elegendő lesz itt is egy keskenyebb folyosó, amely részére a keletre néző nagymélységű traktusból lehet megfelelő területsávot kihasítani. Az új, déli irányba vezető folyosónak, valamint a kelet-nyugati irányban keresztben haladó folyosónak az orozslános udvar felőli oldalán lehetne elhelyezni a főosztályvezető szobáját, a titkári és az adminisztrációs szobával, s ezekhez csatlakozóan az oktatási csoportot 6 helyiségben, amelyek közül az egyik egy szemináriumi célra szolgáló nagyobb (40 m²) szoba lenne. A kelet-nyugati folyosó déli oldalán lennének a módszertani osztály helyiségei. Ennek a folyosónak a keleti végénél egy nagy 180 m²-es helyiséget lehet tanteremnek berendezni.

A most említett I. emeleti helyiségek felett (kivéve persze a tantermet, melynek eredeti magasságát meg kell hagyni) létesítendő I/II. emeleti szinten volnának a Könyvtártudományi osztály helyiségei. Az orozslános udvar felé eső traktusban kellene elhelyezni az I. emeleti főosztályvezetői helyiségek felett a KMK szakkönyvtárat, illetve szakolvasó termet egy kb. 80 m² alapterületű (az itt már nem szükséges folyosó területét is magában foglaló) helyiségben, a hozzá tartozó két feldolgozó helyiséget, továbbá az archívu-

mot, amit egy lift kötne össze az alatta elhelyezett szemináriumi szobával. A KMK szakkönyvtárába talán lehetséges lesz a II. emeleti olvasószolgálati szintről közvetlen lépcsőlejáratot létesíteni. (11. ábra.)

A KMK szakkönyvtár könyvraktárának elhelyezésére a mai széles, déli irányban haladó folyosó kínálkozik. Ez két raktári szintre bontva közvetlen kapcsolatban lenne az olvasóteremmel, de szállítási célokra bejárata lenne az I. emeleten is (déli oldalról).

Üzemek, műhelyek

Külön kell szólni az OSzK rendes működéséhez szükséges üzemek, laboratóriumok és műhelyek elhelyezéséről. Ezek a következők: 1. Mikrofilm laboratórium. 2. Könyvkötészet, restaurálás, könyvhygiéna. 3. Adréma üzem. 4. Sokszorosító üzem és nyomda. 5. Asztalos, lakatos és villanyszerelő műhelyek. 6. Garázs.

ad 1. A mikrofilmtárnak elsősorban laboratóriumi helyiségekre, de ezen felül néhány szolgálati helyiségre és egy külön nyilvános mikrofilm olvasó szobára is szüksége van.

Közvetlen félforgalmára való tekintettel célszerűbb lenne, ha nem az üzemeknek általában legalkalmasabb helyen: a pincék Palota térre néző terében helyeznők el, hanem azoknak a szinteknek egyikén, ahol nyilvános szolgálat működik (földszint, I., ill. II. emelet). Mivel a földszint és a II. emelet lényegesen zsúfoltabb az I. emeletnél, talán ez utóbbi mutatkozik legcélszerűbb megoldásnak. Itt az északi szárnyat az igazgatási, gazdasági részleg hivatali helyiségei ugyan igénybe vennék a fenti javaslat értelmében, de a nagy belmagasság (5,94 m) megengedi a kettéosztást, vagyis a behelyezendő födémek által elég alapterületet biztosíthatunk az említett helyiségek fölött. Ez az elhelyezés azért is kívánatos lenne, mert a könyvtáron belül a Mikrofilmtárnak legtöbb kapcsolata a Kézirattárral és a Régi és Ritka Nyomatványok Tárával lesz, azok pedig szintén ezen az emeleten helyezendők el. Egyébként is a Mikrofilmtár szervezetileg is ezekkel együtt alkotja a III. főosztályt. A javasolt helyen az oroszlanos udvar felőli részen lehet a mikrofilmtár három szolgálati helyiségét és a nyilvános mikrofilm olvasószobát elhelyezni. Az olvasószobának közvetlen lift — és lépcső — összeköttetése lehetne a II. emeleten levő olvasószolgálati helyiségekkel, amelyekben egyébként szintén lennének mikrofilm olvasó készülékek. (11. ábra.)

ad 2. A felsorolt üzemek közül a legnagyobb helyigénye a könyvkötészetnek és a könyvhygiéniai laboratóriumnak van. A könyvkötészet számára 400 m², a könyvhygiéniai laboratórium számára pedig 390 m² helyiségükségletet jelöltünk meg.

Elképzelésünk szerint leghelyesebb lenne ezeket az üzemeket a felső pincének a Palota tér felé néző frontján elhelyezni. Itt azonban, mivel ennek a frontnak majdnem felét elfoglalja a kazánház és annak biztosító tere, összesen csak mintegy 380 m² területű tér áll rendelkezésre. Ez a hely ennek a két üzemnek a részére akkor sem elegendő, ha az épület északi szárnyán levő pincében az öltözők és az anyagraktár céljára szükséges helyiségeket ki lehet alakítani. Az egyik megoldás az lenne, ha a kazánházat az épület más részén, pl. a déli épületszárnyban levő pincében lehetne elhelyezni. Ez esetben a pince egész déli frontján elférne a könyvkötészet és könyvhygiéniai laboratórium, feltéve, hogy az öltözők és az anyagraktár számára szükséges

helyiségek a pince északi oldalán kiképezhetők. Ha a kazán másutt való elhelyezésére semmiképpen nincs lehetőség, akkor az alsó pince felső szintjén kell majd a hiányzó helyiség-szükségletet biztosítani, külön választva a könyvkötészetet a könyvrestauráló műhelytől és a könyvhygiéniai laboratóriumtól. (4. és 5. ábra.)

Feltétlenül szükséges a jelenlegi kis körablakok helyett nagyméretű ablakok kiképzése, mert a könyvkötészeti és könyvhygiéniai munkához természetes világítás kell.

Ezek az üzemek nagysúlyú gépi felszereléssel is dolgoznak, ezért gondoskodni kell a födémeik megfelelő teherbíró képességéről.

Az előbb már említett anyagraktáron felül külön kis kézraktárt is be kell rendezni a könyvkötészetben a kötésre váró és a már bekötött könyvek átmeneti tárolására. Ezt a kézraktárt könyvlifttel kell összekötni a Feldolgozó osztály kötéselőkészítő szobájával.

A padlózat kiképzésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy ezeknek az üzemeknek a dolgozói túlnyomóan álló munkát végeznek. Olyan rugalmas padlózattal kell tehát ezeket az üzemeket ellátni, hogy az álló munka végzése minél kevésbé legyen fárasztó.

ad 3. Az adréma-üzem elhelyezéséről már az I. főosztály szolgálati helyiségeinek elhelyezésével kapcsolatosan szóltunk.

ad 4. A nyomda és a sokszorosító üzem részére szükséges helyiségek az alsó pince alsó szintjén rendelkezésre állnak. (4. ábra.)

Az ablakok, a födémeik és a padlózat kiképzése tekintetében ezekre az üzemekre is érvényes mindaz, amit a könyvkötészet és a könyvhygiéniai laboratórium elhelyezésével kapcsolatosan mondtunk.

ad 5. Az asztalos, lakatos, villanszerelő és az esetleg még szükségessé váló egyéb műhelyek ugyancsak az alsó pince alsó szintjén helyezhetők el. A megfelelő természetes világításról és alkalmas padlózatról itt is gondoskodni kell. (4. ábra.)

Ad 6. Az OSzK személy- és tehergépkocsijai részére az angol akna északi és déli bejáratánál lehetne a megfelelő méretű garázsokat megépíteni. Legalább két személygépköci és két kisebb tehergépköci elhelyezéséről kell gondoskodni.

VII. Különgyűjtemények

Korábban utaltunk már arra, hogy a különgyűjteményeknek az elhelyezését oly módon célszerű megoldani, hogy a feldolgozó szolgálati helyiségek az olvasószolgálati helyiségekkel egy szinten, egymással szoros kapcsolatban legyenek. Kivétel lehet e tekintetben talán a Hírlaptár: meggondolandó ugyanis az, hogy az olvasóközönség szempontjából nem lenne-e helyesebb a hírlaptári olvasóteremnek az olvasótermi szinten a nagyolvasóterem közelében való elhelyezése, amely esetben az ugyanazon a szinten levő szakolvasó termek egyúttal folyóirat szakolvasó termek is lennének. Ezt az elhelyezési módozatot vázoltuk fel az olvasószolgálatról szóló fejezetben, a nagyolvasóterem elhelyezésére vonatkozó elképzelésünk 1. jelű és 2/3. jelű változatában. A 2/1. és 2/2. változat esetén a folyóiratolvasóterem nem a nagy olvasószolgálati szinten, hanem a Hírlaptár feldolgozó helyiségeivel egy szinten, azok mellett kapna helyet.

Modern különggyűjtemények

Az OSzK II. főosztályának keretébe a következő osztályok, illetve különggyűjtemények tartoznak: *a)* Hírlaptár (folyóirattár). *b)* Zeneműtár. *c)* Színháztörténeti gyűjtemény. *d)* Térképtár. *e)* Kisnyomtatványtár.

A II. főosztályhoz tartozó különggyűjteményeknek az elhelyezésére az épület földszinti része látszik alkalmasnak. A földszinten, továbbá a földszint északi és déli traktusának egy része felett kiépítendő félemeleti szinten a főosztályhoz tartozó valamennyi gyűjtemény feldolgozó és olvasószolgálati helyiségeinek elhelyezésére megfelelő lehetőség mutatkozik, kivéve mégis a különleges szempontok szerint kialakítandó Kisnyomtatványtárat, amely gyűjtemény szolgálati és olvasóhelyiségeinek a raktári részleggel közös elhelyezését a könyvraktárakról szóló IV. fejezetben tárgyaltuk.

A főosztály elhelyezését — attól függően, hogy a folyóiratolvasó is ugyanezen a szinten vagy pedig a II. emeleti olvasószolgálati szinten kap majd helyet — két változatban tárgyaljuk.

1. A első változat szerint (8—9. ábra) a hírlaptári olvasóterem (folyóiratolvasó) és a tudományos olvasóterem — ez utóbbi az ottani szakolvasó termekkel együtt — felkerülne a II. emeletre. A főosztályhoz tartozó többi szolgálati és olvasóhelyiség elhelyezése a földszinten és a félemeleten a következőképpen képzelhető el:

a) A Hírlaptár helyiségei az épület déli szárnyán két szintet foglalnának el. A földszinti rész délnyugati sarkában lehetne berendezni a főosztályvezető és az osztályvezető szobáját, a kettő között egy titkári helyiséggel. Ezekbe a helyiségekbe a nagy észak-déli irányú folyosóból lenne a bejárat. Ugyanebből a folyosóból nyílnék keleti irányba a lelőhely- és retrospektív bibliográfia helyisége, s ebből tovább, a D lépcsőházig az előrendező tékázó helyiség, bejárattal a lépcsőház felől is. Ezen a részen kelet-nyugati irányú folyosóra nincs szükség. A D lépcsőháztól keleti irányba az orosz-lános-udvarra néző folyosóról nyílnék egy mikrofilm felvevőhelyiség, három kis gépelő szoba, s a folyosó keleti végpontjánál a hírlap-múzeum. E felett a traktus felett a félemeleti szinten lehetne berendezni a Hírlaptár többi helyiségét, és pedig nyugatról-keleti irányba haladva a D lépcsőig négy szobát a címléirók és katalogizálók részére, egy szobát a kardex és egyet átmeneti raktár céljára; a lépcsőn túl lenne egy kis kasírozó szoba és négy helyiség a repertórium számára.

b-c) A Hírlaptár helyiségeihez kapcsolódóan a földszint nyugati frontján és az északi frontnak a C lépcsőházig terjedő részében lehet elhelyezni a Színháztörténeti gyűjteményt és a Zeneműtárat. Ebben a két gyűjteményben rokon, helyenként szorosan érintkező anyaggal rokoncélok érdekében és hasonló módszerekkel folyik a munka. Ezért is indokolt ezeknek egymás mellett való elhelyezése. Így nemcsak az érintkezés közvetlensége, de az egymásba kapcsolódó munkaterületeken, közös helyiségek kialakításával a rendelkezésre álló tér jobb kihasználása is biztosítható.

Ennek a két gyűjteménynek az elhelyezését úgy képzeljük el, hogy a hírlaptári helyiségek felől észak felé haladva volna a színháztörténeti gyűjtemény vezetőjének szobája, majd egy kisebb és két nagyobb szolgálati helyiség. Folytatólag, az épület kissé kiugró részében lehetne elhelyezni a két gyűjtemény egy-egy kiállítási helyiségét, közbül egy közös, nagy olvasóteremmel. Ezután következnek a Zeneműtár három szolgálati helyisége,

majd a Zeneműtár vezetőjének szobája s az épület északnyugati sarkában egy közös nagy előadó—; illetve hangszerterem zenei bemutatások, vetítések és előadások céljára. Az épület északi frontján helyezhető el egy-egy hanglemez-, ill. magnetofon-szalag raktár, továbbá egy-egy kis hanglemez felvevő, illetve lehallgató helyiség. Ezek a helyiségek is a két gyűjtemény közös használatában lennének.

Az osztályokon folyó feldolgozó, felvilágosító és kutató munka természetére megkívánja, hogy a gyűjteményhez tartozó sokféle anyag együttesen használható és gyorsan, könnyen hozzáférhető legyen. Ezért a raktárakat a munkahelyekkel szoros kapcsolatban kell kialakítani. Ez a szakmai kívánság szerencsésen találkozik az új épület adottságaival s az elhelyezés ott felmerülő kívánalmaival. A rendelkezésre álló helyiségek túlságosan is nagy légtérűek irodai munkahelyiségek céljára. Másrészt mégis úgy kell őket kialakítani, hogy az épület és a látogatottság szempontjait figyelembe véve: külső megjelenésükben is szépek, reprezentatív jellegűek legyenek. Ezért javasoljuk a két osztály helyiségeinek nagyobb részében a termeknek kb. feléig benyúló galériák építését. Ezek lehetővé teszik a tér jó kihasználását, hiszen a fölsőleges légtér nagy részét kitöltik, biztosítják az anyag helyes raktározását és könnyű mozgatását, végül módot adnak a termék látványosan szép kialakítására is.

Mindez megvalósítható az épület szerkezetének, műemléki jellegének teljes épségbentartásával. Építészeti vonatkozásban néhány ajtó áthelyezését és a két, több teremre átnyúló galériafödém beépítését kívánja meg.

A galériás teremsor belső kialakítása közben több alapvető fontosságú igényt kell kielégíteni:

Mint ahogy ezekben a munkahelyül is szolgáló termekben kell elhelyezni a gyűjtemény törzsanyagát, berendezésük közben figyelni kell a szakszerű raktározás szempontjaira. A galériás megoldás lehetővé teszi, hogy a gyűjtemény anyaga létrázás nélkül elérhető legyen a maga raktári helyén. Gondoskodni kell azonban arról is, hogy az eddig szabad polcokon álló képek, kéziratok könyvek stb. szekrényekben kapjanak helyet. Ezeket a szekrényeket úgy lehet és kell elkészíteni, hogy részben fémmel legyenek bélelve, s hogy egyes különleges méretű anyagféléseket is el lehessen helyezni egy részükben. A laboratóriumok berendezésének megtervezése közben is tekintettel kell lenni speciális anyagárolási szempontokra (hanglemezek, magnetofon-szalagok stb.). A hangszer-, vetítő- és előadóterem kialakítása közben nem szabad a jó akusztika és hangszigetelés, továbbá az elsötétítés lehetőségének biztosításáról megfeledkezni.

Mint ahogy a teremsor és a hangszerterem külső képének kialakításában a reprezentatív látványosság igényeit is érvényesíteni kell, a galériák és bútorzat egységes megtervezésére megfelelő belső építész közreműködését kell kérni.

d) A Térképtárat a földszint északi szárnyának a C lépcsőháztól keletre eső részén és ugyanennek a szárnynak az oroszlános udvarra nyíló helyiségeiben, továbbá az északi szárny felett kiépítendő félemeleti szinten lehet majd elhelyezni. A földszint északi szárnyán lenne az osztályvezető szobája, egy kutatószoba és egy kasírozó helyiség, az oroszlános udvarra néző keleti részen pedig egy olvasóhelyiség, egy kiállítási helyiség és a térkép-múzeum. A félemeleten a rendező, feldolgozó, rajzoló és vetítő-szobák, továbbá a központi térképkatalógus számára van megfelelő hely.

A Térképtár raktára részére a felső alagsorban a Kisnyomtatványtár részére fenntartott raktári helyiség egy részét kell majd igénybe venni.

e) A Kisnyomtatványtár elhelyezéséről a már korábban mondtak kiegészítéséül most csak azt említjük meg, hogy ennek a gyűjteménynek a részére is indokolt — az alagsori raktárral közös helyiségeken felül — a főosztály szintjén, a földszinten három olvasószolgálati helyiséget biztosítani. Ezek számára alkalmasnak látszik a déli épületszárnynak az oroszlanos udvarra néző része. Ezekből a helyiségekből közvetlen összeköttetést kell létesíteni a Kisnyomtatványtárnak az alagsorban levő helyiségeihez.

2. A II. főosztály elhelyezésére vonatkozó elgondolásunk második változata szerint a földszinten kapnának helyet a hírlaptári olvasótermek is. A nagy folyóiratolvasóterem, a katalógus és a tájékoztató szolgálat, továbbá a tudományos olvasóterem foglalná el a nyugati front déli felét. A Színház-történeti gyűjtemény a nyugati front északi felére, a Zeneműtár pedig az északi szárnyra kerülne. Az észak-nyugati nagy sarokhelyiségben lenne ennek a két gyűjteménynek a közös olvasóterme.

A Hírlaptár többi helyiségeinek elhelyezése egyezik az első változatban vázolt elhelyezéssel.

A Színház-történeti gyűjtemény a nyugati fronton a Zeneműtárral közös kiállítóhelyiséggel kapcsolódnék a Hírlaptár helyiségeihez. (A tudományos olvasóteremhez.) Ezt követné két nagyobb és egy kisebb szolgálati helyiség ugyanolyan galéria megoldással, mint az első változatban. Ezután következnek az osztályvezető szobája, majd az északnyugati sarokhelyiségben a Zeneműtárral közös olvasóterem.

A Zeneműtárnak az északi szárnyon lenne — az osztályvezető szobájával együtt — négy szolgálati helyisége. Ugyanezen a fronton a C lépcsőháztól keletre lehet a hangszer-, illetve előadótermet kiképezni; ez a terem a lépcsőházból nyílnék. A hanglez- és magnetofonszalag raktár, valamint a hanglez felvevő és lehallgató részére a kelet-nyugati irányban kiképezendő folyosóról nyílóan a nagyraktár térségéből kellene a szükséges helyet igénybe venni.

A Térképtár elhelyezése érdekében az épület északi részének az oroszlanos udvarra néző oldalán kellene a félemeleti szintet megépíteni. Ezen az oldalon a földszinti részen volna az osztályvezető szobája, egy-egy rajzoló, vetítő és kutató helyiség, továbbá két helyiség raktár céljára. A félemeleten az oroszlanos udvarra nézően két szolgálati helyiséget, a földszinti raktár-helyiségek felett pedig egy raktárat és egy kassirozó szobát lehet elhelyezni. A Térképtár két szintje között az összeköttetést a raktárhelyiségekbe beépített lépcső biztosítaná.

A Kisnyomtatványtár helyiségeinek elhelyezése ugyanaz lenne, mint az első változat szerint.

Muzeális különgyűjtemények

Az OSzK III. főosztálya szervezettel a következő osztályokat, illetve gyűjteményeket foglalja magában: a) Kézirattár, b) Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, c) Mikrofilmtár.

A Mikrofilmtár elhelyezéséről a mikrofilm-laboratóriumokkal kapcsolatosan az üzemek és műhelyek elhelyezését tárgyaló VI. fejezetben már szóltunk.

A muzeális gyűjtemények a könyvtáron belül — mind anyagukat, mind munkájukat tekintve — önálló részleget alkotnak. Anyagukat, amely unikum voltánál, illetve ritkaságánál és különleges értékénél fogva fokozottan gondos őrizetet igényel, a könyvtár többi anyagától elkülönítve raktározozzák; munkájukat — az állománygyarapítástól az olvasószolgálatig — lényegében a könyvtár többi részlegétől elkülönítve, önállóan végzik. Ennek megfelelően mind a Kézirattárnak, mind pedig a Régi és Ritka Nyomtatványok Tárának szüksége van a könyvtári munka minden fázisának elvégzésére lehetőleg biztosító szolgálati helyiségekre és a könyvraktár többi részétől elkülönített, maximális biztonságot nyújtó raktárhelyiségekre. Az olvasószolgálatot, a két tár anyagának összefüggésén alapuló régi és jól bevált gyakorlat szerint, ez a két gyűjtemény a jövőben is együtt kívánja ellátni.

Közös jellemzője ennek a két gyűjteménynek a muzeális jelleg. Ez azzal jár, hogy nyilvános szolgálatuknak nemcsak az olvasószolgálati igényeket, hanem ezen felül a gyűjteményeket muzeális érdeklődésből felkereső közönség igényeit is ki kell elégítenie. Olyan elhelyezést kell tehát biztosítani számukra, mely olvasószolgálati és muzeális szempontból egyaránt megfelel.

Mindezeket figyelembe véve különösen alkalmasnak látszik ennek a két gyűjteménynek az elhelyezésére az a 11 helyiségből álló reprezentatív jellegű teremsor, ami az épület első emeleti szintjének a Palota tér felé néző nyugati frontján helyezkedik el. (10. ábra) Ha ehhez a reprezentatív kiképzésű és megfelelő reprezentatív belső berendezéssel is ellátandó teremsorhoz kapcsolódóan még hozzáveszünk az épület északi és déli szárnyán kiépítendő helyiségekből két-két szolgálati helyiséget — az általános igazgatás, illetve a módszertani osztály helyiségei mellett —, úgy ezen az épületrészen biztosítani lehet a két muzeális gyűjteménynek minden szempontból alkalmas, jó elhelyezését.

A 11 helyiségből álló teremsor felhasználását úgy képzeljük el, hogy a központi nagy előcsarnokból nyíló középső három nagy terem szolgálna az olvasószolgálat céljára. Ezekben kell elhelyezni, az olvasó-, illetve kutatóhelyeken kívül, a közönség számára szolgáló katalógusokat, továbbá a kézi- és segédkönyvtárat, valamint a mikrofilm leolvasásra és kvarc-megvilágítású leolvasásra berendezett fiülkéket (olvasóhelyeket), s esetleg a két tár anyagának a helyszínen történő fényképezésére szolgáló munkahelyeket; itt kell lennie természetesen a tájékoztató szolgálatnak is. Az írógéppel dolgozó kutatók részére, hangszigetelő üvegfalal elkerített olvasóhelyek berendezéséről kell gondoskodni.

Ennek az épületszintnek a nagy belső magassága (5,94 m) itt is lehetővé teszi, — mint ahogyan azt a Zeneműtár és a Színháztörténeti gyűjtemény földszinti elhelyezésével kapcsolatosan javasoltuk — a nagy reprezentatív termeknek galériás kiképzését. Az olvasószolgálati helyiségekben művészi formában kiépített galériákon lehet elhelyezni a kézi- és segédkönyvtár egy részét, s esetleg a mikrofilmleolvasó és kvarcfényes olvasóberendezéseket.

Természetesen ezeknek az olvasószolgálati helyiségeknek a padlózatára, megvilágítására, szellőztetésére (kondicionálás) is vonatkozik mindaz, amit ebben a vonatkozásban az olvasószolgálatról szóló V. fejezetben általánosságban mondtunk. De külön is hangsúlyozzuk, hogy a muzeális gyűjteményeknél — s ez nemcsak az olvasószolgálati helyiségekre, hanem az egész teremsorra vonatkozik — fokozott gondot kell fordítani a beáramló napfény

ártó hatásának kiküszöbölésére; egyrészt az anyag megfelelő elhelyezésével, másrészt azonban az ablakoknak megfelelő védő, elsötétítő berendezéssel való ellátásával.

A muzeális gyűjtemények elhelyezésére szolgáló teremcsarnok az olvasószolgálati helyiségektől északra és délre fekvő négy-négy helyiségében a következő reprezentatív termek berendezését tervezzük:

az egyik teremben lenne a Corvina-anyag a középkori kódexekkel; egy-egy külön teremben lennének az ősnymtatványok, a Régi Magyar Könyvtár anyaga, a rekonstruált eredeti SZÉCHÉNYI-gyűjtemény s az ugyancsak rekonstruált APPONYI-gyűjtemény, KOSSUTH Lajos Könyvtára. Ismét egy külön teremben a muzeális értékű újkori kéziratok, majd az újabbskori könyvritkaságok, művészi nyomtatványok és más bibliofil művek; végül egy külön terem kellene berendezni a két gyűjtemény váltakozó kiállításainak, bemutatásainak céljára.

Ezeknek a termeknek a berendezésénél fel kell használni az APPONYI-és TODORSCU-gyűjtemények bútorzatát, és meg kell fontolni azt is, nincs-e lehetőség a SZÉCHÉNYI-terem berendezésének a Vár-épületben való felállítására, illetve beépítésére. A különleges reprezentatív szempontokra való tekintettel, mindenestre szükségesnek tartjuk ennek az egész teremcsarnok a belső kiképzésénél és berendezésénél is belső építész közreműködését.

Kiegészíti ezt a reprezentatív teremcsarnok, amelynek helyiségei egyben a két gyűjtemény dolgozóinak a munkahelyei is lennének, az épület északi és déli szárnyán a teremcsarnokhoz kapcsolódó két-két szolgálati helyiség. Ezek lesznek alkalmasak a két gyűjtemény külső félforgalmának lebonyolítására is.

Külön kell megemlékeznünk a *kiállító helyiségek* kérdéséről.

A Nemzeti Könyvtár egyik fontos feladata, hogy látogató közönségével szemléletes módon is megismertesse a könyv egész fejlődéstörténetét, valamint irodalmunk egyes szakaszainak jellemző tényeit. A németek a lipcei Deutsche Bücherei keretében külön könyvmúzeumot létesítettek, amelynek termeiben az írás kialakulásáról, a papír elterjedéséről, de ugyanakkor a papirusztekercsekről, a pergamenről, a középkori könyvmásolásról stb., stb. képekben és tárgyakban lehet eligazítást kapni. A Várban — helyhiány miatt — nem lehet külön épületszárnyat erre a célra kiszakítani. Mi azt a megoldást óhajtjuk választani, hogy a földszinti és első emeleti széles folyosókat használjuk fel kiállítási célokra. A két folyosó funkciója a következő lehetne:

- a) földszint: írás- és könyvtörténet,
- b) I. emelet: magyar irodalomtörténet.

Mindkét szinten tárlók, faliszekrények, táblák útján tárnók fel az anyagot. A javasolt megoldásnak az az előnye lenne, hogy nagy területet biztosítana az anyag időrendi bemutatására, s emellett a kiállítást látogatók a könyvtár normális munkáját egyáltalán nem zavarnák. Amennyiben a folyosóról nyíló ajtók zárva lennének, a kiállítást esti órákban és vasárnap is lehetne látogatni.

(Ezek a nagyközönség számára létesített állandó kiállítások nem tévesztendőek össze a belső termekben időről-időre rendezendő kisebb kiállításokkal. A külső folyosóra igen kevés eredeti mű kerülne ki, a belső, időszaki kiállítások viszont eredeti anyagot mutatnának be.)

Végül megemlítjük még azt, hogy a muzeális gyűjtemények anyaga részére a nagy raktári tömbnek a gyűjtemények szintjéhez, tehát az első emelethez kapcsolódó raktári szinteken kell majd a megfelelő raktárterületet

biztosítani, teljesen elkülönítve a nagyraktár többi részétől. Az első emeleten való elhelyezés azonban — akár a disztermekben, akár a nagyraktárban történik — mindenképpen ideiglenes. Ezért kell a kéziratár és az RRT anyaga részére a mélypincében is megfelelő helyet biztosítani. Erről fentebb volt szó.

VIII. Mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek

Fontos követelmény az OSzK új elhelyezésénél az, hogy megfelelő helyiségek álljanak rendelkezésre mozgalmi és társadalmi célokra, továbbá olyan létesítmények és berendezések céljára, amelyek egyrészt biztosítják a könyvtár dolgozói részére az egészséges munkafeltételeket, másrészt lehetővé teszik részükre jóléti és kulturális szolgáltatások nyújtását. Mindez azt szolgálja, hogy az OSzK — dolgozóinak egyre emelkedő, jobb munkájával — minél jobban meg tudja valósítani a szocialista társadalom építésében reá háruló feladatokat.

Ez az a helyiségcsoport, amit a „mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek” elnevezéssel jelöltünk meg. Ide tartoznak a párt, a szakszervezet és a KISz helyiségei, valamint az étkezdé, konyha, fürdő, tusoló helyiségek, gyengélkedő szoba, klubhelyiségek és előadóterem. Az OSzK jelenlegi elhelyezésében ilyen célú helyiségek vagy egyáltalán nem, vagy csak igen szerény s a jogos kívánalmaknak egyáltalán nem megfelelő mértékben és formában állnak dolgozóink rendelkezésére. Pedig a dolgozók létszámának megfelelő, kellően felszerelt mosdó- és fürdő-, valamint egyéb egészségügyi helyiségek létesítését a Munka Törvénykönyve is kötelezően előírja, és e törvényből folyó kötelesség jóléti berendezések létesítése és a dolgozók társadalmi tevékenységének előmozdítása is (Mt. VII. fejezet).

Ezeknek a helyiségeknek nagy részét, amelyek egy helyre összpontosíthatók, az épületnek a központi nagy lépcsőház, illetve előcsarnok felett tervezett III. emeleti szintjén lehetne megfelelően elhelyezni. Ennek a szintnek a középső térségét egy kb. 230 m² alapterületű előadóterem foglalná el, ami egyrészt a könyvtár nyilvános szolgálatának céljára, de egyszersmind a dolgozók társadalmi és kulturális szükségleteinek kielégítésére is szolgálna. Egy hasonló rendeltetésű, de kisebb termet lehetne kiépíteni az oroszlanos udvarra néző keleti front északi oldalán. (14. ábra.)

A nagy előadóterem tekintetében van egy másik lehetőség is. A nagy előadótermet az alsó és felső pince északnyugati térségében is el lehetne helyezni, bejárattal a B kapu előcsarnokából. Ez esetben persze itt kellene ruhatárról és az egyéb szükséges mellékhelyiségekről is gondoskodni. Nagy előnye volna ennek a megoldásnak az, hogy az előadóterembe lökészerűen érkező és onnan ugyanígy távozó közönséget nem kellene a könyvtárpépület egész magasságán keresztülutaztatni, ami nemcsak a közönség kényelme, hanem a könyvtár nyugalma és biztonsága szempontjából is igen fontos lenne. A III. emeleti szintnek ily módon felszabaduló középső részét más célra lehetne felhasználni. Ebben az esetben persze gondoskodni kell azoknak a könyvtári üzemeknek, laboratóriumoknak és műhelyeknek más, megfelelő elhelyezéséről, amelyeknek az elhelyezését az eddigiek során a megfelelő pincerészekben gondoltuk el.

A kis előadóterem mellett lennének ugyanazon a fronton a párt és a szakszervezet helyiségei, a kis előadóterem másik oldalán pedig — északra

nézően — a KISz helyisége. Ugyanezen az oldalon közvetlenül a lift és a lépcsőház mellett lehetne egy kis gyengélkedő szobát berendezni. A III. emeleti szint egész nyugati oldalát és részben a déli oldalt is a könyvtár dolgozóinak klubhelyisége, valamint az étkező helyiségek és a konyha foglalják el. A még fennmaradó területen a szükséges mellékhelyiségeket lehet berendezni.

A második emeleti nagy olvasószolgálati szint elrendezésének tárgyalása során már említést tettünk azon a szinten a könyvtár dolgozói részére öltözőhelyiségek berendezéséről, a déli front kelet felé eső részén (V. fejezet), de szó volt ilyen öltözőhelyiség berendezéséről a könyvkötészet elhelyezésével kapcsolatosan is. Nyilvánvaló azonban, hogy a könyvtári munka sajátos körülményeire való tekintettel ilyen öltöző- és mosdóhelyiséget a könyvtári dolgozók részére megfelelő számban, minden szinten meg kell tervezni.

Végül megemlítjük még azt, hogy különösen a váltakozó műszakban dolgozó olvasószolgálati alkalmazottak számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ételüket felmelegítsék, vagy maguknak teát, kávéfőzzenek. Kívánatos ezért az épület minden szintjén egy-egy kis teakonyha és étkezőszoba létesítése.

G. Sebestyén — L. Farkas:

THE NEW HOME OF THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY

The national library of Hungary, the National Széchényi Library moved into its present home — which is the building of the Hungarian National Museum — in 1847. Owing to the continual growth of its stocks over the years, the Library has been short of space for a number of decades and the question of a new, separate library building arose already in 1909. The solution of this problem became increasingly urgent after 1945 when, as a consequence of the incipient cultural revolution, important new tasks were imposed upon the national library. In the summer of 1959 governmental authorities finally decided that, appropriately reconstructed, the East wing of the former royal castle on the Buda Castle Hill, should serve as the new home for Hungary's national library.

The royal castle of Buda was erected on the site of the former palace built by King BÉLA IV. after the Tartar invasion of Hungary (1241—1242); the role played by this palace reached its full peak during the reign of King SIGISMUND (1387—1437) and especially under the rule of King MATTHIAS (1458—1490). Unfortunately the palace was almost entirely destroyed during the siege liberating the country from the Turkish rule in 1686. Making use of the old foundations, MARIA THERESA had a new palace built (1749—1771). It obtained its present shape at the end of the 19th century, when the palace was remodelled and extended after the plans by the architects Miklós YBL and Alajos HAUSZMANN. The wing allotted to the National Széchényi Library is situated on the Eastern slope of the Castle Hill of Buda; at present its main entrance opens from one of the courtyards of the former castle.

The fact that the new home of the National Széchényi Library will not be a building specially designed for this purpose, presented numerous difficulties which have been overcome at the price of some compromise, without, however, affecting the eventual functional efficiency of the library. Bearing in mind the possibility of later expansion in the form of an auxiliary building, adequate space has been reserved for this purpose in the vicinity of the present premises.

One of the indisputable advantages of the future new location of the library in the Castle is its situation in the centre of Budapest. Indeed, the reconstructed Castle will become one of the most imposing buildings, a landmark of the city. It fills us with pride to think that in the 15th century the world-famous library, the "CORVINA" of King MATTHIAS was located in this very same place.

The building program compiled by the National Széchényi Library in the autumn of 1959 is based on the character and functions of the library. Though the library serves the needs of the public, it exercises also numerous central and inter-library functions

and is, at the same time, the home of several archival type of collections. Its stock exceeds 1,500,000 volumes today and besides the books it also houses a number of important special collections, such as periodicals, manuscripts, old and rare printed works musical scores, material on theatre-history, maps, etc., (a total of almost 4 million units). The book material itself will grow to some 5,000,000 volumes over 50 years and the material of the special collections is expected to increase correspondingly. The proper accommodation of this vast material and the provision of a corresponding network of reading-rooms in the new building play an important part in the program.

The total required floor space of 37,853 sq. m. outlined in the building program, is distributed as follows:

Public services	5,815 sq. m.
Storage space	23,880 "
Staff-area	5,789 "
Mechanical services and work-shops	1,669 "
Recreational and communal space	700 "
	<hr/>
	37,853 sq. m.

Additional space is required for the boiler-room, various technical equipment, lavatories, etc.

Sketches were also prepared to allocate suitable accommodations for the various work-units in the new building. These attempts which should not be considered as final plans are shown in Figs. 2 to 15.

For a better understanding of the situation it should be mentioned that the building is erected on a sloping site and the new main entrance will not open from above, from the courtyard side as at present, but at ground-floor level, at the foot of Castle Hill (Fig. 1.). From here the building is 8 stories high, whereas from the courtyard side it has a height of 3 stories. According to the program, a former row of cellars, which however, when viewed from outside, lie considerably above the terrain, will accommodate the mechanical services and workshops. The book-processing work areas will be located on the next two floors, which are basements from the courtyard side, but third and fourth floors from the valley side. The ground-floor, the first and second floors on the courtyard side are contemplated to house the special collections, the administration (management) and the public services. Recreational and communal rooms are grouped on the top floor. The central wing of the building — from cellars to roof — will be occupied by the book storage area.

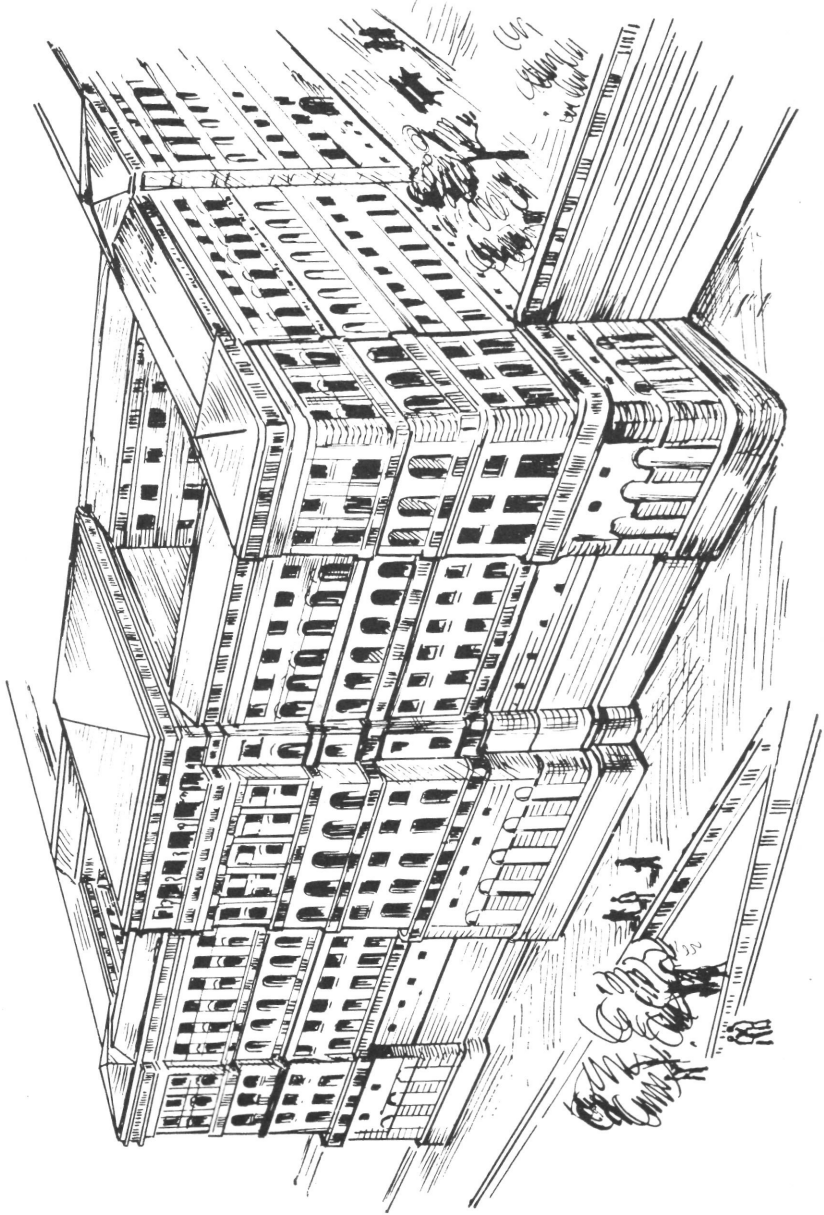
Perhaps one of the greatest problems in the layout of the new library building is the accommodation of the stack. In view of the expected growth of the library's holdings over the coming 50 years, over 23,000 sq. m. storage space must be provided for, which can be done in the following manner: There are two inner yards in the part of the building allotted to the library which can be utilized for erecting two stacks ("book-towers") of 18 to 20 stack levels each, the structure to be interconnected horizontally on the lower floors (Fig. 15), passages or conveyor-channels taking care of the horizontal connection on the upper floors. This storage block is to be circled by the various library service areas, thus creating convenient access from both, the side of the processing work areas and the reading-rooms. There will be no windows, the place will be illuminated artificially and provided with air-conditioning equipment. The transport of the books from the processing areas to the stack, from the stack to the reading-rooms and from one part of the stack system to the other, will be solved by means of vertical and horizontal conveyor-mechanisms. The entire stack block will consist of self-supported steel stack shelving; on the lower stack levels the compact storage system is envisaged.

In the new building a public reading area, meeting up-to-date standards, is to be provided for. For this purpose a subject-divisional reading-room system and a special reading-room for young people is contemplated. This reading-room system, as well as the other work areas of the Reader Service and General Reference Department (catalogues, reference and loan-service, etc.) should be situated, as a logical unit, on an entire, separate floor in close unity with each other (Figs. 12—13). This solution is in compliance with modern principles of library planning, according to which great

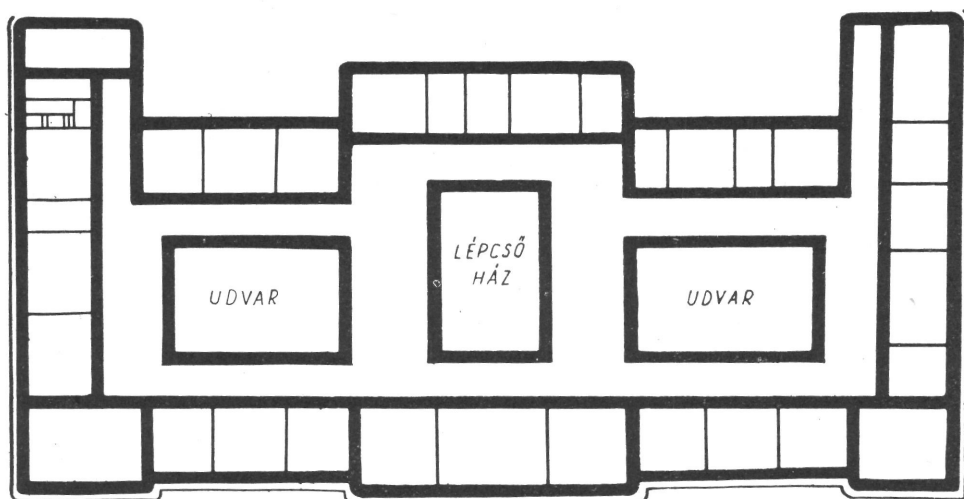
emphasis is laid on the formation of a large "public reading area". The reading-rooms of the special departments — except periodicals — will not be placed on this floor but even so, they will have access to the public reading area in the vertical direction. One of the alternatives of the arrangement of the public reading area provides for the following reading-rooms on this floor (Fig. 13): a spacious reading-room of 913 sq. m., a reading-room for young people (375 sq. m.) and four special reading-rooms divided according to subjects (periodicals reading-room) having floor spaces of 278, 112, 130 and 150 sq. m., respectively. Each reading-room will have convenient access to the corresponding part of the main book stack. The book material mostly in demand — approximately 50 to 60,000 volumes — will be found on the open shelves in the reading-rooms. The interior finish of the public reading-rooms will follow the most up-to-date principles of library building (non-skid, sound-absorbing floor covering, sound-proof walls etc.), while illumination and ventilation will be solved by latest techniques.

In keeping with the considerations outlined above, the special collections of the National Széchényi Library, both modern and archival type, are to be placed on the ground-floor, respectively the first floor of the building. (Modern collections: see Figs. 8—9; archival type collections: see Figs. 10—11). The representative row of adjacent rooms looking onto the Buda hills seems particularly suited to house the Music and Theatre-history Departments on the ground-floor and the Manuscripts and Rare and Old Books Collections on the first floor. It is also intended to reserve special, representative showrooms here for the "Corvina" and other mediaeval codices, as well as incunabula etc., to be considered as separate, special units within the Collections. Another separate room on this floor is to serve as a constant exhibition hall. Beyond normal storage facilities, underground vaults are envisaged for the safe-keeping of particularly valuable, irreplaceable archival type of material.

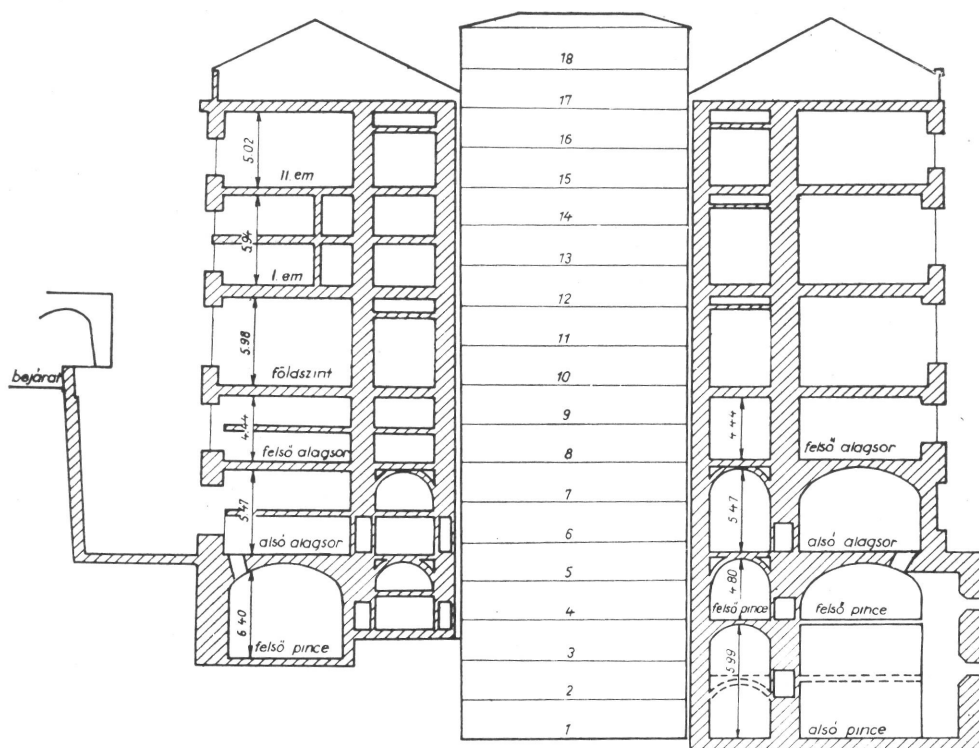
As already mentioned, provision is made for recreational rooms for the staff of the National Széchényi Library, as well as communal rooms for various purpose (club room, dining-hall, assembly and lecture-rooms, etc.).



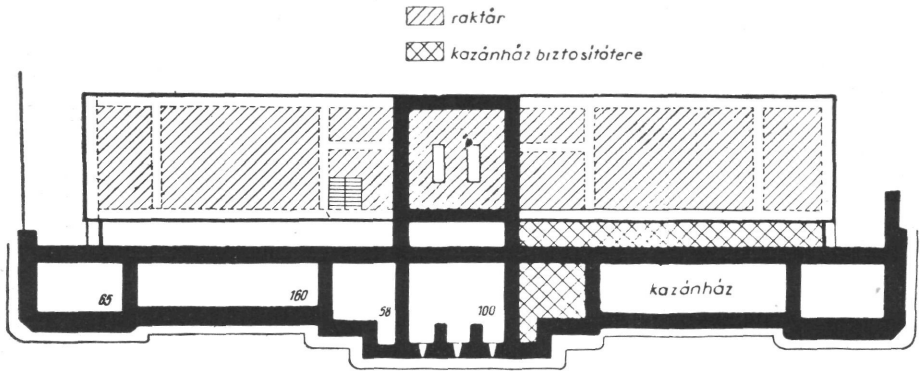
1, ábra. A budai Vár F épülete a Palota tér felől



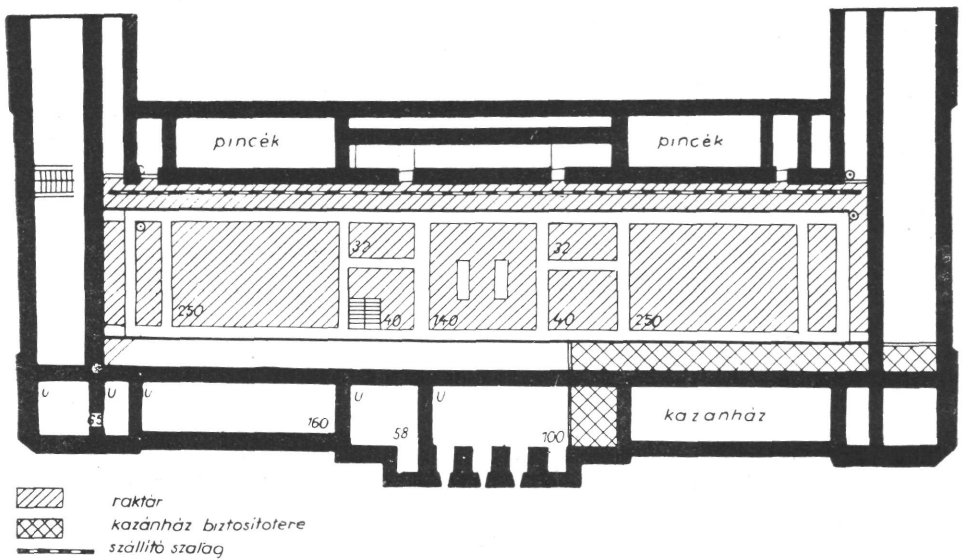
2. ábra. Az F épület sematikus alaprajza



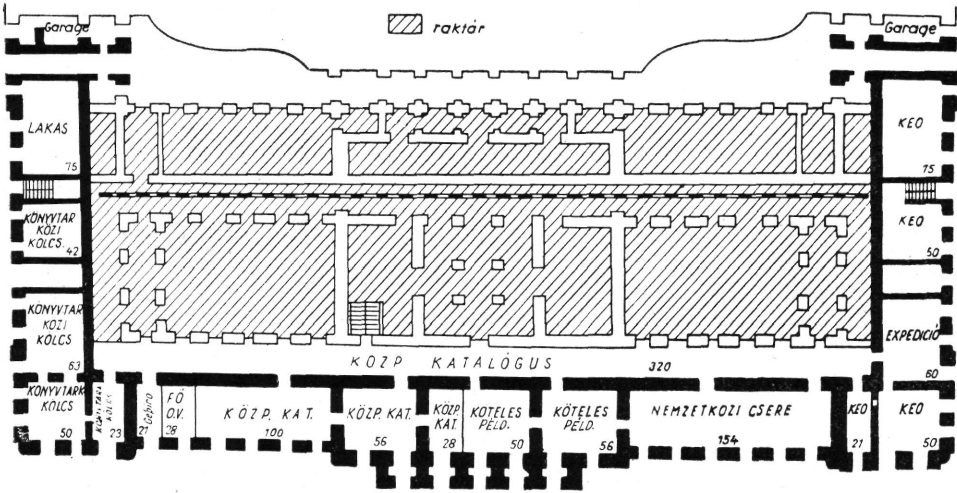
3. ábra. Oldalmetszet a belső udvarok helyén építendő raktári tömb tervével



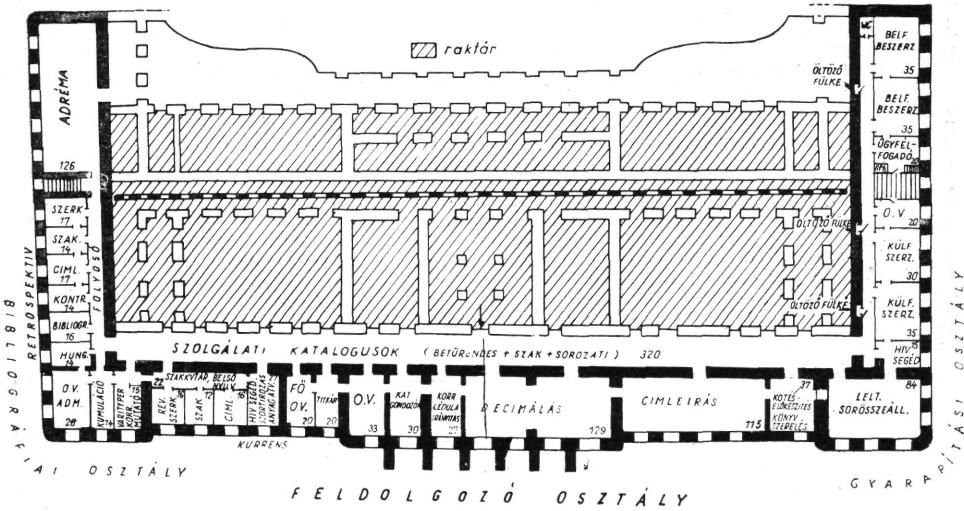
4. ábra. Alsó pince (két szintre bontva). Az alsó szinten nyomda, sokszorosító üzem, műhelyek; a felső szinten könyvrestaurálás, könyvhigiéniá



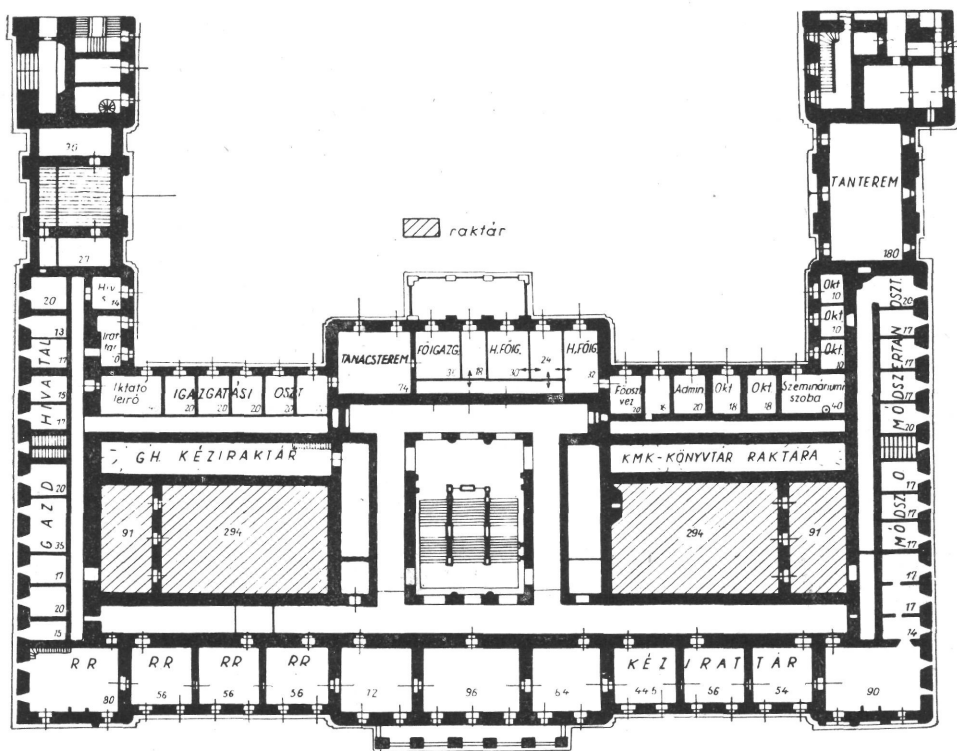
5. ábra. Felső pince. Könyvkötészet



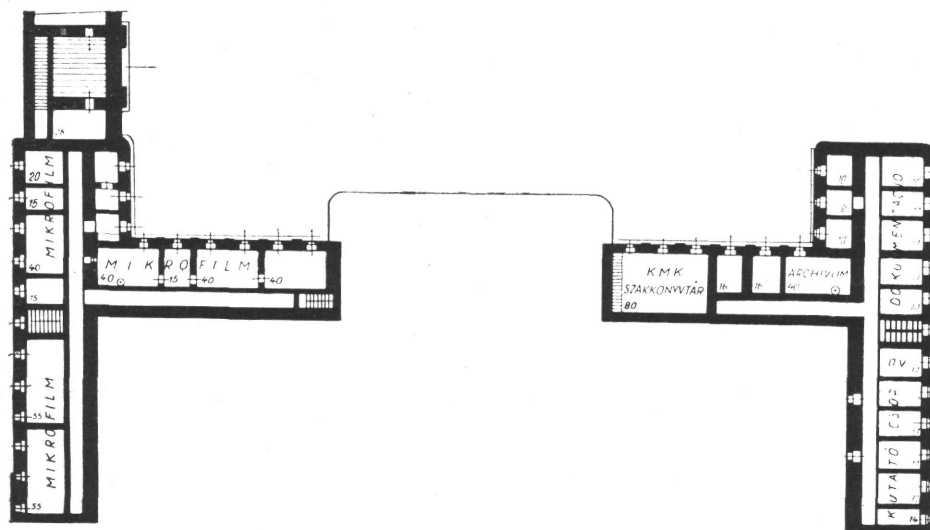
6. ábra. Alsó alagsor. Könyvforgalmi főosztály



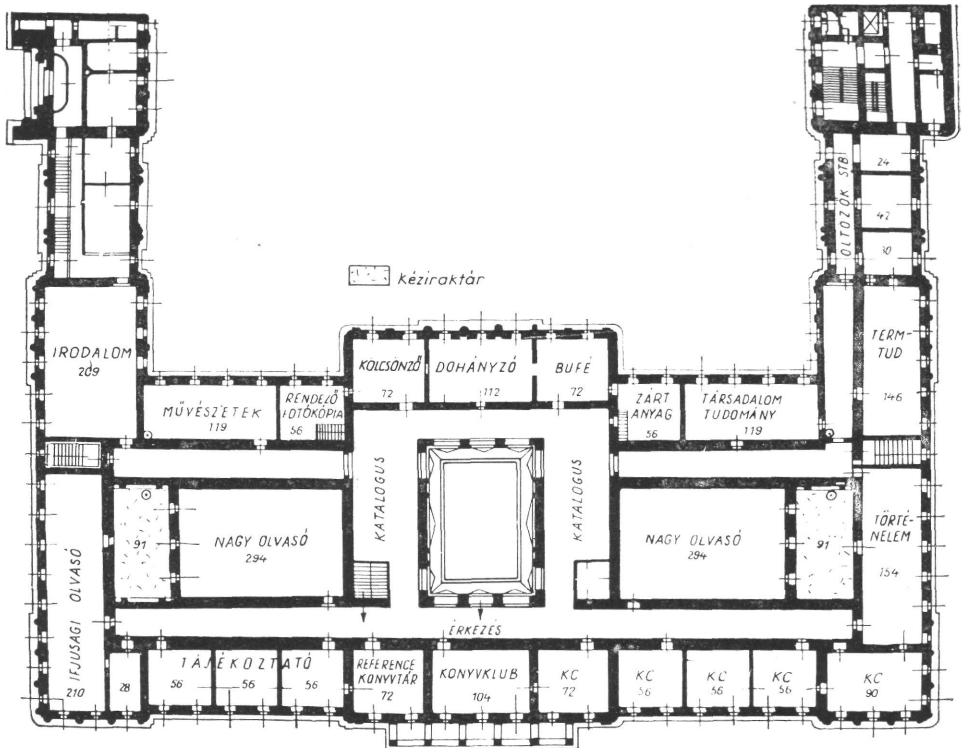
7. ábra. Felső alagsor. Gyarapítási, feldolgozó és bibliográfiai osztály



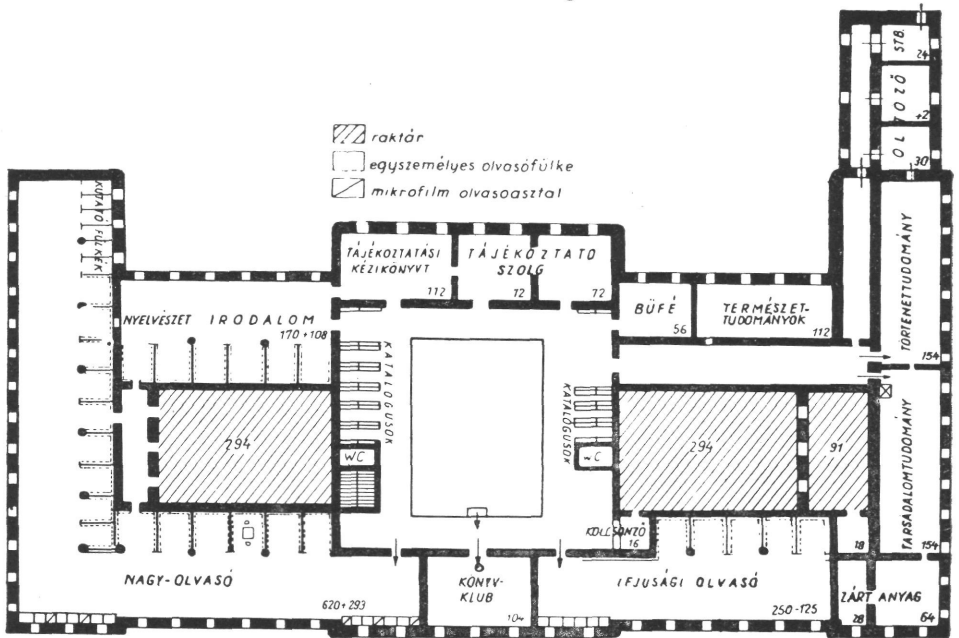
10. ábra. I. emelet. Igazgatás, kézirattár, régi és ritka nyomtatványok tára, könyvtártudományi és módszertani központ



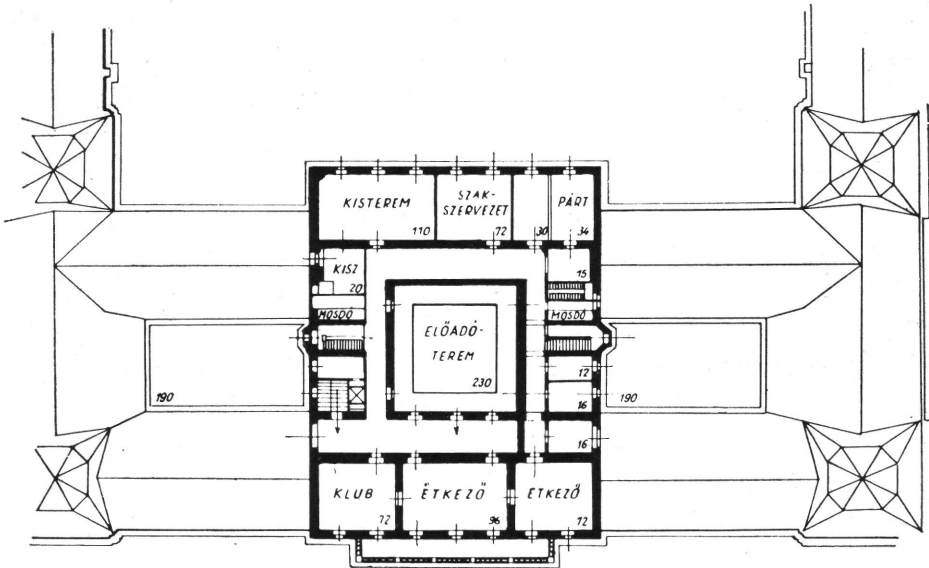
11. ábra. I/II. emelet. Könyvtártudományi és módszertani központ, mikrofilmtár



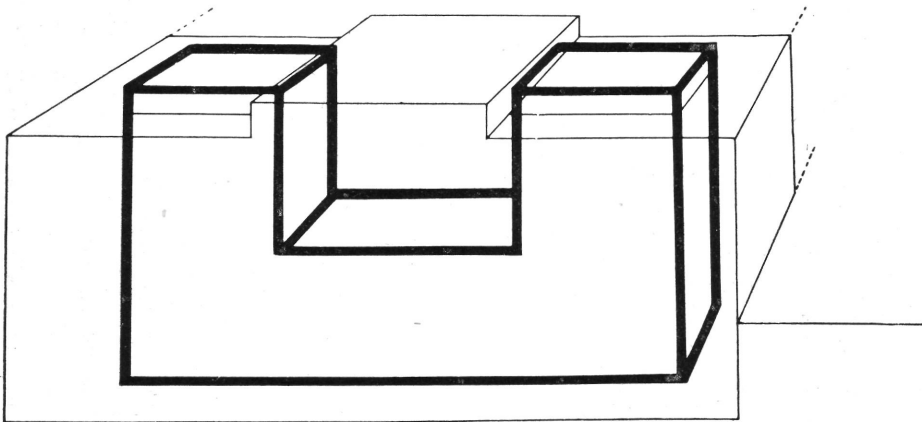
12. ábra. II. emelet. Olvasószolgálat, 1. változat



13. ábra. II. emelet. Olvasószolgálat, 2/1 változat



14. ábra. III. emelet. Mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek



15. ábra. A raktártömb tervezett elhelyezésének vázlata



KARSAI GÉZA

Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*

A P iniciálé jelképei

ANONYMUS *Gesta Hungarorum*ának egyetlen fennmaradt kézírata 1746 óta szinte állandóan foglalkoztatja a tudományt. Minden tudós nemzedék leróta a maga adóját, hogy világosságot derítsen bonyolult tartalmi és formai problémáira. Sok fontos kérdést megoldottak, mások még tisztázásra várnak. A színvonalas tudományos vitából a *Magyar Könyvszemle* is kivette a részét. JAKUBOVICH Emil itt bizonyította be, hogy a *Gesta* kézírata már 1636 előtt a bécsi udvari könyvtárban volt, s így nem kerülhetett Ambrásból 1665-ben Bécsbe. Arról, hogy a XVII. század elejéig hol őrizték, hogy Magyarországról vagy külföldről került-e Bécsbe, egyelőre semmit sem tudunk.¹ SZILÁGYI Loránd ugyancsak folyóiratunkban foglalta össze a 200 éves vita történetét a munka kora, a szerző személye és a mű forrásértéke szempontjából, közölve és értékelve a vita folyamán megjelent irodalmat.² — *A jelen tanulmányban új szempontból igyekszünk megközelíteni a kérdést: a kézirat néhány formai elemének segítségével azt a társadalmi környezetet szeretnők meghatározni, melyben a már SCHWANDTNER—BÉL első szövegkiadása és méltatása (1746) óta ellentmondás nélkül másolatnak minősített Gesta-kézirat keletkezett.*

Az egyébként szerény, sőt gondatlan kiállítású kézirat *legjobb ékessége az élénkzöld színben pompázó hatalmas szövegkezdő P betű.*³ Alsó végéhez ugyancsak zöld színű, bunkósbothoz hasonló meghosszabbítás csatlakozik. A P betűt rendkívül pontos kivitelű vörös színű díszítmények veszik körül, melyek az 1b levél tetejét és bal oldalát fej- és oldallécszerűen keretezik. A kezdőszavak „Praedictus” vagy „P. dictus” olvasása kapcsán keletkezett évszázados vita annyira lekötötte a kutatók figyelmét, hogy az említett díszítményeknek nem tulajdonítottak semmi fontosságot. JAKUBOVICH szerint

* Anonymus Gestája kritikai irodalmának — mint a szerző is említi — jelentős darabjai a Magyar Könyvszemlében láttak napvilágot. E cikk egy eddig nálunk még alig ismert illusztrációtörténeti szempontnak a kódexkutatásban való alkalmazását mutatja be elsőnek. Ezért közöltük.

¹ JAKUBOVICH Emil: *Az ambrasi gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe?* Magy. Könyvszle. 1927. 84—99. l.

² SZILÁGYI Loránd: *A 200 éves Anonymus-kérdés.* Magy. Könyvszle. 1946. 5—24. l. Ua.: *Az Anonymus-kérdés revíziója.* Századok 1937. 1—54, 136—202. l. Ua.: *De aetate ac persona P. magistri, Anonymi Bele regis notarii.* SZENTPÉTERY: *Scriptores* II. köt. Bp., 1938. 631—634. l. Ua.: *P. magister forrásai és módszere.* Magy. Nyelv 1947. 117—127., 193—200., 246—253. l.

³ A teljes kézirat színes hasonmását kiadta FEJÉRPATAKY László: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól.* Bp. 1892. A színes P iniciálét l. a hasonmás 1b lev.

„A sigla után tenni szokott pont elmaradásának oka nem más, mint hogy az öt sor beljebb kezdésével hagyott tér sem bizonyult elegendőnek a díszes, zöld-törzsű, vékony, finom, piros színű, román stílusú levélvonalakkal és kacsaringókkal ékesített. iniciálés P betű. számára . . .”⁴ Konrad HEILIG úgy véli, hogy a *P* díszítményei hasonlítanak V. ISTVÁN és IV. LÁSZLÓ okleveleinek iniciálé-díszítményeihez. A szövegíró, a rubrikátor, a korrektor és a *P* kezdőbetű rajzolója szerinte különböző személyek voltak.⁵ JAKUBOVICH viszont a rubrikák és a szöveg betűinek azonos alakjára, továbbá más érvekre hivatkozva bebizonyítja, hogy csak egy rubrikátorról lehet szó, aki a szöveg írójával azonos.⁶ GEREVICH Tibor szerint a *P* kezdőbetű „a kalligrafikus típusú iniciálék szép példája”.⁷ BERKOVITS Ilona észreveszi, hogy az iniciálét az udvari kancellária franciás betűművészetének szellemében festették, s a másolat keletkezését IV. BÉLA idejére teszi.⁸

Ha a *P* kezdőbetűt megfelelő nagyításban vizsgáljuk, hamarosan észre vesszük, hogy a díszítmények halmaza egymástól élesen elkülönülő motívumokra bontható. *Ezek a motívumok nem öncélú díszek, hanem jelképek.* Az alábbiakban *e jelképhalmazt igyekszünk felbontani és értelmezni,* hogy belőle a kézirat korára, keletkezési helyére, másolójára és annak műveltségére vonatkozólag megbízható következtetéseket vonhassunk le. Nem könnyű megtalálni e jelképek eszmei mondanivalóját, mert már a keletkezésük idején, közel hétszáz évvel ezelőtt is csak egy szűkebb csoport számára voltak érthetőek. Éppen ezért erős nagyításban, egymástól elkülönítve közöljük őket. Eredeti helyüket és nagyságukat az 1b levél hasonmásának (I. tábla) szélére helyezett milliméterskála *vízszintes és függőleges tengelyének* számaival határozzuk meg.

1. Tűzből kirepülő könyv

A *P* kezdőbetű felső, kerek részében, nagy *D* betűt utánzó kerettel körülvéve egy vörös színű, *V* betűhöz hasonló díszítményt találunk. Két felső vége csipkés szélű árnyalt levéldíszben végződik.⁹ Ha azonban ezt a rajzot kellő nagyításban alaposan megvizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy voltaképpen *egy gerincére állított és kb. 70°-os szögben kinyitott vékony könyvet vagy kéziratot ábrázol.* Az előtérben csak a könyv *V* alakú profilja és két csipkés vége van hangsúlyozva, míg a könyv többi része a háttérben mélyül el. A könyv-jelleget a két belső oldalon és a *V* két felső végének befelé hajló, levélszerű részén az egymással párhuzamos vonalak hangsúlyozzák, melyek a sorokat jelentik. A félig nyitott könyv lapjai között, közel a gerinchez, elől

⁴ JAKUBOVICH Emil: *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebelsberg-emlékkönyv.* Bp. 1925. 182. l. Ua.: *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 25—38. l. Ua.: *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Ért. 1926. 146—147. l.

⁵ HEILIG Konrad: *Wer war der anonyme Notar?* A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. II. 1932. 3., 10., 36—39. l.

⁶ VÖ. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum.* I. köt. Bp. 1937. 15. l.

⁷ GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei.* Bp. 1938. 234. l.

⁸ BERKOVITS Ilona: *A magyar miniatúrafestészet kezdetei. Az Árpádkor.* Magyar-ságtud. 1942. 514. l.

⁹ I. tábla, 28—42 × 15—38 mm. Nagyítását a II. tábla 1. képén közöljük. (NB. A helymeghatározásoknál az első két szám a milliméterskála vízszintes tengelyére, a második két szám pedig a függőleges tengelyre vonatkozik, s a rajzmotívum *szélességét,* illetve *magasságát* határozza meg!)

és hátul tüzet jelképező rajzot látunk, közepén kanócszerű maggal. A lángok nem sértik meg a könyv lapjait, hanem mellettük lobognak, amint a láng határát jelző csipkés vonal mutatja. — A most leírt félig nyitott könyv gerince és felénk néző csúcsa alatt *egy másik könyv roncsait látjuk*. Hogy itt is könyvről van szó, azt mindkét oldalon az egymással párhuzamos sorok bizonyítják. Ez a könyv már egészen nyitva van. A lapok szélén mély bevágások vannak. Némelyik egészen a középig, a gerincig hatol. Az összezsugorodott és befelé kunkorodó lapszélek, a szabálytalanul futó és egybeolvadó sorok arra utalnak, hogy a rajzoló egy tűz által félig megémesztett könyvet vagy kéziratot akart ábrázolni. Ebből az alaphól emelkedik ki a *V* alakú félig nyitott könyv. A lapjai között látható láng, mely az alsó könyvet már megémesztette, most felfelé tör, de nem tud ártani a lebegni látszó *V* alakú könyvnek.

A *V* betűhöz vagy stilizált szívhez hasonló dísz elég gyakori a középkori ornamentika minden ágában.¹⁰ A stilizált levelekből, növényi indákból vagy összefonódott nyakú sarkányokból álló motívum öncélú díszítő jellegét könnyű felismerni. — *Királyi jegyzőink* kelléktárában is megtaláljuk a két végén befelé hajló *V* betűt vagy szívet ábrázoló díszítményt. Előfordul pl. IV. BÉLA 1243. január 29-én kelt oklevelének invocációjában az *I* iniciálé baloldali díszei között,¹¹ IV. BÉLA 1258. március 9-én kelt oklevelén (MODL. 470) a *B* iniciálé két öblében, V. ISTVÁN 1270-ben kelt oklevelén (MODL. 610) az *S* kezdőbetű alsó és felső öblében, MIKLÓS nádor 1285. június 16-án kelt oklevelén a *Q* kezdőbetű belsejében két példányban stb.¹² Rajzolónk néhány mesteri vonással tűzből sértetlenül kiemelkedő könyvvé alakította át ezt a gyakori motívumot. Mivel nagyon fontosnak tartotta, azért a *P* iniciálé díszítményhalmazának középpontjába helyezte. Élénk vörös színével, hajszálpontos rajzával különös élességgel emelkedik ki az eredeti kéziratból.

A *könyv mint jelkép* nagyon gyakori a keresztény ikonográfiában, különösen a szentek ismertetőjegyei között. DOYÉ művében több mint 30 esetben szerepel az apostolok, egyháztanítók, rendalapítók, hittudósok és bölcselők jelképei között.¹³ Rendszerint az egyik kezükben tartják a zárt vagy nyitott könyvet, melynek fedelén vagy kinyitott lapjain néha cím vagy jelmondat olvasható. *A tűzből sértetlenül kirepülő könyv viszont csak Szent DOMONKOSnak, a domonkosrend alapítójának jelképei között szerepel, és tűzpróba néven ismeretes.* Két ilyen eset található DOMONKOS legendájában a dél-franciaországi eretnekviták során: az első Fanjaux-ban (1205), a másik Montrealban (1207). A bírálók nem tudták eldönteni, hogy ki a győztes. Ezért, írja a legenda, istenítülethez folyamodtak: tűzbe dobták a vitatkozók érveit tartalmazó libellusokat, azaz könyvecskéket. Az eretnekeké azonnal elhamvadt, míg DOMONKOSÉ sértetlen maradt, és messzire kirepült a lángok közül. Ezt még kétszer megismételték, de mindig ugyanaz volt az eredmény. A források közül Boldog JORDANUS csak a fanjaux-i, Petrus VALLIS Sernensis, HUMBERTUS

¹⁰ Vö. LAMPRECHT K.: *Initial-Ornamentik des VIII. bis XIII. Jahrhunderts*. Leipzig 1882. 25., 28., 30—31., 42. tábla. HEIDELOFF, Carl: *Ornamentik des Mittelalters*. Nürnberg, é. n. Vö. az V. füzet 2. táblájának a) és d) ábráját.

¹¹ A teljes oklevél hasonmását lásd HAJNAL, STEPHAN: *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im XII—XIII. Jahrhundert*. Bp. 1943. 19. tábla.

¹² Hasonmását közli SZABÓ Károly: *Kun László*. Bp. 1886. 126. l.

¹³ DOYÉ, Franz von Sales: *Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche, deren Erkennungszeichen, Patronate und lebensgeschichtliche Bemerkungen*. Leipzig, 1929. I. a *Buch* címszót a II. köt. végén levő attributum-jegyzékben, 858—859. l.

és Nicolaus TRIVETTUS csak a montreali esetet írják le, míg THEODORICUS DE APOLDA mind a kettőt felvette nagy legendájába.¹⁴

Rajzolónk mindkét eset lényeges elemeit iparkodott rögzíteni. A montreali tűzpróba leírói ugyanis nem „libellus”-t, hanem „scedula”-t vagy „cartula”-t említenek, amely csak kis ideig maradt a tűzben. Rajzunkon is csak egy vékony kéziratot könyvecske van ábrázolva, mely lebegni látszik egy másik, elégezt kézirat felett. Mivel DOMONKOS *kultusza* csak a szenttéavatása (1234. július 3.) után kezdett kibontakozni, rajzunk sem keletkezhetett e dátum előtt. Életrajzai, legendái¹⁵ egy kivételével mind 1234 után keletkeztek. Ez azért fontos, mert *ikonográfiájának*¹⁶ és *jelképeinek forrásai a rendi szájhagyomány mellett elsősorban a legendák.*

Képeiről majdnem sohasem hiányzik a könyv. Rendszerint a bal kezében tartja. Ha nyitva van, akkor jelmondat is van rajta. A rajzunkon szereplő tűzből kirepülő könyvvel eddig csak a képszerű, főként a ciklikus ábrázolásokon találkoztunk, mert a domonkos kéziratok lineáris rajzai még nincsenek feldolgozva, s így nem lehet hozzájuk férni. A *szent életét ábrázoló képsorozatok* közül DOMONKOS *márvány síremléke* az első. A bolognai San Domenico templom külön kápolnájában van. 1266 körül kezdték kifaragni Niccola PISANO és FRA GUGLIELMO domonkos művészek. A tűzpróbát a szarkofág elülső részének jobboldali domborműve mozgalmas jelenetben mutatja be. A két vitalkozó csoport között jól látható a tűz, benne kígyózó lángok között ég az eretnekek libellusa, míg DOMONKOSÉ 160°-os szögben kinyitva, sértetlenül magasán kirepül a lángok közül.¹⁷ Francesco TRAINI Domonkos-ciklusán (Pisa, Santa Caterina, 1345) a baloldali tábla alsó sorának második képe ugyanezt ábrázolja. A 150°-os szögben nyitott könyv kiemelkedik a lángokból. Lapjain a sorok jól láthatók.¹⁸ Jól későbbi FRA ANGELICO ciklusának képe a cortonai San Domenico templom egyik oltárképének predelláján (1450 körül). A kép

¹⁴ Vö. *Acta sanctorum* Augusti, tomus I. Venetiis, 1750. 400—401., 560., 569.. 572. 1. Itt csak Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájának I. fejezetéből közöljük a rajzunkra vonatkozó részletet (uo. 547—548. l., numerus 20): „Contigit autem apud Fanum Jovis (= Fanjoux) celebrem quamdam disputationem institui, ad quam convocati sunt tam fidelium, quam infidelium plurima multitudo. — Cumque multa verborum disceptatione ad alteram partem arbitri venire non possent, tandem incidit eis consilium, ut libellos utrosque flammis injicerent: et si quem illorum non comburi contingeret, ille veram fidem procul dubio contineret. Accensus igitur est ignis magnus, utrumque librum incijunt: liber haereticorum confestim uritur; alter autem, quem conscripsit vir Dei Dominicus, non solum permansit illaesus, sed et de flammis palam omnibus in longinquum exsiliit: iterum reiectus et tertio, totiesque resiliens monstravit fidei veritatem...” (A legendarészletekben a kiemelések tölünk.)

¹⁵ A tanulmányunk szempontjából fontos XIII. századi Domonkos-legendákat a következők írták: Boldog JORDANUS 1233 előtt, CONSTANTINUS URBEVETANUS vagy MEDICES 1242—1247 között, BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS 1234—1251 között, HUBERTUS 1254 előtt, THEODORICUS DE APOLDA 1288—1297 között. Szövegük a köv. művekben: *Acta Sanctorum* Augusti, tomus I. QUETIF J.—ECHARD J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti*. I. köt. Párizs, 1719. MAMACHI P.: *Annales Ordinis Praedicatorum*. I. köt. Roma, 1756. Legtöbb legendának, sajnos, nincs modern kritikai szövegkiadása.

¹⁶ Vö. NIEUWBARN M. C.: *Die Verherrlichung des heiligen Dominikus in der Kunst*. München—Gladbach, 1906. KÜNSTLE, Karl: *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg i. Br. 1926. 182—186. l. DOYÉ i. m. I. köt. 276—277. l. DOYÉ szerint DOMONKOS leggyakoribb jelképei a következők: 1. A szent mellett *kutya* van, amely *fáklyát visz a szájában*. 2. *Földgömb* van mellette, melyet a *kutya szájában levő fáklya felgyújt vagy megvilágít*. 3. *Könyv*. 4. *Liliom*. 5. *Veréb*. 6. *Galamb*. 7. *Madár*. 8. *Csillag*. Ritkábban előforduló jelképei: 9. *Méhek* rajzanak az újszülött DOMONKOS szája körül. 10. *Lábai* előtt egy *halott ifjú* fekszik, akit feltámaszt. 11. *Gyertyát tartó ördög*. Az idézett művek inkább Szent DOMONKOS művészi kivitelű képeire, szobraira és életének ciklikus ábrázolásaira vetik a súlyt.

¹⁷ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla. KÜNSTLE i. m. 184. l. HORVÁTH Sándor: *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Bp. 1916. 271. l. (Alább mindig *Domonkos-émlékkönyv* címmel idézzük e művet.)

¹⁸ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 7. tábla.

bal felén DOMONKOS átadja a könyvet istenítéletet követelő ellenfelének, jobb felén pedig a könyv a körülállók nagy meglepetésére kiugrik a lángok közül.¹⁹

Mivel a tűzpróba jelenetét nehéz volt ábrázolni, Szent DOMONKOS képein, szobrain, rendje címerein *megelégedtek az egyszerű könyvvel* és mellette más DOMONKOS-jelképekkel. ANONYMUS P iniciáléjának lineáris rajza a tűzből kirepülő könyv ábrázolásának egyik legkorábbi, bravúros megoldása. A nyitott könyv V alakú profilja egyben a *domonkosrend* „Veritas” jelszavának *kezdőbetűjére* utal, ami a rend későbbi címereiben is szerepel. Egy másik DOMONKOS-motívummal való kapcsolatáról a 9. pontban bővebben szólnunk.

2. Liliom

A P kezdőbetű botszerű meghosszabbításából balfelé egy *stilizált liliom* nyúlik ki. Színe vörös, rajza éles és határozott.²⁰ A liliom-motívum nagyon gyakori az ornamentika minden ágában. A szentek attribútumai között több mint 40 esetben találkozunk vele, akár egyedül, akár más jelképekkel együtt. A szent szüzi tisztaságát vagy szeplőtelen életét jelképezik vele.²¹ DOMONKOS attribútumai között is szerepel, rendszerint a könyvvel és a csillaggal együtt. *Ez a három a legállandóbb a DOMONKOS-jelképek között.* Képein a liliom inkább természetes formában szerepel, míg a stilizált liliomot a domonkos miniatúrafestők kedvelik, hogy vele és más DOMONKOS-jelképekkel együtt rendi hovatartozásukat jelezzék.²² II. ANDRÁSTÓL RÓBERT KÁROLYIG 17 *királyi oklevélen* találkozunk a liliom-motívummal, rendszerint más DOMONKOS-jelképek kíséretében.²³

Mint DOMONKOS többi ismertetőjegyének, a liliomnak is *az életrajzok a forrásai.* Valamennyi elmondja, hogy a szent halála (1221. aug. 6., Bologna) előtt összehívta bizalmasabb rendtársait, és sok pap füle hallatára meggyóna bűneit VENTURA testvérnek, a bolognai rendház perjelének. Majd ünnepélyesen kijelentette, hogy Isten kegyelméből *egész életén át megőrizte szüzességét.* Ugyanezt vallják róla 1233-ban eskü alatt a szenttéavatási per tanúi is.²⁴ Ettől kezdve a liliom DOMONKOS egyik legfontosabb jelképe lesz, s rendje spanyol eredetű és római hagyományú *címerein* egyaránt szerephez jut.²⁵

¹⁹ Hasonmását lásd *Domonkos-émléknyv*, 222. l.

²⁰ L. I. tábla, 15—25 × 78—84 mm. Nagyításban: III. tábla, 1. kép.

²¹ Vö. Doyé i. m. II. köt. 874—875. l. a *Lilie* és *Lilien* címszók, továbbá I. köt. 277. l. a *Dominicus* címszó alatt.

²² Pl. FRANCESCO TRAINI 1345-ből való oltárképe (NIEUWBARN i. m. 7. tábla) és FRA BENEDETTO iniciáléja a XV. század első feléből (VIII. tábla, 1. kép) számos más régi és új DOMONKOS-képpel együtt. Ezeket majdnem mindig szerepel a liliom. Hasonmásaik NIEUWBARN 32 képtábláján mind megtalálhatók.

²³ Így pl. II. ANDRÁS 1233. okt. 1. (MODL. 99 838): liliom, csillagok, lángsugarak, mustárnövény magvakkal (BATTHYÁNY—STRATTMANN-család levéltára, Körömend). — IV. BÉLA 1244. febr. 10. (MODL. 99 842): liliom, csillag, lángsomó, sárkányszerű állat a B iniciálé belsejében (uo.). — IV. BÉLA 1269. okt. 30.: öt stilizált liliom, lángokat lövellő kirajzolt kutyafej, világtérkép sémája (Pannonhalma, Rendi levéltár, N° 290). — V. ISTVÁN 1270. jún. 19. (MODL. 99 854): 6 liliom, stilizált kutyaszájak, lángok (BATTHYÁNY—STRATTMANN-család levéltára, Körömend). — IV. LÁSZLÓ 1276: két liliom, csillagok, lángok, stilizált kutyaszájak (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Karos 1. sz.). — RÓBERT KÁROLY 1324. febr. 22.: stilizált liliom, lángok (Veszprémi káptalan országos levéltára. Armales N° 23) stb.

²⁴ A vonatkozó legendarészleteket lásd *Acta sanctorum* Augusti, I. köt. 546., 555., 567., 600., 612., 628., 633., 635—636., 638., 642—643. l.

²⁵ A két címertípus hasonmását l. a VII. tábla 3. és 4. képén. A domonkos címerek-ről és emblémákról vö. HAUPTMANN, Felix: *Das Dominikanerwappen*. Róma, 1925.

3. Csillag világtérképpel

A *P* függőleges szárának bal oldalához fölül és alul egy-egy szarvával fölfelé álló *holdsarló* van illesztve. A felső fehér, az alsó vörös.²⁶ Mindkettőnek *sugárköre*, szférája is van, melyet félköröcskékből formált csipkés vonal határol.²⁷ A felsőből vörös színű, balra hajló *sugarak* áramlanak egy *tojásdad alakú és kockás vonalazású síkidomra*. Ugyanígy az alsóból is, de ennek sugarai jobbfelé hajolnak, és elkerülik az alsó, keskenyebb kockás síkidomot.²⁸ A két kockás síkidom jobbfelé hajló felső végét elfedik a holdsarlók sugárkörei.

A sugarakat kibocsátó csillag, a különféle vonalazású és alakú síkidomok kedvelt motívumai a középkori díszítőművészetnek. Találkozunk velük az épületek díszítményein, a könyvek és oklevelek iniciáléin stb. Szerepük legtöbbször csak díszítő jellegű.²⁹ A sugarakat kibocsátó csillag és a kockás vonalazású tojásdad síkidom együttes alkalmazás, vagy lángokat lövellő kutyafejfel való kombinálása azonban már *jelképes értelemre utal*. Így pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelén,³⁰ a *B* kezdőbetű bal felső sarkában megtaláljuk a sugarakat kibocsátó csillagot, mellette, fölötté és a *B* alsó öblében a két vonalazott tojásdad idomot három változatban is. A *B* bal alsó sarkában kívül stilizált kutyafej látható. A csillag által megvilágított vagy lángoktól körülnyaldosott tojásdad idomok az egész világot jelentik. Természetesen nem a földgömbbel ábrázolt újkori világkép, hanem a középkorban általánosan használt *tojásdad vagy kör alakú világtérkép, az ún. „mappa mundi” lebegett a rajzoló szeme előtt*. Annak is olyan típusa, amely az északi és a déli féltéket külön-külön, egy-egy tojásdad alakú síkidommal ábrázolja. LAMBERT st. omeri kanonok 1120 körül irt *Liber Floridus* című művének wolffenbütteli és párizsi kézírataiban például ilyen világtérkép található.³¹ Baloldali ovális része az északi féltéket ábrázolja az akkor ismert három világrész, Európa, Ázsia és Afrika sematikus rajzával. A jobboldali ovális rész a déli féltéke jelképe. Ez teljesen üres, vagy az a szöveg olvasható rajta, hogy az egyenlítői zóna forrósága miatt ez a földrész teljesen hozzáférhetetlen. Az említett 1249-ből való oklevélen három példányban is szerepel ez a világtérkép-típus, de sematizált formában. Későbbi okleveleken többször találkozunk vele. Még érdekesebb IV. BÉLA 1269. okt. 30-án kelt oklevele.³² Itt a *B* kezdőbetű közepéből egy szépen kirajzolt kutyafej nyúlik ki jobb felé. Nyitott szájából lángsugarakat lövell a *Béla* szó *e* betűje felé, amely egy *sematizált T-térképet* ábrázol, tehát a földkerességet jelképezi. A középkor nagyon kedvelte ezeket az alig néhány cm átmérőjű apró világtérképeket, melyek — rendszerint iniciálékon — egy kör belsejében elhelyezett *T* betű segítségével az akkor ismert három világrészt szemléltették. A *T* vízszintes vonala fölött levő körszelet Ázsiát, a függőleges vonalától balra eső Európát, a jobbra eső pedig Afrikát jelképezte.³³ V. ISTVÁN, MÁRIA királyné, KUN ERZSÉBET, IV. LÁSZLÓ, III. ANDRÁS, RÓBERT KÁROLY, egyes káptalanok és főurak *oklevelein* több mint száz esetben találkoztunk eddig a sugarakat szóró csillaggal, a kutyafejfel, a sematizált világtérkép különféle típusaival és azok kombinációjával.

A csillag a szentek jelképei között is gyakran szerepel,³⁴ de *világtérképpel, később pedig földgömbbel kapcsolatosan csak Szent DOMONKOS ikonográfiájában*

²⁶ Lásd I. tábla, 19—24 × 21—26 mm és 17—24 × 56—64 mm. Nagyításban: II. tábla, 2. és 3. kép.

²⁷ I. tábla, 18—24 × 23—32 mm és 17—25 × 56—68 mm.

²⁸ I. tábla, 15—21 × 25—33 mm és 14—20 × 63—69 mm.

²⁹ Vö. pl. LAMPRECHT i. m. 42. táblájával. HAJNAL István: *Írástörténet az írásbeliség feljúlulása korából*. Bp. 1921. 54. és 56. l. a mienkhez hasonló XIII. század végi francia oklevél-iniciálékat közöl öncélú díszekkel.

³⁰ Nagyított hasonmását a VI. tábla 1. képen közöljük.

³¹ Kicsinyített hasonmásait lásd a VIII. tábla 2. és 3. képen MILLER Konrad: *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*. III. Heft: Die kleineren Weltkarten. Stuttgart, 1895. 46. l. és a melléklet IV. táblája nyomán.

³² Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képen. A VII. tábla 2. képen V. ISTVÁN 1272. júl. 13-án kelt oklevele *S* kezdőbetűjénck felső öblében csillagot látunk világtérképpel.

³³ Vö. MILLER i. m. III. Heft 116—122. lapjain a *Die T-Karten* című fejezetet.

³⁴ Vö. DOYÉ i. m. I. kőt. 93., 277. l., II. kőt. 76., 371., 586. l.

fordul elő. Jelentését DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS 1254 előtt írt legendája 4. fejezetében elmondja, hogy DOMONKOS keresztanyja egy csillagot látott a kised homlokán, mely fényével az egész földkerekséget megvilágította.³⁵ A többi életrajzról ugyanezt mondja, kivéve JORDANUST (1233 előtt), aki a gyermek édesanyjának tulajdonítja a látomást, és a csillag helyett holdat említ műve legrégebb, osmai kéziratában.³⁶ E csodás előjel alapján, amely DOMONKOS és rendje hittérítő és hithirdető tevékenységét jövendőli meg, a földkerekséget besugárzó csillag Szent DOMONKOS egyik legismertebb jelképe lett. A mellén, homlokán vagy a feje fölött ragyogó nyolcágú ezüstcsillagot majdnem minden művészi ábrázolásán megtaláljuk.³⁷ A rend címereibe is felvették, sőt a XVII. századtól kezdve a római hagyományú címer alsó részében feltűnik a vörös könyvön ülő kutya is. Szájában égő fáklját, jobb mellső lábával pedig kék színű földgömböt tart, melyet a középkori T-térképek maradványaként egy T alakú bronz három részre oszt.³⁸

A fentiek alapján kétségtelen, hogy az Anonymus-kézirat és az ismertetett királyi oklevelek jelképei is DOMONKOS csillagára vonatkoznak. A legenda szerint a szent homlokán ragyogó csillag az egész világot bevilágítja. Az ókortól örökölt tévhit alapján a középkor embere szilárdan meg volt arról győződve, hogy a déli félteke, az „inferior hemisphaerium” szárazföldje a forró égő (torrida zona) miatt teljesen hozzáférhetetlen. Hogy ezt szemléltethesse, rajzolónk kénytelen megkettőzni a P iniciálén a csillag- és földmotívumot. A kissé jobbra hajló felső kockás idom az északi földgömböt ábrázolja, melyet a fehér fényű csillag sugarai akadály nélkül elérnek. Ez világos célzás a domonkos hittérítők sikereire Európában, Ázsiában és Afrika északi részében a XIII. század folyamán. A valamivel kisebb alsó kockás rajzú idom az akkor még ismeretlen déli félgömböt, az „inferius hemisphaerium”-ot ábrázolja, melyet a fölette levő vörös fényű csillag sugarai nem érhetnek el, ezért jobb felé kitérnek. Az a tény, hogy rajzolónk a déli féltekét ugyanúgy zónákra osztja, mint az északit, arra utal, hogy már ismerte a szintén domonkos tudós, ALBERTUS MAGNUS tanításait, aki az arab ALBUMASAR és követői műveire támaszkodva, a párizsi és a kölni egyetemen 1245—1279 között tartott előadásaiban az egész középkor tudományos közvéleményével szembeszállva nyíltan hirdeti, hogy a föld gömbölyű, és hogy az alsó féltekén is laknak emberek, mert az ugyanolyan zónákra és klímákra oszlik, mint a felső.³⁹ Kár, hogy ez a forradalmian új világfelfogás a XV. század derekáig nem tudott általános érvényre jutni.⁴⁰

³⁵ „Videbatur siquidem illi matri ejus spirituali puer Dominicus quasi stellam gerens in fronte, quae totam terram suo lumine perlustrabat: quo dabatur intelligi, quod dandus foret quandoque in lucem gentium, illuminare his, qui in tenebris et in umbra mortis sedent. . .” Vö. *Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 387. l.

³⁶ „Denique matri suae in visicne monstratus est velut habens lunam in fronte. . .” Uo. 546. l., 1. fejezet, 6. rész.

³⁷ Lásd NIEUWBARN i. m. képtábláit, továbbá KÜNSTLE i. m. 186. l.

³⁸ Vö. HAUPTMANN Félix i. m. A címerek hasonmásait a VII. tábla 3. és 4. képén közöljük.

³⁹ „. . . Si igitur dictis viris, qui valde probati sunt in philosophia, consentiamus, tunc dicemus inferior hemisphaerium omnino dividi, sicut superius divisum est, et habere regiones inhabitabiles propter frigus, et inhabitabiles propter calorem, et regionem habitabilem distinguere per climata, sicut nostra distincta est.” Vö. ALBERTI Magni Opera omnia. Ed. Augustus BORGNET. Lutetiae Parisiorum 1890—99. Idézetünk a IX. kötet 552. lapjáról, a *De natura locorum* című mű I. tractatusának *De natura et dispositione inferioris hemisphaerii* című XII. fejezetéből való.

⁴⁰ Vö. KIMBLE G. H. T.: *Geography in the Middle Ages*. London, 1938. 205—220. l.

ANONYMUS rajza is arra utal, hogy a déli félteke feltételezett, de az északnál valamivel kisebbnek vélt szárazföldje egyelőre elérhetetlen. A két féltekét rajzolónk pontosan keleteli: a két csillag sugárköre ugyanis elfödi a féltekék felső, tehát legkeletibb csúcsát. A középkori felfogás szerint itt van a földi paradicsom szigete, Ádám és Éva lakóhelye, a négy főfolyó forrása. Halandó ember nem láthatja, mert hatalmas falak vagy magas hegyek övezik, s az ott felkelő nap lángfallal zárja el a kíváncsi tekintetek elől.⁴¹

4. Kutya fáklyával és világtérképpel

Az előbbi jelképpel szorosan összefügg a két világtérkép között, a P kezdőbetű függőleges szárának bal oldalából kinyúló *stilizált kutyaszáj*, mely *fáklyát* tart a fogai között.⁴² A keresztény ikonográfiában több esetben szerepel a kutya mint az éberség jelképe, a *fáklya hozzátétele* azonban Szent DOMONKOS sajátos és talán legismertebb ismertetőjegyévé teszi.⁴³ Alapja édesanyjának látomása a fiú foganása előtt. Egy kutyát látott a méhében, melynek szájában égő fáklya volt. Megtudta, hogy fia ezzel a fáklyával egykor az egész világot fel fogja gyújtani. Az álmot az összes életrajzírók közlik, és különféle magyarázatokat fűznek jelképeihez.⁴⁴ A fáklya az izzó szeretetet jelenti, mellyel az apostoli lelkű férfiú az egész világot meg akarja nyerni Istennek. E hagyomány jelképes magyarázata már DOMONKOS Fra Constantino d'ORVIETO által írt augusztus 4-i miséjének (1258) sequentiájában feltűnik. A néplegendában is előfordul, s hamarosan mindenütt elterjed. DANTE is megörökítette a *Paradiso* XII. énekében. Mivel a középkor szerette a szójátékokat, azért a *dominican* (domonkosok) szót összefüggésbe hozták a *Domini canes* (az Úr kutyái) kifejezéssel. Így magyarázta már Giovanni BALBI, DANTE egyik tanítómestere is.⁴⁵

A szájában fáklyát hordozó és azzal a világot felgyújtó kutya könnyen érthető, ábrázolható és kizárólagos jelképnek bizonyult. Elsősorban természetesen a domonkos művészek karolták fel, de mások is sűrűn használták. Képszerű és vonalas rajzú ábrázolásainak száma igen nagy: már a XIII. század első felében feltűnik, s attól kezdve egyre inkább szaporodik. A XVII. század óta a domonkosrend római hagyományú címerében is központi helyet foglal el. A képszerű ábrázolásokon Szent DOMONKOS mellett legtöbbször ott találjuk a szájában égő fáklyát tartó fehér-fekete színű kutyát. Így pl. Francesco TRAINI domonkos festő *Szent Domonkos születése* című képén (1345, Pisa) DOMONKOS édesanyja a háttérben levő ágyon fekszik. A takaró fölött egy fehér-fekete foltos kutya ül. A szájából függőlegesen fölfelé irányuló fáklya lángja a kazettás mennyezetet nyaldossa.

⁴¹ Így ábrázolja pl. a középkor két leghíresebb „mappa mundi”-ja, a *Hereford-és az Ebstorf-térkép* is. Vö. MILLER i. m. IV. Heft: *Die Herefordkarte*. Stuttgart, 1896. 8. l. és V. Heft: *Die Ebstorkarte*. Stuttgart, 1896. 7—8. l.

⁴² Lásd I. tábla, 14—24 × 41—50 mm; nagyításban pedig a III. tábla 3. képén.

⁴³ Vö. DOYÉ i. m. I. köt. 129 (Clairvauxi Szent BERNÁT: ugató kutya), 276 (Szent DOMONKOS: kutya égő fáklyával a szájában, mely a földgömböt megvilágítja), 757 (Cortonai Szent MARGIT: urához ragaszkodó kutya). II. kötet, 254. l. (Szent RÓKUS: kutya kenyérral a szájában) stb. A kutya mint kísérő gyakori a pázsztorszenteknél. Az ugató kutya sok esetben az ördögöt jelenti.

⁴⁴ CONSTANTINUS URBEVETANUS pl. így írja le: „Cujus mater priusquam ipsum conciperet, . . . vidit in somnis se catulum gestantem in utero ardentem faculam bajulantem in ore, qui egressus ex utero totam mundi faciem inflammabat. In quo quid daretur intelligi, nemo qui Praedicatorum in catulo, in ardente vero facula divinum eloquium sacra attestante scriptura designari recordatur, ignorat.” (QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 25. l., 1. pont.)

⁴⁵ Vö. NIEUWBARN i. m. 12. l.

Az előtérben már az újszülött DOMONKOST mosdatja egy asszony.⁴⁶ FRA BENEDETTO híres domonkos miniatúrafestő (1386—1448) a firenzei San Marco Múzeumban őrzött domonkos misekönyvben az augusztus 4-i mise iniciáléját már egész jelképsorozattal vette körül. Az *I* kezdőbetű fölött Szent DOMONKOST látjuk dicsfényben. Baljában nyitott könyv, jobbában *liliom*, feje fölött *csillag*, mellette 4—4 *angyal*, lába mellett jobbról fehér-fekete színű *kutya*, szájában égő *fáklyával*, a kutyától balra és jobbra *rókák*, *gyíkok*, *kígyók*, *sárkányok* és *madárhoz hasonló szörnyállatok* vannak stb. Ez utóbbiak mind a gonosz lelket jelképezik. Az *I* törzse *létrához* hasonlóan van kiképezve. A kép bal szélét stilizált *liliomokból* összeállított oldalléc keretezi.⁴⁷ Nagyon szép a *kölni városi levéltár XIII. század végi MS. theol. 365. jelzésű kódexének N kezdőbetűje* is. Ferde keresztzárát egy teljesen kirajzolt vadászkutya alkotja. Az *N* két függőleges szára 1—1 fáklyát ábrázol, melyek közül a baloldalt a kutya tartja a szájában.⁴⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár „Codex latinus medii aevi. N° 45” jelzésű, Gerhardus de FRACHETO *Vitae fratrum* című művét tartalmazó XIII. század végi domonkos kéziratának 1a levelén a franciás ízlésű szép színes *S* iniciálé két függőleges irányú nyúlványa végén 1—1 fekete színű, kockás vonalazású, tojásdad idom látható, melyekre kétoldalt piros sugarak ömlenek. A 28a levelén az *I* kezdőbetű felett hasonló idom van sok lángnyelvvvel. A 70a levelén a szép színes *Q* betűkön csillagok, sugarak, lángok tömege jelenik meg, és a stilizált kutyaszáj is feltűnik. Petrus LOMBARDUS *Commentarius in secundum librum sententiarum* c. művének a XIV. század elején a sárospataki domonkosok könyvrő műhelyében készült másolatán pedig már csak egy miniatúr kutyafej céloz a másoló domonkos voltára, a kézirat egyetlen dísze, a *Q* iniciálé alsó oldallécszerű meghosszabbításának felfelé kunkorodó tuskés végén.⁴⁹

II. ANDRÁSTÓL RÓBERT KÁROLYIG több mint 140 királyi, királynéi és más *oklevél iniciáléin* talákoztunk eddig a stilizált kutyafej, világtérkép és lángnyelvek különféle változataival és más Domonkos-jelképekkel (csillag, liliom stb.) való kombinációival. Mivel az eddig gyűjtött és még kiegészíthető anyag *perdöntő fontosságú ANONYMUS személyének meghatározásához*, hiszen a mű előszavában „quondam bone memorie gloriossime bele regis Hungarie notarius”-nak nevezi magát, azért itt csak néhány érdekesebb példát említünk, a teljes anyag feldolgozását pedig külön tanulmányban tesszük közzé. *A királyi kancellária domonkos notáriusai legtöbb esetben az oklevelek kezdőbetűinek díszítményei közé rejtett Domonkos-jelképekkel céloznak kiletükre*, míg a többi notáriusnál a rajzok sohasem célzatosak, hanem kizárólag díszítő jellegűek. A Domonkos-jelképek rendszerint stilizált formában jelennek meg. Van azonban néhány erősen hangsúlyozott, tökéletesen kirajzolt példa, amely a többit is megvilágítja. Így pl. IV. BÉLA 1269. október 30-án kelt oklevelén a *B* két öble közti bemélyedésből szépen megrajzolt kutyafej emelkedik ki jobb felé. Látjuk a nyakörvét, a füleit, kítátott szájában az alsó és felső fogakat, a szájból előtörő négyágú lángcsomót, amely a stilizált középkori T-térképet ábrázoló *E* betű felé irányul. A *B* öbleiben 1—1 csillagot látunk sugárkörrrel, külső és belső kerületéből pedig 5 stilizált liliom nyúlik ki bal felé.⁵⁰ IV. BÉLA MODL. 676. számú oklevelének (1269. dec. 21.) *B* kezdőbetűjén hasonlóan szép, kirajzolt, lángokat szóró kutyafejjel találkozunk. Egyszerű kutyafej, több sugarat szóró csillag és stilizált kétrészes világtérkép, sok láng van IV. BÉLA 1249. november 28-án kelt oklevelén, melyről a 3. pontban már szóltunk. Sok esetben nincs is kutyaszáj, hanem a király nevének kezdőbetűjét jelentő *B*, *S*, *L*, *A*, *K* betűk közepéből, szájszerűen szétnyíló felső vagy alsó végéből, esetleg több irányból lövell ki a láng vagy lángcsomó, felül és baloldalt mint-

⁴⁶ Uo., 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 1. kép.

⁴⁷ VIII. tábla, 1. kép.

⁴⁸ Vö. LAMPRECHT i. m. 38. tábla, b) ábra.

⁴⁹ A kezdőbetű hasonmását közli BERKOVITS Ilona: *Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században*. Magy. Könyvszle. 1943. I. tábla, 1. kép.

⁵⁰ Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képén.

egy keretezve az oklevél sorait. V. ISTVÁN egyik 1270-ből való oklevelének (MODL. 610) *S* iniciáléján viszont 10 apró kirajzolt kutyafejet látunk, de fákyla nélkül.⁵¹ A fákyás kutyaszajak, a hatalmas lángnyelvek IV. LÁSZLÓ okleveleinek iniciáléin szinte uralkodni látszanak. A rajzolók halmozzák a Domonkos-jelképeket. A MODL. 718. számú oklevél *L* iniciáléján 8—10 stilizált fákyás kutyaszáját is találunk.⁵² Ehhez hasonló még sok van.

ANONYMUS rajza a fákyás kutya-motívum legrégebbi ábrázolásai közé tartozik. Erősen stilizált, csak a legszükségesebb vonások vannak meg rajta. A fákyla vége fölfelé, az északi félteke jelképe felé hajlik. Ezzel világosan kifejezésre jut, hogy a domonkosok hithirdetése csak az északi féltekére szorítkozik.

5. Létra

Rajzunk felső holdsarlójának jobb csúcsától egy létra nyúlik lefelé. Öt alsó fokát világosan meg lehet különböztetni, míg a felsők beleolvadnak a hold sugaraiba.⁵³ A környező Domonkos-jelképekkel való szoros kapcsolata miatt itt is mélyebb értelmet kell feltételeznünk. A keresztény szimbolikában a létra a szent vértanúságának vagy az égbe való emelkedésének eszközét jelenti.⁵⁴ A domonkos festők és miniaturarajzolók is felhasználják. Értelmét Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájában találjuk meg: DOMONKOS halálának órájában GUALA *brixeni domonkos perjelnek látomása volt*. Megnyílt az ég, és a tündöklő nyíláson át egy aranylétra ereszkedett le a földre. Felső végét az egyik oldalon Jézus Krisztus, a másikon pedig Szűz Mária tartotta. Alsó végére egy széket helyeztek, melyen a perjel egy rendtársa ült. Arcát nem tudta felismerni, mert azt a csuklya — amint a domonkosrendi halottaknál szokás — teljesen elfödte. A létrát Jézus és Mária a halottal együtt felhúzták az égbe, s a tündöklő rés ismét bezárult. GUALA perjel kevéssel utóbb Bolognába utazott. Ott rendtársaitól megtudta, hogy rendjük alapítója éppen azon a napon és abban az órában halt meg, amikor a látomás történt.⁵⁵ JORDANUS GUALA személyes közlése alapján vette fel a látomást az életrajzba. A többi életrajzíró ugyanígy mondja el az esetet, legfeljebb két létrát vagy lépcsőt említ, melyeken zenélő és ujjongó angyalok jártak föl és alá.⁵⁶

A látomás művészi ábrázolásai közül megemlítjük Francesco TRAINI egyik képtábláját (1345 Pisa, Santa Caterina): az égből két létra ereszkedik alá, lent a halott DOMONKOS fekszik, egy trónszéken ismét őt látjuk ülni. A létrák közé tett trónszéket angyalok emelik fel az égbe. A jobboldali ház emeletén az alvó GUALA perjel látszik ágyán fekve.⁵⁷ FRA BENEDETTO ismertetett (3. pont) XV. századi iniciáléján az *I* betű törzse létrának van kiképezve. Alján Szent FERENC és Szent DOMONKOS találkozását, fölötte pedig Szent DOMONKOS megdicsőülését ábrázolta a művész. Gerhardus De FRACHETO művének a 4. pontban említett kéziratában a 18b levél *D* iniciáléja függőlegesen megnyújtott öblében 36 fokos piros színű létrát látunk. Királyi okleveleinken is találkozzunk néha a sugárkörrel körülvett egyszerű vagy kettős létrával, rendszerint más

⁵¹ Hasonmását lásd a VII. tábla 1. képén.

⁵² Az *L* kezdőbetű hasonmását l. SZABÓ Károly i. m. 125. l.

⁵³ Lásd I. tábla, 23—24 × 25—30 mm. Nagyításban a II. tábla 2. képén látható.

⁵⁴ Vö. DOYÉ i. m. I. köt. 117., 130., 314., 536., 577. l., II. köt. 114., 262. l.

⁵⁵ JORDANUS: *Vita S. Dominici*, IV. fejezet, 70. sz. Acta Sanctorum Augusti, I. köt. 555. l.

⁵⁶ BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS és THEODORICUS DE APOLDA legendájának idevágó részletei, uo. 561., 602. l.

⁵⁷ Hasonmását l. NIEUWBARN i. m. 7. tábla jobboldali részén a felső sor 2. képén.

Domonkos jelképekkel kapcsolatban (pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelének iniciálé-díszei között: VI. tábla, 1. kép). ANONYMUS *P* kezdőbetűjének rajzolója mesteri ügyességgel kapcsolta össze a létrát a csillaggal és az északi földgömböt jelképező sematikus világtérképpel. A *Domonkos halálára és megdicsőülésére való célzás* tehát bizonyosnak mondható.

6. Gyertyát tartó majom

Ha a *P* kezdőbetű félkörű részében levő és tűzből kirepülő könyvet jelképező rajzot 180°-kal elfordítjuk, egy *majomhoz hasonló szörnyállatot* látunk. Bozontos feje, szemöldöke, két fekete szeme, szőrös melle és lópatában végződő két lába jól megfigyelhető. Hosszú és merev karjai végén sajátosan stilizált mancsok vannak, melyek között *égő gyertyát* szorongat. A gyertya kissé keskenyedő felső vége, a csipkés vonallal határolt lángkör közepén *égő gyertyabél* észrevehetően elkülönül.⁵⁸ A lópata az ördögre utal, az *égő gyertya* és az *ördög* együttes alkalmazása pedig a keresztény szimbolika kedvelt motívumára, a *szolgálatra kényszerített ördögre* tereli a figyelmet.⁵⁹ Mivel az eddig meghatározott öt jelkép Szent DOMONKOS életével függ össze, a gyertyát tartó ördögről szintén ezt kell feltételeznünk, hiszen DOYÉ is felsorolja Szent DOMONKOS ritkább ismertetőjegyei között.⁶⁰ Az életrajzírók közül először THEODORICUS DE APOLDA közli a jelkép hátterét alkotó eseményt (1297) műve XIII. fejezetében: DOMONKOS egyszer Rómában, Szent Sixtus templomában szokása szerint éjfélig imádkozott. Majd leült a kolostor hálótermének ajtájába, és egy gyertya fényénél írni kezdett. Ekkor *az ördög majom képében hirtelen megjelent előtte*, fel-alá sétált, és arcát fintorgatva gúnyolni kezdte. DOMONKOS erre kezével intett neki; megparancsolta, hogy álljon mozdulatlanul, és *tartsa előtte az égő gyertyát*. Az ördög engedelmeskedett, de arcát továbbra is fintorgatta. Közben azonban a gyertya a körmére égett, sőt a mutatóujja is lángolni kezdett. Azonban *hiába jajgatott*, DOMONKOS parancsára addig kellett tartania a gyertyát, amíg *a mutatóujja tövig le nem égett*. Ekkor DOMONKOS vesszőjével erősen ráütött, és így szólt: „Távozz gonosz!” Az ütés úgy hangzott, mintha egy felfújt száraz tömlőre csapott volna. Az ördög erre felugrott a legközelebbi falra, és eltűnt. A hátrahagyott bűz azonban elárulta, hogy ki rejtőzik a majom képmása alatt.⁶¹

Az eddig megvizsgált kódexekben és oklevél-iniciálékon még nem talákoztam a gyertyás ördög ábrázolásával. Ez azt bizonyítja, hogy ritkább Domonkos-jelképről van szó. Feltűnő, hogy ezt a csodás történetet *először* THEODORICUS *legendája* említi. Ennek az az oka, hogy CAECILIA domonkos nővér *Miracula beati Dominici* című művecskéje, amely az esetet tartalmazza, 1288-ig a bolognai Szent ÁGNES domonkos apácakolostorban lappangott. Theodoricus MUNIO de Zamora általános rendfőnök (1285—1291) parancsára igyekezett minden élőszóbeli és írott hagyományt összegyűjteni Domonkos-életrajza számára. Tartományfőnöke, GERARDUS TEUTO 1288-ban a luccai egyetemes káptalanon járva, megszerezte számára és élőszóbeli közlésekkel kiegészítette Bolognában, az ottani Szent ÁGNES kolostorban akkor még élő

⁵⁸ Nagyított hasonmását l. a II. tábla 180°-kal elfordított 1. képén.

⁵⁹ Vö. KÜNSTLE Karl: *Ikographie der christlichen Kunst*. Freiburg i. Br. 1928. 254—264. l. DOERING O.—HARTIG M.: *Christliche Symbole*. 2. bőv. kiad. Freiburg i. Br. 1940. 99—103. l.

⁶⁰ DOYÉ i. m. I. köt. 277. l.

⁶¹ *Acta Sanctorum Augusti*, I. köt. 588. l., 147. sz.

84 éves CAECILIA nővér művét. CAECILIA ezt mint DOMONKOS római életének szemtanúja 1240 táján mondotta tollba az írástudó ANGELICA nővérnek.⁶² THEODORICUS az új anyagot beolvasztotta legendája végleges fogalmazásába. A korábbi legendákból hiányzó csodás esetek, a kétfejű óriásgyík, az égő gyertyát tartó majom, az égő oltarlámpát felborító veréb stb. mind CAECILIA nővér művéből valók. Csak THEODORICUS 1297-ben elkészült nagy legendája tette őket szélesebb körben ismeretessé. — ANONYMUS rajzolója pontosan ismerte a THEODORICUSnál leírt jelenet minden részletét. A sok szőr az állat testén majomra vall. A patás lábak az ördög jelképei. A fájdalmas arc kifejezés is találó. A gyertya lángja már tövig leégette a majom ujját, de a görcsösen befelé görbülő karmok továbbra is tartják a gyertyát. — Rajzolónk csak THEODORICUS legendájából meríthette ezt a motívumot. *Ezért ANONYMUS jelenleg ismert kézírata nem keletkezhetett 1297 előtt.*

7. Kétfejű óriásgyík

Ha a *P* kezdőbetűt 90°-kal balra fordítjuk, közvetlenül a tűzből kirepülő könyv motívuma alatt egy *sárkányhoz hasonló állatot* veszünk észre. Két stilizált feje van: a felső támadó állásban a *P* betű kerek részének aljához tapad, míg a másik a földön nyugszik. Az állat rövid teste és két csapdosó szárnya jól kivehető.⁶³ — A kétfejű óriásgyík vagy sárkány Szent DOMONKOS életének egyik nevezetes eseményét jelképezi, melyet ismét csak THEODORICUS legendájának XIII. fejezetében találunk meg. DOMONKOS egyszer több rendtársával együtt meglátogatta Rómában a nővérek kolostorát, és lelkesen prédikált az ördög cselvetéseiről. Ekkor hirtelen *megjelent előttük a sátán egy félelmetes kétfejű óriásgyík* alakjában, s ide-oda szaladgált a folyó partján, ahol ültek. *Farkát és egyik fejét villámgyorsan fölemelte és leengedte, mintha meg akarná támadni a nővéreket.* DOMONKOS azonnal felismerte, hogy kivel állnak szemben, s Isten iránti buzgalomtól eltelve, félelmet gerjesztő arccal rákiáltott: „Ellenség, ellenség!” Majd a nővérek felé fordulva így szólt: „Ne féljetek, nem árthat nektek!” Mivel néhány nővér már el akart menekülni, így szólt a szörnyeteghez: „Megparancsolom neked, ellensége az emberi nemnek, hogy tüstént vedd magad a folyóba!” Erre az mindenki szeme láttára a vízbe merült, s többé nem jött elő.⁶⁴

⁶² Modern kritikai kiadását lásd WALZ Angelo: *Die „Miracula beati Dominici“ der Schwester Caecilia*. Megjelent a *Miscellanea Pio Paschini* c. emlékkönyv I. kötetében, Róma, 1948. 296—326. l. Francia fordításban más domonkos-szövegekkel együtt VICAIRE, M. H.: *Saint Dominique de Caleruega d'après les documents du XIII^e siècle*. Paris, 1955. c. műben. THEODORICUS és GERARDUS provinciális szerepéről a mű napfényre hozásában bőven szól QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 450., 453—454. l.

⁶³ Lásd I. tábla, 28—39 × 36—49 mm. Nagyított hasonmását a III. tábla 2. képen közöljük.

⁶⁴ „Ingressus Vir sanctus cum pluribus Fratribus claustrum Sororum, ibidem praedicabat constanter de fallaciis inimici. Et ecce *asfuit sathan in specie lacertae nimis horribilis et deformis, habens duo capita, eratque magna valde*. Discurrens autem iuxta ripam, ubi sedebant, *caudam et unum de capitibus citissime elevabat et deponebat, impetum faciens in Sorores, acsi ipsas aggredi niteretur*. Pater vero sanctus agnoscens, quis esset, accensus contra cum zelo Dei, terribili aspectu agitans caput dixit: *Inimice, inimice! Et conversus ad Sorores ait: Nolite timere, quia vobis nocere non potest. Cumque prae nimio terrore jam aliquae surrexissent, ut fugerent, dixit illi: Praecipio tibi, humani generis inimice, ut statim te projicias in hanc aquam. Et mox, cunctis videntibus, immersit se aquae, et nusquam apparuit.*” (*Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 588. l. 145. pont.)

ANONYMUS *jelképes rajza* megfelel a fenti leírásnak. Az óriásgyík egyik stilizált feje a *P* betű kerek részében levő *D* betűt, DOMONKOS és rendje jelképét támadja, míg a másik stilizált fej a földön pihen. Az állat farkának gyors mozgását a két lebegő szárnyhoz hasonló végtag szemlélteti. — Ezt a motívumot a domonkos miniatúrafestők is felhasználták. *A kölni városi levéltár MS. theol. 245. jelzésű kéziratában* (XIII. század 2. fele) az egyik hatalmas *P* kezdőbetű függőleges szárán szépen megrajzolt kétszárnyú sárkány tekergőzik, míg a feje a *P* félkörű részét támadja, annak aljához tapad.⁶⁵ FRA BENEDETTO már említett iniciáléján is megtaláljuk a kétfejű óriásgyíkot az *I* betű fölött. Támadni igyekszik a megdicsőült szentet, de egyik feje sem éri el annak lábait.

8. Macskához hasonló szörnyeteg

A *P* kezdőbetű félkörű részének aljától jobbra, a szöveg 4. sorát kezdő „uenerabili” szó mellett egy *hatalmas macskához hasonló szörnyállatot* találunk. Feltűnő, hogy *háttal ül* felénk, és fölfelé kunkorodó farka a végén vastagodik. Erős teste, vastag és szőrös nyaka oroszlánt sejtet. A tőlünk elfordult stilizált fejből kinyúló görbe vonal az állat nyelvét jelenti. — Az oroszlán a keresztény ikonográfiában igen gyakran az *ördögöt* jelenti, aki „mint ordító oroszlán körüljár, keresvén, akit elnyeljen” (Pét. I, 5, 8). A hátát felénk fordító ülő oroszlán rejtett értelmét azonban ismét DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS legendája 44. fejezetében elmondja, hogy amikor DOMONKOS *1207 elején* Toulouse környékén térítgette az albi eretnekeket, egyszer *Fanjauxban is prédikált*. A beszéd után szokása szerint még egy ideig imádkozott a templomban. Ekkor kilenc fanjaux-i nemes asszony járult eléje, mondván: „Isten szolgálja, segíts rajtunk! Ha igaz az, amit ma prédikáltál, akkor elménket már régóta a tévedés szelleme homályosítja el. Ugyanis mindmáig hittünk azoknak, akiket ti eretnekeknek mondotok, mi pedig jó embereknek nevezünk. Most azonban kétségek közt vergődünk. Isten szolgálja, segíts nekünk! Kérd a te Uradat, Istenedet, hogy hitét nyilvánítsa ki előttünk, melyben élünk, halnunk és üdvözlünk kell.” Ekkor Isten embere egy ideig magában imádkozott, majd így szólt: „Legyetek állhatatosak, és várakozzatok rendületlenül! Bízom az én Uramban, Istenemben, aki nem akarja az emberek vesztét, hogy megmutatja nektek, milyen úrnak szolgáltatok eddig.” Ekkor hirtelen egy *utálatos macska* tűnt fel az asszonyok között. *Hatalmas kutyához hasonlótt, szemei nagyok és lángolóak voltak. Hosszú, széles és véres nyelve egészen a köldökéig ért. Rövid farkát fölfelé tartotta, s hátsó felének utálatosságát mutatva, elviselhetetlen büzt árasztott maga körül.* Jó óráig ide-oda járkált az asszonyok között, majd fölugrott a harang kötelére, fölmászott és eltűnt, hátrahagyva ottléte utálatos nyomait. A szörnyű látvány és DOMONKOS intelmeinek hatása alatt az asszonyok megtértek, sőt néhányan beléptek a prouille-i domonkos apácák közé.⁶⁷

⁶⁵ Hasonmását közli LAMPRECHT i. m. 37. tábla.

⁶⁶ I. tábla, 42—48 × 37—45 mm. Nagyított hasonmását l. a III. tábla 4. képen.

⁶⁷ *Acta sanctorum* Augusti, I. köt. 401—402. l. 228—229. pont. Ezt az esetet DOMONKOS szenttéavatási pörének toulouse-i irataiban, *Berengaria nővér vallomásában* (1233 vége és 1234 eleje között), továbbá *Theodoricus legendájának* XIII. fejezetében is megtaláljuk (uo., I. köt. 647. l., 11. pont és 571—572. l. 43—45. pont).

A fenti leírás pontosan megfelel ANONYMUS rajzának, mely a macskánál erősebb testű, hatalmas kutyához hasonló szörnyeteget ábrázol. Felénk fordított hátulja, fölfelé kunkorodó s a végén bojtos farka, erős nyaka és nyelve híven tükrözi a legendaszöveg mondanivalóját. A domonkos miniatúra-rajzolóok szívesen alkalmazták ezt a motívumot is alkotásaikon. FRA BENEDETTO említett iniciáléján és más domonkos műalkotásokon többször előfordul az ördögöt jelentő, háttal ülő oroszlánféle szörnyeteg. IV. BÉLA a MODL. 412., 456. és 535. sz. oklevelén a *B* kezdőbetű felső és alsó öblében, a *B* alsó meghosszabbításán is előfordul a háttal ülő macskához vagy oroszlánhoz hasonló stilizált figura.

9. *V* és *P* betű, könyv és bot

ANONYMUS iniciáléjának legszembevetőbb eleme a hatalmas zöld *P* betű és meghosszabbítása, a szintén zöld színű *bunkós végű bot*.⁶⁸ A *P* félkörű öblében az I. pontban tárgyalt tűzből kirepülő *könyv* felénk néző élei egy *nagy V* betűt mutatnak. Bár külön-külön mindegyiknek van jelképes értelme, együtt is jelentenek valamit. Kulcsát ismét Szent DOMONKOS legendáiban találjuk meg. A négy motívum ugyanis csak ott szerepel együttesen. A minket érdeklő eseményt CONSTANTINUS URBEVETANUS Domonkos-életrajza tartalmazza a legrészletesebben. Midőn egyszer DOMONKOS a római Szent Péter bazilikában rendjéért imádkozott, PÉTER és PÁL apostolok látomásban megjelentek előtte. PÉTER botot, PÁL pedig könyvet adott át neki e szavakkal: „Menj, prédikálj, mert Isten erre a szolgálatra választott ki!” Egy másik látomásában ugyanakkor rendtársait látta, amint az egész világon szétszóróva kettesével járnak, és hirdetik Isten ígését. Toulouse-ba visszatérve összehívta a Szent Romanus templom mellett akkor már működő kolostora tagjait, s közölte velük, hogy szét fogja őket szórni a különböző országokba. Ezt azért teszi, mert tudja, hogy az elvetett magvak termést hoznak, a fölhalmozott magvak pedig megrohadnak.⁶⁹ Ettől az időtől kezdve DOMONKOS állandóan könyvet (Szent PÁL leveleit és Szent MÁTÉ evangéliumát) és vándorbotot hordott magával. Az említett látomás — az életrajz írója szerint — valószínűleg 1216. december 22. és 1217. március 26. között történt.⁷⁰ JORDANUS kivételével minden XIII. századi Domonkos-életrajz közli.

ANONYMUS rajzán a kettős látomás minden lényeges elemét megtaláljuk. A *könyv* és a *bot*, a „Vade, praedica!” felszólítás *V* és *P* kezdőbetűi élesen kiemelkednek a többi jelképes rajz körül. A rendtársak szétszórását és az

⁶⁸ I. tábla, 16—46 × 14—68 mm és 26—27 × 68—113 mm.

⁶⁹ „Cum igitur vir Dei Dominicus esset Romae, et in basilica sancti Petri in conspectu Dei orationem suam pro conservatione et dilatatione Ordinis, quem per ipsum dextera ejus propagabat, effunderet, facta manu Domini super eum, gloriosos principes Petrum et Paulum ad se subito visione quadam imaginaria venientes aspexit, quorum primus, Petrus videlicet, baculum Paulus vero librum sibi videbatur tradere, addebantque dicentes: Vade, praedica, quoniam a Deo ad hoc ministerium es electus. Moxque in momento temporis videbatur ei, quod filios suos per totum mundum dispersos aspiceret, incidentes binos et binos, et verbum Dei populis praedicantes. Quapropter Tolosam rediens, ubi jam Fratres in ecclesia sancti Romani... claustrum construxerant et manebant, convocatis omnibus dixit, hoc suum esse propositum, ut Fratres omnes, licet paucos, per diversas mundi dispergeret regiones, sciens quia semina dispersa fructificant, congesta putrescunt.” Acta sanctorum Augusti, I. köt. 453. l., 488. pont.

⁷⁰ Vö. QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 29. l., N jegyz.

igehirdetést jelképező *magvakat* is ott látjuk, de ezekről alább bővebben fogunk szólni. — Az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet kedvelt témája a domonkos művészeknek. Már 1266 körül megörökítették Szent DOMONKOS bolognai síremlékének egyik dombornívén;⁷¹ megtaláljuk F. TRAINI egyik pisai képtábláján (1345), ORCAGNA oltárképén (Firenze, Santa Maria Novella, 1350 körül), FRA ANGELICO oltárképének predelláján (Cortona, San Domenico templom, 1450 körül)⁷¹ stb.

10. *Magvak, pogányfejek, szerzetesfejek, csillagok*

A *P* kezdőbetű felső és alsó végéből sajátos díszítmények nyúlnak ki, melyek fej- és oldalléhez hasonlóan keretezik az írott szöveget. Első pillantásra a könyvek és oklevelek iniciáléin található növénydíszeknek gondolhatnánk őket. Figyelmesebben vizsgálva rájövünk, hogy *nem a szokásos erezett csúcsos levelekről, növényi indákról és virágokról van itt szó*. Rajzolónk a királyi kancelláriában hosszú gyakorlattal szerzett tudását felhasználva, néhány mesteri vonással *jelképpé formálta* ezeket az egyébként szokványos és rendkívül gyakori díszítványokat. De lássuk őket sorjában:

I. *Magvak*. Rajzunk egész területén elszórva *kilenc* hosszabb-rövidebb *stilizált növényt* látunk. Háromnak a végén még ott van a *termés*, melyet három egymást érintő köröcske jelképez. A többről már lehullott és szétszóródott. 19 ilyen hármaskör csoportot számolhatunk meg a *P* díszítvényeinek területén.⁷²

II. ANDRÁSTól kezdve gyakran találunk királyi okleveleink iniciálé-díszei között három- vagy négylevelű lóheréhez hasonló díszítő elemeket.⁷³ ANONYMUS rajzán az a feltűnő, hogy a szabályos köröcskékből álló díszek mindig hármásával válnak le a növény végéről, és apró halmocskákat alkotnak. Tehát nem virágokról vagy levelekről, hanem *magvairól* van szó, melyek olyan aprók, hogy még három együtt sem foglal el egy mm²-nél nagyobb helyet. Az apró kerek magvak a mezei mustárra vagy vadrepeére utalnak.⁷⁴

III. *Pogányfejek*. A magvakhoz hasonlóan szétszórva *hét erősen stilizált és torzított emberfejet* is láthatunk oldalnézetben ábrázolva a *P* díszítvényei között.⁷⁵ Hosszú üstökük, durva arcuk *török fajtájú népekre* céloz. A körülöttük látható növények és magvak arra utalnak, hogy itt is jelképekről van szó, nem pedig az oklevél-iniciálék díszei között sűrűn előforduló csipkés szélű, kacsaringós végű, árnyalt levéldíszekről.

III. *Szerzetesfejek*. A *P* meghosszabbításának végén, a díszek között három stilizált levél *csuklyával fedett emberfejhez hasonlít*. A kerek magvacskák halmazai ezek mellett is megtalálhatók.⁷⁶

Sok összehasonlítás után arra kell következtetnünk, hogy *az elszórt magvak, a stilizált pogány- és szerzetesfejek a 9. pontban tárgyalt „Vade, praedica!”-motívum kiegészítő részei*. A torz pogányfejek üstöke vezet nyomra.

⁷¹ Hasonmásait lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla és 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 2. kép. KÜNSTLE: *Iconographie der Heiligen*, 184. 1. *Domonkos-émlékkönyv*. 40. 1.

⁷² I. tábla, 38—52 × 8—14 mm. A többit lásd uo. passim.

⁷³ Vö. pl. II. ANDRÁS 1233. okt. 1-én kelt MODL. 99 838. sz. oklevelét (BATTHYÁNY-STRATTMANN-család levéltára, Körmen).

⁷⁴ Vö. JÁVORKA Sándor és CSAPODY Vera: *A magyar flóra képekben*. Bp. 1934. 190. l., 1466. sz. alatt a *mezei mustár* (*Sinapis arvensis*) apró kerek magvaival.

⁷⁵ Nagyított hasonmásukat l. a IV. tábla 1—7. képen.

⁷⁶ Nagyított hasonmásukat l. az V. tábla 1—3. képen.

A török-tatár népek harcosai ősi hagyomány szerint simára beretválták a fejüket, csak a tetején hagytak meg valamit üstöknek, melyet néha kontyba fontak össze.⁷⁷ Rajzolónk ilyen népre gondolt, amikor e fejeket kiformálta. A köztük levő magvak és csuklyás fejek valamilyen hittérítési mozzanatot akarnak kifejezni. A pogányfejek hetes száma 7 törzset, tehát egész népet jelent. E nép körében szerzetesek szórják el a hit magvait. Mivel az eddig tárgyalt jelképes rajzok mind Szent DOMONKOS életével voltak kapcsolatban, valószínű, hogy a fenti hittérítési-motívum is onnan való. Szent DOMONKOS életében, terveiben nagy szerepet játszik a kun nép megtérítése. Mestere, DIEGO osmai püspök ösztönözte erre. DIEGO korai halála, DOMONKOST pedig rendjének szervezése gátolta meg abban, hogy a kunok közé menjen hittérítőnek. Rendtársai előtt azonban gyakran kifejezte szándékát.⁷⁸ Mivel maga nem mehetett, az 1221-i általános káptalanon megbízta a bolognai rendház perjelét, MAGYARORSZÁGI PÁLT és négy társát a magyar rendtartomány és a kun térítés megszervezésével. Az első magyar domonkos-nemzedék eredményei a boszniai és a kun misszió, Magna Hungaria felkutatása, a belső magyar lelkipásztorkodás terén eléggé ismereteseek.⁷⁹ A rendkívüli erőfeszítéseket igénylő nagy vállalkozások és a tatárjárás azonban megritkították soraikat. Rajzunk csuklyás fejei az 5. pontban tárgyalt létra-motívum elfödött arcú szerzetesére emlékeztetnek. A pogány- és szerzetesfejek között látható, mezei mustárhoz és magvaihoz hasonló díszítmények a domonkos testvérek missziós tevékenységének jelképei.

IV. Csillagok. A világtérképes holdsarlók vagy csillagok (3. pont) mellett a kezdőbetűnkön még hétszer előforduló sugárkörös csillagmotívum is e testvérekre vonatkozik, kiknek munkáját a már megdicsőült és napként fénylő Szent DOMONKOS érdemei és csodái támogatják.⁸⁰

Elemzéseink eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az ANONYMUS-másolat *P iniciáléjának jelképei mind Szent DOMONKOS életére, csodáira és rendjére vonatkoznak*. Alábbi összeállításunk jól szemlélteti ezt:

⁷⁷ Erről a nogaj-tatároknál még e század elején is élő szokásról lásd BUSCHAN, Georg: *Die Völker Europas*. Berlin, é. n. 846—847. l.: „Das Haar wird, nachdem der Kopf gewaschen ist, mit dem gewöhnlichen Messer (bişag) . . . bis auf einen kleinen, manchmal geflochtenen Schopf (aidar) abgeschoren; bei alten Männern fehlt er. . .”

⁷⁸ Vö. CONSTANTINUS ÜRBEVETANUS: *Legenda S. Dominici*, 9. pont (QUETIF—ECHARD i. m. 26. l.). DOMONKOS bizalmasa—PAULUS VENETUS így nyilatkozik e szándékról: „. . . multum desiderabat salutem animarum, tam fidelium quam infidelium, et saepe dixit: *Postquam ordinarimus et instruxerimus Ordinem nostrum, ibimus ad Cumanos, et praedicabimus eis fidem Christi, et acquirimus eos Domino.*” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 643. l., 56. pont.) THEODORICUS DE APOLDA pedig ezt írja legendájában: „. . . maxime Cumanorum desiderabat salutem, quos etiam personaliter adire decreverat, ut eis verbum fidei nuntiaret. . .” (Uo. 596. l., 198. pont.)

⁷⁹ Lásd ezekről részletesen PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerorden-provinz*. Zürich, 1913. — H. ALTANER: *Die Dominikanermission des XIII. Jahrhunderts*. Breslau, 1924; a *Domonkos-emlékkönyv* megfelelő fejezeteit és dokumentációs anyagát.

⁸⁰ A három legnagyobb, sugarakat szóró, magvakkal és növényi indákkal körülvett csillagot lásd I. tábla 27—30 × 50—55, 27—32 × 68—82 és 18—24 × 90—104 mm. A többit lásd uo. passim. — *Theodoricus legendájában* a XXIV. fejezet vonatkozó része így szól: „Dum. . . fratres tamquam stellae radiantes. . . luce suae praedicationis et exemplo datae conversationis, peregrinam adhuc in hujus mundi tenebris perlustrarent ecclesiam, gloriosus ille (*Dominicus*) jam fulgens in regno claritatis aeternae, ut sol radios caritatis igneos exsufflans. . . beneficiorum fulgores spargebat, et miraculorum fulgura coruscantia indesinenter per virtutem emittens, admirationem et amorem cordibus infudit fidelium et stuporem.” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 609. l., 279. sz.)

I. Születésének előjelei

Pogányok megtérítése: *Világtérképet besugárzó csillag* (3. pont).

Világtérképet felgyújtó jáklyás kutya (4. pont).

E két jelkép a szent minden XIII. századi legendájában szerepel. Művészi ábrázolásai, változataik száma igen nagy. Királyi okleveleinken már 1230-tól kezdve feltűnnek. Formájuk rendszerint erősen stilizált. A kutya helyett gyakran csak a száját vagy az iniciálé belsejét, öbleit, szájszerűen nyitott végeit látjuk, melyekből hatalmas lángnyelv tör elő.

II. Működése

Fanjoux-ban és Montreálban istenítélet igazolja tanításának hitelességét: *Tűzből kirepülő könyv* (1. pont). Minden legendájában szerepel. Ikonográfiájában elmaradhatatlan jelkép a könyv.

Fanjoux-ban ördögi jelenés bizonyítja az albiak tanításának helytelenségét: *Macskához hasonló szörnyeteg* (8. pont). Csak a toulousei aktákban (1233—34 fordulóján), HUMBERTUSNÁL (1254 előtt) és THEODORICUSNÁL (1288—98 között) fordul elő.

Szolgálatra kényszeríti a gúnyolódó ördögöt: *Gyertyát tartó majom* (6. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

Elűzi a nővéreket támadó ördögöt: *Kétféjű óriásgyík* (7. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

PÉTER és PÁL apostol látomásban közli vele jövődő hivatását: *V és P betű, könyv és bot* (9. pont). Ez az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet. A ciklikus ábrázolásokon gyakori.

Látja, amint rendtársai kettesével hirdetik az igét: *Szétszórt magvak, pogányfejek szerzetesfejek és csillagok* (10. pont). Gyakori motívum.

III. Halála és csodajelek

Halála előtt vallomást tesz szüzessége megőrzéséről: *Liliom* (2. pont). Egyik leggyakoribb Domonkos-jelkép. Kőnyvek, oklevelek iniciáléin gyakran szerepel.

Lelkét Jézus és Mária fölviszik a mennybe: *Létra* (5. pont). Többször előfordul a képes és vonalas rajzú ábrázolásokon.

Égi pártfogásával segíti igehirdető rendtársait: *Sugárkörös csillagok a pogányfejek körül* (10. pont). Rendszerint a magvak szétszórásával együtt szerepel. Némely oklevelünk rajzolója szinte halmozza a csillagokat más jelképekkel együtt.

Jelképeink tehát *összefüggő életrajzi sorozatot* alkotnak, s rokonok a Domonkos-képeiklusokkal. A XIII. századi könyv- és oklevél-iniciálékon legfeljebb 3—4 jelképet találunk. A 8—10 képből álló sorozatok mind későbbiek.⁸¹ Mivel a gyertyát tartó majom és a kétféjű óriásgyík története THEODORICUS DE APOLDA legendájában fordul elő először, azért az *Anonymus-másolat keletkezését is 1297 utánra kell tennünk*. Az 1a levélen levő szöveget JAKUBOVICH palimpszeszt-felvételei szerint⁸² azért törölte a másoló, mert néhány szót meg akart változtatni a szerző címében, és a mű élére az eredetileg tervezettnél *jóval nagyobb és díszesebb P iniciálét* kívánt helyezni. A középkor közösségi szellemét, az iniciálé és a szöveg szoros kapcsolatait ismerve, bizonyosra vehetjük, hogy a másoló akár önszántából, akár mások utasítására, *a kézirat domonkos voltát akarta ezzel hangsúlyozni*.

A XIII. század utolsó negyedében készült Anonymus-másolat iniciáléjának illusztráció-szimbolikai vizsgálatából adódott eddigi eredményeink a következők:

⁸¹ Lásd NIEUWBARN i. m. 3. és 5—7. tábláját és a kísérő tanulmány 14—18. lapját.

⁸² Vö. JAKUBOVICH: *P. mester* i. m. 181—182. l.

1. *P. mester Gestájának díszes iniciáléját domonkos illuminátor készítette a XIII—XIV. század fordulóján, valószínűleg egyik hazai domonkos kolostorban.* A 10 Domonkos-jelképből álló ciklus arra utal, hogy kitűnően ismerte rendalapítója életének legapróbb eseményeit is. Mestere volt a jelképes ábrázolásnak. Hosszú gyakorlatot tételez fel az egyes vonalas rajzú jelképek kiformalása a könyv- és oklevél-iniciálék hagyományos díszítményeiből, azok logikus és mégis tetszetős elhelyezése egy függőleges tengely körül. Rajzai feltűnő hasonlóságot mutatnak IV. BÉLA király egyes okleveleinek iniciálé-díszzeivel.⁸³

2. A 10 Domonkos-jelkép és a „*P. dictus magister*” alázatossági formula azt sejteti, hogy *a Gesta szerzője a másolónak vagy megbízójának tudomása szerint domonkos magiszter vagy a rendhez közelálló, érdemeivel és tudományával kimagasló férfi volt.* Idegen vagy jelentéktelen szerző művét nem ékesítették volna fel a Szent DOMONKOS életét, rendje missziós törekvéseit oly erősen hangsúlyozó 10 jelképből álló ciklussal.

GÉZA KARSAI: THE SYMBOLS IN THE INITIAL *P* IN THE GESTA HUNGARORUM BY ANONYMUS

This study endeavours to approach, from a new angle, the manuscript marked „Codex latinus medii aevi 403” in the stock of the National Széchényi Library, Budapest ; this is the *Gesta Hungarorum* written by ANONYMUS, an unknown author, so named by literature. It is a known fact that ever since its first edition in 1746, this manuscript has been made the subject of many scientific controversies.

A detailed analysis of the ornaments of the initial *P* at the beginning of the text shows that these are, in point of fact, symbols — all connected with the life of ST. DOMINIC, the founder of the Dominican Order. When viewed in the light of ST. DOMINIC'S life history, these symbols have the following meaning.

I. *St. Dominic's Birth*

Star irradiating the map of the world: Allusion to the vision of Dominic's godmother regarding his future vocation. Enlargement : Table II, pictures 2 and 3. Corresponding part of the legend : Notes 35 and 36. The designer draws a double symbol because in the sense of the cosmic concept of the Middle Ages, a star illumines only the northern and not the southern hemisphere. Canon LAMBERT'S world maps : see Table VIII, pictures 2 and 3. This symbol is often seen on the charters of King BÉLA IV., and his successors. (Table VI, pictures 1 and 2.)

Head of torch-carrying dog setting fire to the map of the world: Allusion to the vision of DOMINIC'S mother regarding DOMINIC'S future activity as a preacher. Enlargement : Table III, picture 3. Corresponding part of the legend : Note 44. Many variants of this symbol are often seen in the coat-of-arms of the Dominicans (Table VII, pictures 3 and 4) and in the initials of our codices and royal charters, together with the star, the book and the lily (cf. Table VI, picture 2).

⁸³ Erre már BERKOVITS Ilona is rámutatott (vö. a 8. jegyzetet). Az általam gyűjtött és még kiadatlan iniciálé-anyagból IV. BÉLA következő okleveleinek iniciálé-díszítményei mutatnak legtöbb rokonságot ANONYMUS P kezdőbetűjével: 1244. febr. 10. (MODL. 99 842), 1245. ápr. 20. (MODL. 283), 1248. (MODL. 99 845), 1249. nov. 28. (Esztergomi kápt. magánlev. L. 29. l. 1), 1255. febr. vagy márc. (MODL. 412), 1258. júl. 17. (MODL. 462), 1269. okt. 30. (Pannonhalmi rendi levéltár N° 290), 1269. dec. 21. (MODL. 676) stb. Részletes feldolgozásuk során az egyes típusok elkülönítésére is sor kerül.

II. *St. Dominic's Activity*

A book flying out from the fire: Hint to the ordeal by fire at Fanjaux or Montreal. ST. DOMINIC's book escapes the fire three times without any injury to it, while that of the Albigensian heretics is consumed by the flames. Enlargement: Table II, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 14.

Monster having the shape of a sitting cat from the rear side: The apparition of Satan at Fanjaux proves the truth of ST. DOMINIC's doctrines. Enlargement: Table III, picture 4. Corresponding part of the legend: Note 67. A rare symbol.

Monkey holding a candle: Dominic forces Satan, who is mocking him, to serve him. Enlargement: Table II, picture 1, turned at an angle of 180°. This symbol occurs for the first time in the legend of Theodoricus de Apolda (1297): see Note 61. A rare symbol.

Giant lizard or dragon with two heads: ST. DOMINIC drives away the monster attacking his nuns. Enlargement: Table III, picture 2. This symbol appears for the first time in the THEODORICUS legend (1297). Corresponding part of the legend: Note 64. It occurs chiefly on cyclical illustrations.

Letters: V and P, book and staff: Allusion to ST. DOMINIC's vision, the so-called „Vade, praedica!” scene, when Dominic is given a staff by the Apostle PETER and a book by PAUL. Facsimile: Table I. Corresponding part of the legend: Note 69. Often seen on cycles relating to St. Dominic.

Scattered seeds, pagan heads with forelocks, heads of monks in hoods, stars: DOMINIC sends out his fellow members to preach God's word everywhere, especially among the Cumanians, whom DOMINIC himself would have liked to have visited. Enlargement: Tables IV and V. Corresponding parts of the legend: Notes 69, 78 and 80. A frequent symbol.

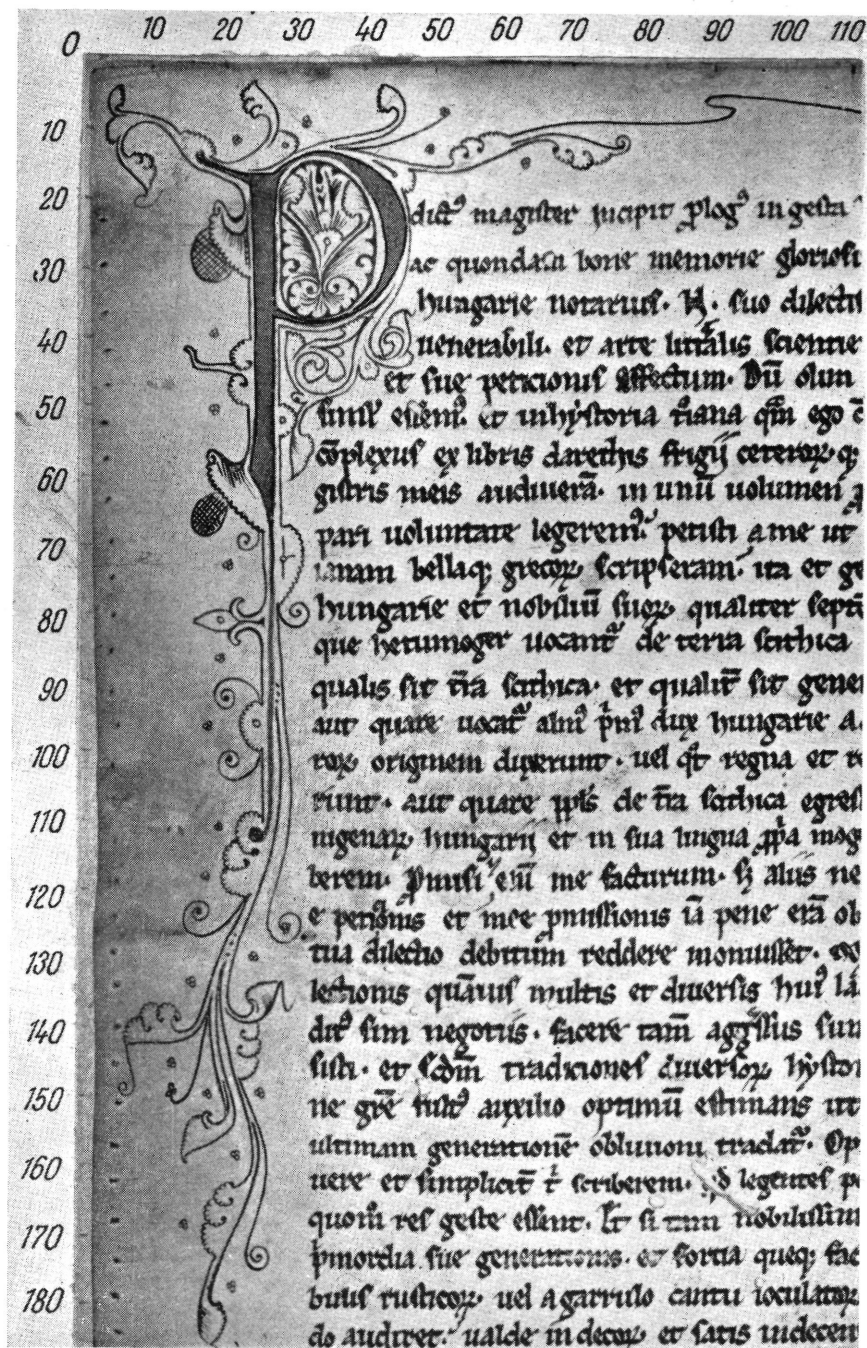
III. *St. Dominic's Death*

Lily: ST. DOMINIC confesses before his death that he had preserved his chastity throughout a lifetime. Enlargement: Table III, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 24. A very frequent symbol.

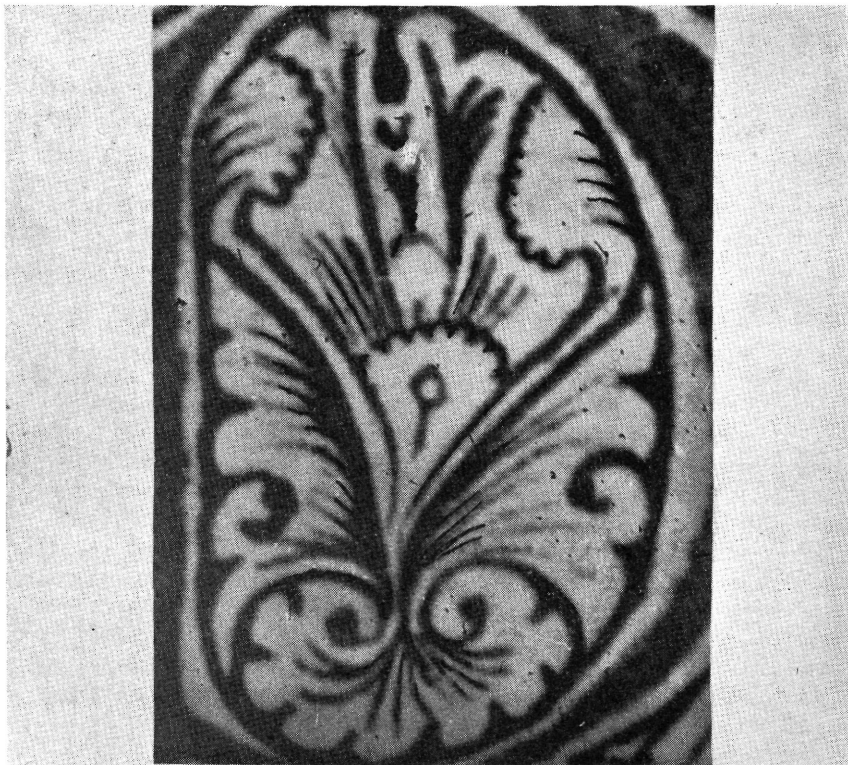
Ladder: In the hour of ST. DOMINIC's death, Prior GUALA of Bressanone (Brixen) has a vision of a golden ladder being lowered from the sky: allusion to DOMINIC's death and transfiguration. Enlargement: Table II, picture 2. Corresponding part of the legend: Note 55. This symbol appears frequently on pictures and initials (Table VIII, picture 1).

Stars among the heads of pagans: By his heavenly patronage ST. DOMINIC helps his brethren, who — shining like the stars — are spreading God's word among the infidels. Facsimile: Table I, passim. Corresponding part of the legend: Note 80. A frequent symbol.

The rubricator, who is probably identical with the copyist, scratched out the text on leaf 1a, repeating it on leaf 1b, but here he began the text with a much larger and far more ornamented initial. It is beyond doubt that with this big initial, decorated with 10 symbols all connected with the life of ST. DOMINIC, he wished to emphasize the Dominican character of the manuscript. The cycle of symbols interwoven with the initial P suggests that the author, denominating himself „P. dictus magister” at the beginning of the text, to the knowledge of the rubricator or the person who employed him, must also have been a Dominican. To use the title of „magister” in the 13th century as a „formula humilitatis” was only permissible if it really represented a rank. However, it had this meaning only in the Dominican Order, where the most eminent scholars of theology were honoured with the title „magister in Sacra Theologia”. Since the symbols 6 and 7 first appear in the legend of THEODORICUS de Apolda (1297), the copy must stem from a time around the turn of the 13th and 14th century. Most probably the copy was made in a Dominican Monastery in Hungary. The designer of the initial P was a very fine artist, and one well acquainted with the life of ST. DOMINIC. His symbols bear a striking likeness to the initials in some charters of King BÉLA IV.



Az Anonymus-Gesta Ib levele a díszes P iniciáléval



7.

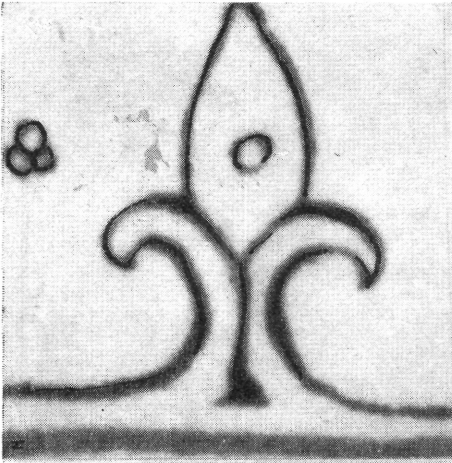


2.



3.

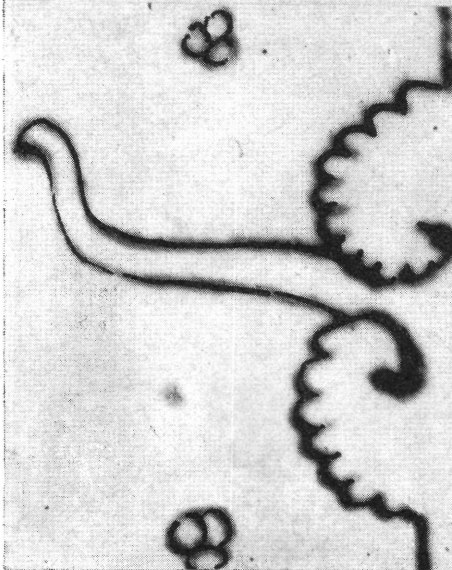
1. *kép.* Tűzből kirepülő könyv. Alatta elégett könyv. Megfordítva : gyertyát tartó majom
 2. *kép.* Csillag sugarakkal, létrával és az északi földgömb stilizált rajzával
 3. *kép.* Csillag sugarakkal és a déli földgömb stilizált rajzával



1.



2.

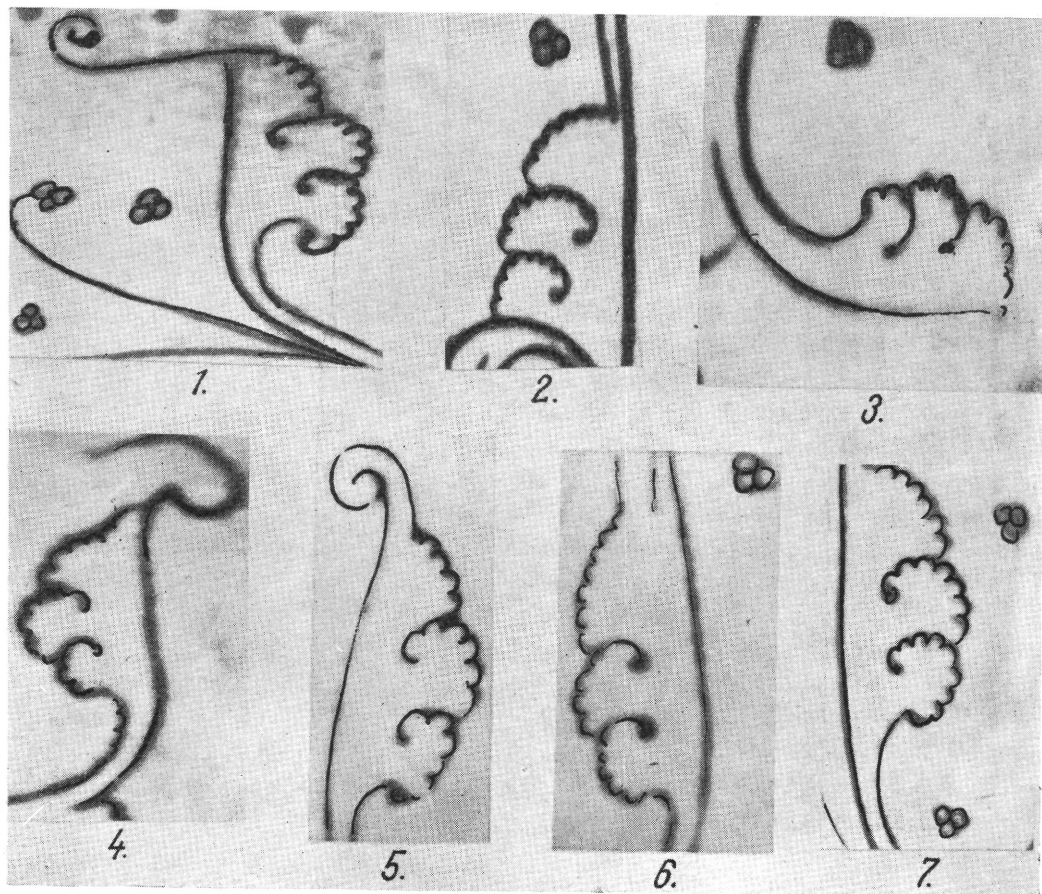


3.

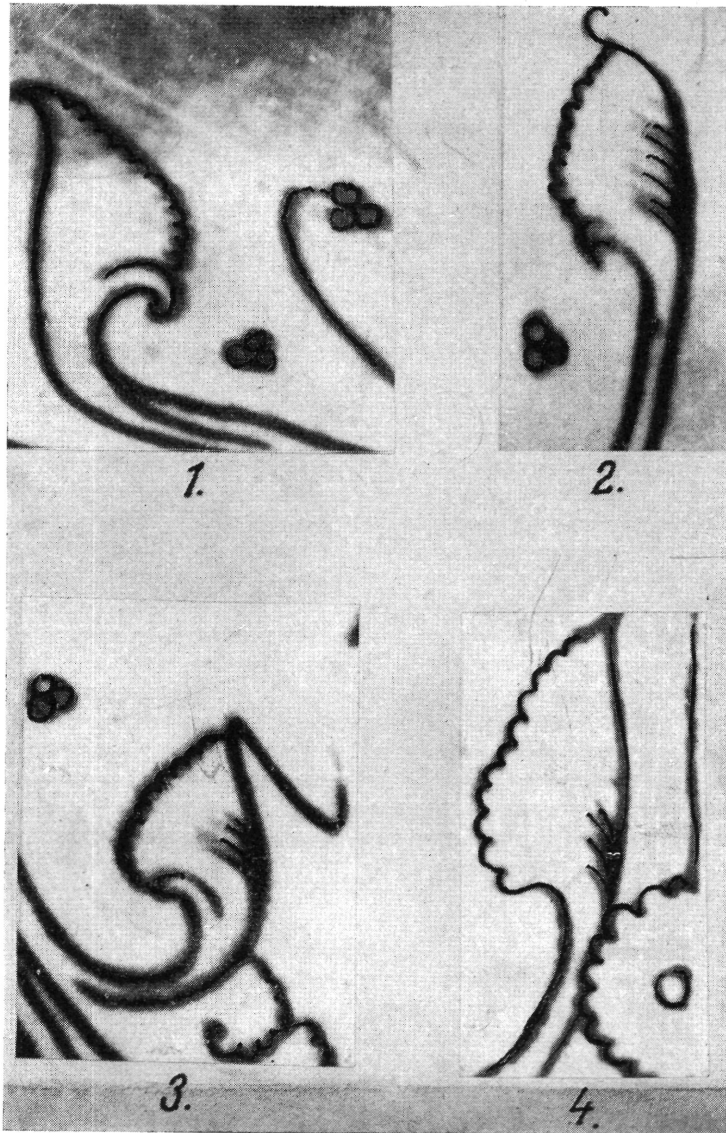


4.

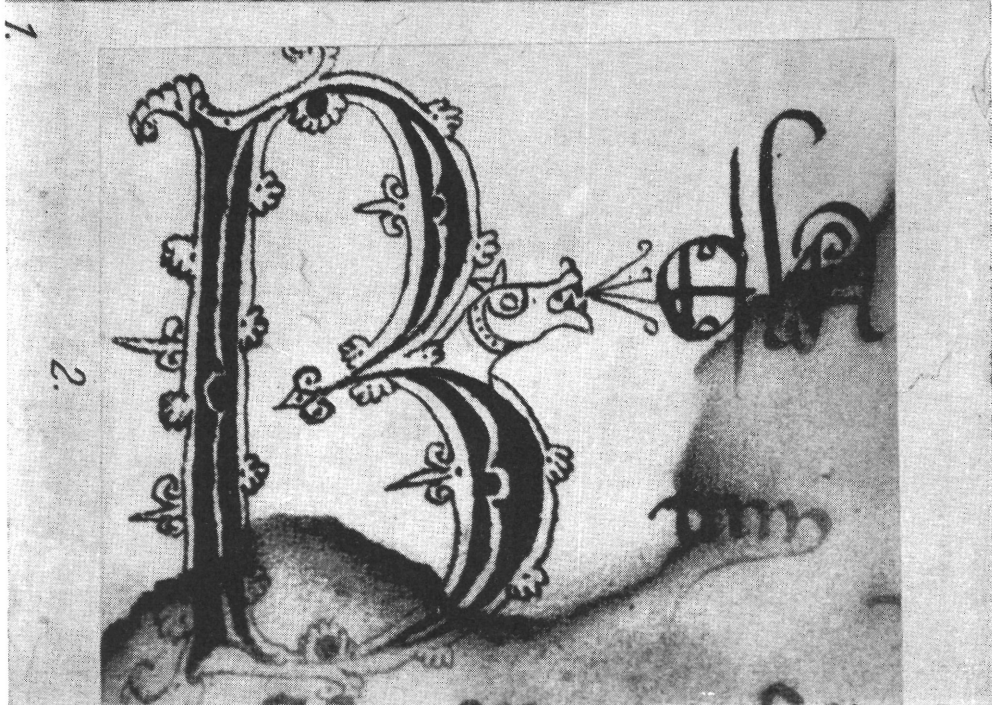
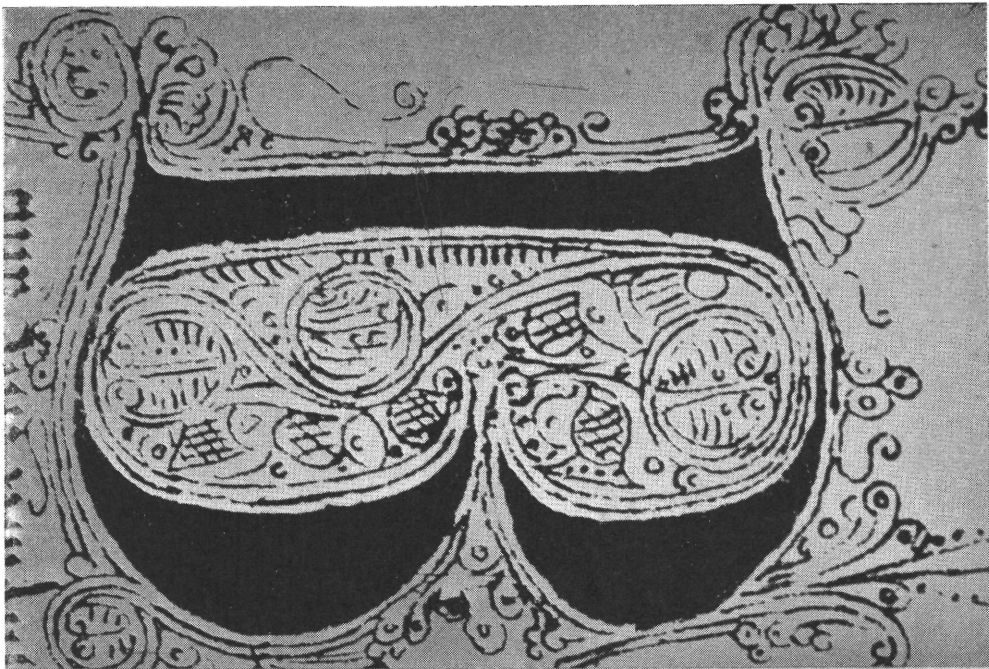
1. kép. Liliom
 2. kép. Kétfejű óriásgyík
 3. kép. Fáklyás kutyaszáj, fent és lent magvak halmazai
 4. kép. Háttal ülő macskához hasonló szörnyeteg



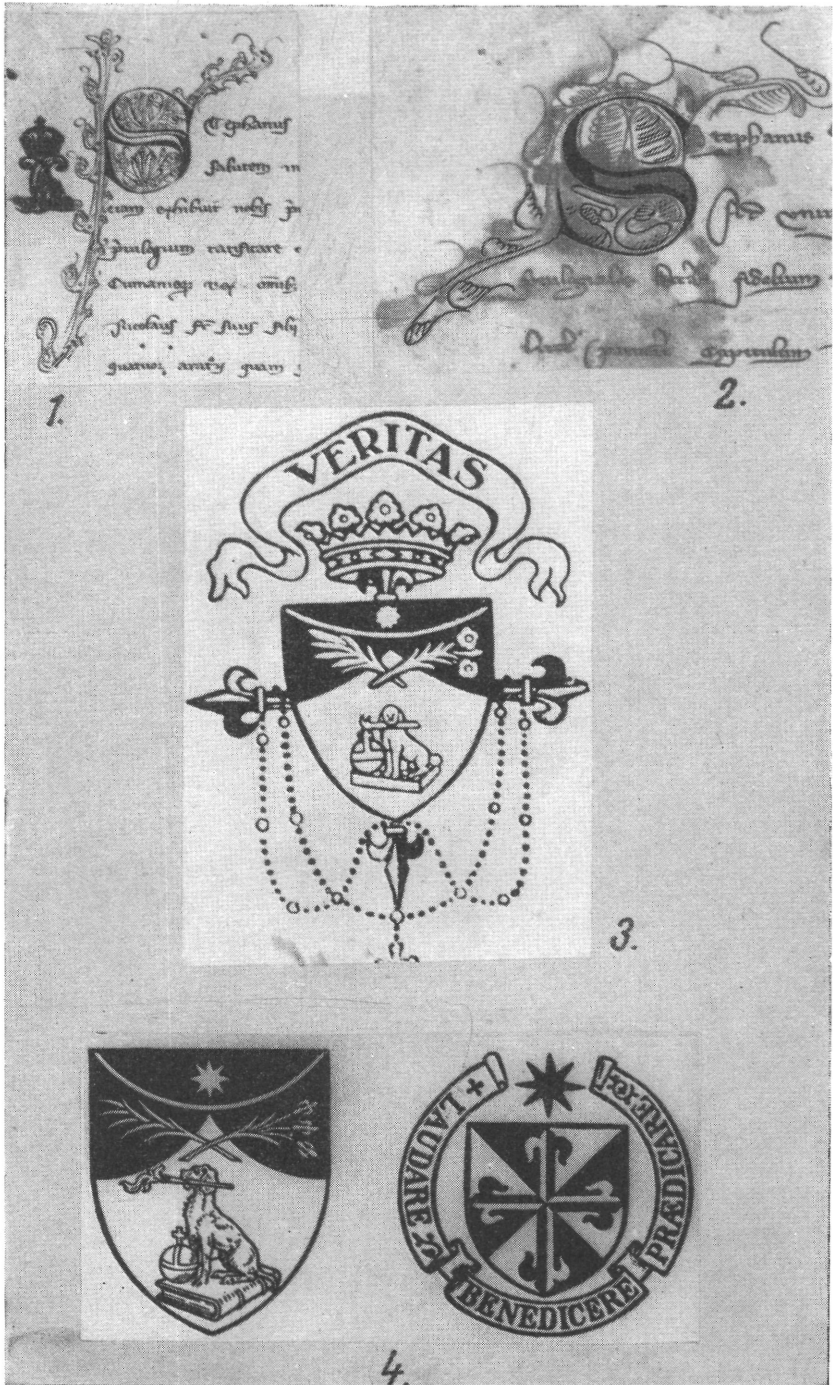
1—7. kép. Stilizált pogányfejek üstökkel. Körülöttük mustárnövények magvakkal



1—3. *kép.* Stilizált szerzetesfejek lehúzott csuklyával. Mustárnövény és magvak
 4. *kép.* Stilizált levéldísz. — Csillag sugárkörrel



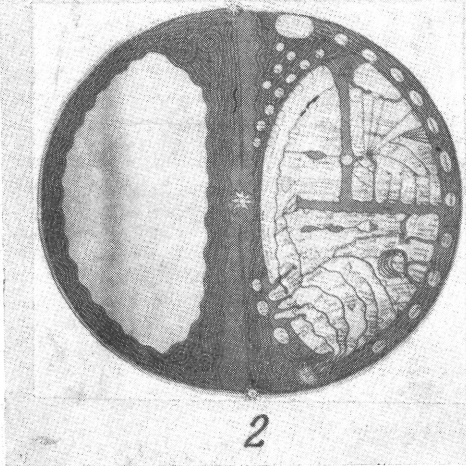
1. kép. IV. Béla 1249. nov. 28-i oklevelének iniciáléja : lángokkal körülvelt vagy csillaggal megvilágított világtérképek, kutyafej lángokkal, létra
2. kép. IV. Béla oklevelének (1269. okt. 30.) iniciáléja lángokat lövellő kutyával, 5 stilizált liliummal és számos csillaggal



1. kép. V. István oklevele (1270) 10 kutyafejvel, lilimmal stb.
 2. kép. V. István oklevele (1272. júl. 13.) stilizált világtérképpel és csillaggal
 3—4. kép. A domonkos-címer mai változatai



1.



2



3

1. kép. Fra Benedetto iniciáléja (Firenze, San Marco Múzeum, XV. század első fele)
2—3. kép. Lambert st. omeri kanonok világtérképei (Liber Floridus, 1120 körül)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

150 éves hirdetések inas-szegődtetéséről. Általános a céheknel inaszegődtetés alkalmából az a követelmény, hogy a fiú törvényes származású legyen és hogy apja olyan foglalkozást űzzön, vagy űzött legyen, amelyet a közvélemény tisztességesnek tart. Szinte ködbe vesző időkben még az ötvös, fűrdős és molnár mesterség sem számított tisztességesnek, és ilyen mesteremberek gyermekei előtt zárva volt a legtöbb pálya. Nem kívánták meg a hajlamot és nem volt feltétel a legelemibb iskolázottság sem. Másképpen állt a dolog a könyvnyomdászoknál. A XIX. század elejéről három hirdetést közlünk erre nézve a *Magyar Kurir* hasábjaiából. Az elsőt a lap bécsi nyomtatója, HAYKUL tette közzé 1806-ban a 320. lapon:

„Hiradás. Alább irt két jó nevelésű s erkölcsű szegény szüléktől származott Magyar ifjút szándékozik maga tipográfiájában betűszedőnek felvenni, s azon mesterségre tanítani; de olyanokat, a kik mind az olvasásban, mind az írásban jól gyakoroltak legyenek, és életeknek 13-ik esztendejét még felül nem multák. Addig míg az inas esztendőt kitöltik, rendes kosztjok, vagy is asztalok, ruházatjok, fejező öltözetjök, ágyok, e mellett az innepi- és vasárnapokon mulatságra egynéhány garasok is fog lenni. A ki többekről értekezni kíván, a Magy. Kurir elsőbb írójánál Titt. Doct. Decsy Sámuel Urnál magát jelentheti. Költ Bétsben Böjtmás Havának 4-dik napján, 1806-ik esztendőben.

Hajkul Antal Bécsi privilegiatus Könyvnyomtató, lakik a Landstrasse nevezetű külső városban, a 380-ik szám alatt való házban.”

Hogy a hirdetésnek mi eredménye volt és miféle egyének jelentkeztek „értekezésre”, a következő hirdetésből derül ki, amely 1811-ben jelent meg a 8. számban:

„Egy 12 és 15 esztendő közt való Magyar Ifju kívántatik a typografia tanulására (az az a Magyar Kurir szedésére) Bétsben felvétetni. Szükség, hogy ezen ifju jó nevelésű s, egészséges legyen, hogy magyarul, deákul olvasni, írni, beszélni tudjon. A tanulás ideje hat esztendő leszen, ezen idő alatt elegendő étel mellett szállást, ruhát, és vasárnapokon mulatságra való pénzt is kap az ifju, valamint felszabadulásakor tetétől fogva talpig új öltözetet, és ha magát tanulása ideje alatt jól viseli, egy szép arany órát, vagy pedig óra helyett száz forintot fog nyerni ajándékban, Akinek kedve leszen egy ifjút a typografia tanulására ide Bécsbe fel küldeni, méltóztassék Titt. Decsy Sámuel Urat, a Magyar Kurir elsőbb Érd. íróját előre tudósítani, hogy rendelés tetetődhessen az ifju fel vételére. Tsak az a kérés van még hátra, hogy tsupán egy imegben, gatyában s mezt láb, a mellett fején bogarakkal telyes ifjat, mint már egyszer történt, senki hozzám fel ne küldjön. Költ Bétsben Január 25-ik napján, 1811-ik esztendőben.

Hajkul Antal
Bétsi Tipográfus”

A *Magyar Kurir*t tudvalevőleg Bétsben nyomták, és az bizony telve szokott lenni sajtóhibával, de ez gyakran megesett a legelső magyar nyelvű újsággal, a *Magyar Hirmondóval* is, amelyet pedig a magyar koronázó városban, Pozsonyban indítottak útjára. Az első év, 1780, hatodik számában ekképen nyilatkozik erről RÁT Mátyás

szerkesztő: Több hiba is vagyon, lesz azután is, akár mint vigyázzak; annyival is inkább, mivel magamnak kell a nyomtatásbéli hibákat nyesnem. Aki minden hiba nélkül tud írni vagy betűt szedni, álljon helyenbe és a betűszedő helyébe.”

Ahogy HAYKUL hirdetéséből ki lehet venni, e mesterségre a társadalom kivetettjei is jelentkeztek, amiből az következik, hogy 1810 körül még nem állott a nemes művészet vagy mesterség a régóta megillető helyén Magyarországon.¹ A *Magyar Hirmondó* szerkesztői is megragadják az alkalmat, hogy a nyomdászok érdekében szót emeljenek. 1780-ban az István király napja előtt esedékes szám elhalasztását így jelenti RÁT Máttyás: „A betűszedő engedelmet kér, hogy a jövőendő kedden levő innepet, úgy mint Szent István Magyar Király napját ne kellessék Magyar Ujság rakásával megfertőztetnie. Minthogy különben szorgalmatos ember és a Magyar Hirmondó körül való munkáját mindenkor serényen és kevés hibázással viszi végbe, én is bátorkodom érette esedezni. 1787-ben már egy másik szerkesztő kér szót a szedők érdekében: „Minthogy a mi Könyvnyomtató legényeink istenfélő emberek, s az innepnapokon a szennyből, piszokból kiakarnak öltözni, olly véggel, hogy a husvéti áldozatot tiszta kézzel vigyék végbe: előre jelentetik az érdemes Olvasóknak, hogy a következő Postanapokon, u. m. Apr. 11-ikénn, a mi hirmondó levelünk el fog maradni.” (28. levél, 228. lap.)

A másik hirdetés, szintén a *Magyar Kurir*-ban (1814. első félév 22. szám.) rövidebben ugyan, de még mindig rávilágít arra tényre, hogy a nyomdászmesterség demokratikusabb volt, mint a céhbeliéé és jobban kitért a kaput a fiatalok előtt: „Trattner János Tamás Pesti Typographus ezennel jelenti, hogy ő a maga Typographiájába szedő inasoknak két Magyar Gyermeket felveszen, s ha szegények, ruházattal és étellel is kitartja. De az ily Gyermeknek már olvasni, írni, és két nyelvet tudni kell.”

Ma persze nagyobb a követelmény. A tanulótlól legalább nyolc általános osztály elvégzését kívánja meg a szakma a felvételnél, de ugyanakkor nem öt esztendeig tart a tanulás, csak három évig és fizetesen kívül számos kedvezmény jár a törökűvő tanulóknak.

CSATKAI ENDRE

Arany János és a tiszaujlaki könyvtár. E folyóirat hasábjain foglalkoztam a tiszaujlaki könyvtár történetével s alapítójának, DOBY Antalnak alakjával.¹ Utaltam itt arra, hogy az *Évnegyedi Szemle* említi ARANY János és DOBY levélváltását, közöl részleteket DOBY leveléből s teljes egészében hozza ARANY János levelét.² E levelezés nyomait kerestem a MTA könyvtárának kéziratтарыában. A fentemlített ARANY levelet,

¹ A *Schaltjahr, welches ist der deutsch Kalender mit den Figuren*. 1847. című gyűjteménye a mesterségek öndicséretének a nyomdászokról ezt közli:

„Zwei schöne, der edlen Kunst Buchdruckerei gewidmete Ehrenlieder”.

„... Denn so diese wäre nicht/läg noch viel verborgen,
seit sie aber ist ans Licht/darf niemand gross sorgen.
Wo man was erfahren mag/Hier bekommt man Tag vor Tag.

Was für neues hier und da passiret.

Kaiser, Fürsten, Edelleut? Grafen und Baronen

Werden durch die Kunst erfreut und die theuren Kronen,

Hohe Häupter neigen sich, zu der Kunst ganz williglich

Weil sie ohne selbe nichts wissen.

Wollen die Theologi/Gottes Wort recht preisen

Wollen auch Medici/Ihre Kunst beweisen

Ja will auch ein Advocat/In Processen Schaffen

Rath, muss es erst durch unsere Kunst herkommen.”

Reutlingenben nyomdászházon 1673-as évszámmal ez a felírás díszlik: „Frisch, frei, fröhlich, freundlich frumb/Ist aller Buchdrucker Reichthumb.”

¹ *Magy. Könyvszle.* 1959. 98–103. 1.

² *Évnegyedi Szle.* 1867–68. 3–4. füz. 2. darab 138. 1.

esetleges fogalmazványával együtt, valószínűleg elveszettek kell tekintenünk, — amint elpusztult a főtitkári irattár anyagának jórésze is. A megmentett, igen értékes anyagban azonban fentmaradt 1. DOBYnak ARANY Jánoshoz intézett könyvkérő levele, 2. ARANY János még aznap megírt válaszfogalmazványa, — mely válaszról az *Évnegyedi Szemle* szerkesztője nem tesz említést, — 3. DOBY levelének verzőján ARANY Jánosnak a kérést összefoglaló sorai, 4. ARANY tájékoztatása DOBY sürgetésére, 5. DOBY válasza, 6. ARANY újabb levele, s végül 7. a kisgyűlések jegyzőkönyvében — a könyvtárügyi bizottság javaslata alapján — döntés DOBY kéréséről. Mindezeket lezárja a 8. említett, eredetiben fent nem maradt, szerencsénkre az *Évnegyedi Szemle*ben közölt ARANY levél, melyet a címzettnek a szerkesztő GONDÁhoz írt kísérősoraival s annak megjegyzéseivel fogok alább ismertetni.

E levelezéssel csak formai összefüggésben van DOBY Antal könyvtárának nyomtatott jegyzéke, mely nagy könyvtárainkba valószínűleg annak idején nem jutott el, s utóbb sem került be, — eddig egyetlen ismert példányát ARANY János gondosságának köszönhetjük, minthogy DOBY levelével együtt irattárba tette a hozzá mellékelte levéljegyzéket is.

1. DOBY Antal 1866. aug. 1-én fordul először levéllel ARANY Jánoshoz. Ismereti célkitűzését, könyvtára szabályzatát, törekvését, mellyel

„a szegény néptanítók sorsán ha anyagilag nem, legalább szellemileg ohajtván segíteni, alkalmat nyujtok nekik az önmivelődésre. Polgári kötelességemnek tartottam, hogy vallás különbség nélkül részükre díj nélkül adjak olvasmányt, — írja tovább — mert ezen osztály az, mely legküzdelmesebben keresi kenyerét, legkevesebbé van díjazva, mégis a nevelés terén tőlök legtöbbet várunk. De midőn megtettem e lépést s ajánlatot, most látom, hogy e vállalat a jelen nehéz körülmények közt felül multa erőmet, s azon irodalmi műveket, melyekből a néptanítók a szakjukba vágó ismereteket a történelem, archeologia, földleírás, természet, szám- és nyelvtan mezején gazdagítanák, a vidéki olvasóközönségtől a könyvtár nagyobbitására befolyó csekély díjból meg nem szerezhetem, s így talán nem követek el szerénytelenséget, ha a Tekintetes Urhoz mint hazánkban a tudomány s közmívelődés egyik zászlóvivőjéhez, a magyar Akadémia titkárához egyenesen a népnevelés előmozdítására irányzott jó szándékból azon alázatos kéréssel folyamodom, hogy a *Magy. Akadémia kiadványaiból oly művekkel, melyeket a néptanítók haszonnal olvashatnának, zsenge könyvtáramat lesegélteni méltóztatnék*. Átérezem a népnevelés egész fontosságát, — hiszem, hogy az e téren haladással karöltve járó tökéletesbedés megnyitja a szellemi s anyagi jólétnek forrásait, belátom, hogy éppen e szegény vidéken itt a Kárpátok hegyláncolata alatt, hol a nevelés ügyét még kezdetleges állapotban találjuk, — tenni kell, ha csak annyit is, hogy a tanítók, — kiknek szűk jövedelmük családjuk eltartására is alig elégséges, és emiatt a szükséges könyvekhez el nem juthatnak, — ne maradjanak éppen a preparandiában nyert tanulmányaikkal, de törjenek előre és tanulmányaikat juttassák el az ifjúság felfogásához; tollam gyenge e tárgy előadásához, mert én mint egyszerű iparos *a műhely mellett éltem le napjaimat s Isten után iparomnak köszönhetem, hogy az irodalom s a néptanítók érdekében tehetek valamit*, — de ugy hiszem, Tekintetes Ur fölismerendi nálam amaz önzéstelen, tisztán emberbaráti és hazafias szeretetből származó törekvést, mellyel parányisággommal a célhoz járulni kívánok, s feltűnhet, hogy egy iparos miért buzgólkodik ugy a néptanítók szellemi haladásán, — fölvilágosításul mondom, hogy boldogult atyám emlékeért teszem, aki azon pályán anyagi és szellemi nélkülözések közt élte le napjait, s áldom porait, hogy a hazaszeretetet belém csepegtette, — de nem csak a néptanítók, de a szegénysorsu iparos társaim is díj nélkül olvasnak könyvtáramból. Ez év tavaszán e tárgyban folyamodtam már báró *Eötvös ömlesztőségához, de a hívő vagyok, hogy nem jutott kezeihez, különben kérvényem nem maradt volna kiáltó szó . . .*”

Levele végén bejelenti még, hogy a Nemzeti Múzeumnak két oklevelet küld ajándékba az Akadémia történeti osztályán keresztül. (Valamennyi Arany kiemelése: aláhúzás piros ceruzával.)

2. E levél érkezésének s egyben iktatásának másnapján meg is írja ARANY János válaszáat DOBYnak, a fogalmazványt irattárba helyezte, onnan ismerjük:

„Doby Antal urnak Tiszaujlak
Tisztelt Uram!

Bár mennyire méltányolom is nemes céljait és feláldozó készségét a népnevelés körül az által, hogy kölesön könyvtárát minden vallásu néptanítónak ingyen megnyitotta: mindazáltal sajnálva kell értesítenem, hogy én nem vagyok felhatalmazva könyvek osztására az Akadémia kiadványaiból, hanem minden ilyes kérelmet az Akadémia összes ülése határozata alá kell terjesztenem.

Miután pedig a két havi akadémiái szünetidő már beállott, az első összes ülés csak majd october végén fog tartatni, a midőn Kegyed ohajtását előterjesztem s egyszersmind a küldött két eredeti német okmányt be fogom mutatni.

Mely értesítés után maradtam Uraságodnak kész jóakarója
Pest, aug. 7. 1866.”³

3. DOBY levelének verzóján találjuk azokat a sorokat, melyekben ARANY János az ülés elé terjesztendő kérést röviden összefoglalja, s egyben iktatja is az iratot:

”597. Ér. aug. 6. 1866.
5. összes ülés

Doby Antal szabómester Tiszaujlakon kölesönkönyvtárát alapítván, melyben a szegény néptanítókat ingyen részelteti, e jótékonyág fejében kér az Akadémia kiadványaiból, egyszersmind egy régi katonai elbocsátó levelet és egy hártýára irt német magánoklevelet küld.”

4. Az augusztusi levélváltás óta eltelt időt valószínűleg sokallván, DOBY levélben érdeklődött, mi lett kérésénck a sorsa. ARANY válaszáat fogalmazványában ismerjük.⁴

„Doby Antal szabómester urnak, Tiszaujlakon
Tisztelt Uram!

Én az Ön kérelmét még a nov. 5-i ülésben előterjesztettem, s az szokás szerint a könyvtári bizottságnak adatott ki véleményre, de a vélemény még nincs beadva s így a döntő határozat még hátra van. Ajándékaiért az Akadémia jegyzőkönyvi-
leg köszönetét fejezte ki, s ha afféléket ezután is küldhet, mindenkor szívesen fogadja. Hogy a hírlapok tudósítói nem említnek meg mindent, ami az ülésben történik, arról nem tehetek; de valóban nincs időm, hogy a folyamatban levő ügyek időnkinti állásáról értesítsem⁵ mindazokat, kik valamiért az Akadémiához folyamodnak.

Egyébiránt tisztelettel maradok Önnek kész jóakarója
Pest, dec. 22. 1866.”

ARANY utasítása a másolóhoz a fogalmazvány bal felső sarkában: Quarto.
5. Eredetiben ismerjük DOBY válaszáat ez értesítésre:⁶

„T. Ujlak 7. dec. 1866.
Tekintetes Arany János urnak Pesten.
Tisztelt Hazafi!

Becses sorait megkapván, melyből értem, hogy még sem feledkezett meg rólam, s ezt tudva sajnálom is, hogy soraimmal talán alkalmatlankodtam, amennyiben elrabortam annyi idejét, míg becses leveleit megírta, ez alkalommal küldök néhány db. mult századi okmányt az Akadémia részére . . .”

Itt következik 5 db kézirat leírása, DOBY megjegyzéseivel. Az utolsó darabot e szavakkal küldi fel:

³ MTA Kvt. Kézirattár, Főtitkári irattár 917/181. 1866.

⁴ MTA Kvt. Kézirattár, Főtitkári irattár 917/228. 1866.

⁵ Törölve: „a feleket a”

⁶ Uo. 904/1866.

„Végre az elhunyt nagy érdemű elnök egy megyei rendelete, midőn még megyei jegyző volt.⁷ Ezek után várva az Akadémia becses küldeményét maradok a Tekintetes Úrnak alázatos szolgája

Doby Antal.”

A levél verzóján ARANY írásával:

„904. Ér. dec. 31. 1866.”

6. 1867 első hónapjában nyilván újabb kéziratokat küldött DOBY az Akadémia számára, — ismerjük az ezt megköszönő ARANY levélfogalmazványt, keskeny, kb. 10 cm-nyire vágott papírsávon, a többi elintézendő ügytől így különválasztva s iktatási pecséttel ellátva; ARANY ceruzával kétszer is rájegyezte: Quarto.⁸

„T. cz. Doby Antal urnak T. Ujlak

Tisztelt Uram!

Újabb 7 darab oklevél küldeményét a január 7-i akadémiai ülés köszönettel fogadta, miről szerencsém van értesíteni.

A könyvtári bizottság azonban maig sem adott be véleményt az akadémiai kiadványok iránti kérelme tárgyában, s így ez a dolog még mindig függőben van. Tisztelettel vagyok köteles szolgája
Pest febr. 14. 1867.”

7. Végre az 1867. esztendő május 27-én jut a kisgyűlés elé DOBY Antal kérése. A könyvtári bizottság jelentése alapján a következő került be az ARANY vezette jegyző-könyvbe:

„Doby Antal tiszaujlaki szabómesternek azon folyamodványát, melyben kölesön könyvtára számára, tekintettel a szegény néptanítókra, az Akadémia minden kiadványait kéri, bár helyesli szép törekvéseit, nem véli teljesítendőnek, nem látván az akadémiai kiadványokat e célra alkalmasoknak.”⁹

8. Erről a döntésről kellett aztán a titoknoknak a kérvényező DOBY Antalt értesítenie. El is megy a levél 1867. jún. 14. keltezéssel. Az *Évnegyedi Szemléből* közöljük:

„Tisztelt Uram!

A magyar tudományos akadémia a f. é. máj. 27-ki ülésében, könyvtári bizottsága véleményének meghallgatása után, teljesen méltányolta ugyan tisztelt Uraságnak azon szives készségét, hogy kölesönkönyvtárát a szegénysorsu néptanítóknak használatra ingyen nyitotta meg; mindazáltal úgy vélekedett, hogy egy kölesönkönyvtárnak saját kiadványaival segélése annál kevésbé tartozik tudományos feladatai közé, mert az általa kiadott könyvek magasabb tudományos tartalmuak, hogysen azokat a néptanítók némi haszonnal olvashatnák. — Miről értesítve maradok tisztelt Uraságnak kész szolgája

Arany János titoknok

Pest 1867. jún. 14.”¹⁰

E folyóirat az alábbi cím alatt közli a levelet és a hozzáfűzött szerkesztői megjegyzéseket: „Hiteles adat, mely hazai közműveltségünk mostani állapotját jellemzi.” Ismerteti az előzményeket, bár — mint mondtam fentebb — hiányosan, ugyanis ARANY 1866. aug. 7-i, érdemben semmitmondó, de azonnali válaszát nem említi. Az egész ügyet határozott, de tartózkodó hangon kommentálja, az Akadémia elutasító válaszáért a közműveltség, különösen pedig a tanítók műveltségének fokát marasztalja el, mondván:

⁷ Dessewffy Emil.

⁸ Uo. 31/1867.

⁹ MTA Kvt. Kézirattár. Kisgyűlések jegyzőkönyvei 1867. 151. 1.

¹⁰ *Évnegyedi Szle.* 1867—68. III—IV. füz. 2. darab 138. 1.

„Mi egyszerűen följegyezvén a lettdolgot, ez által kívánjuk figyelmeztetni a hazai minden felekezeti néptanítókat. Nyilván bevallotta im a magyar tudós társaság ő felőlök, hogy nem ismerheti el még ma őket a tudomány közvetítő orgánumaúl a nép és önmaga közt.”¹¹

Egyébként e „lányomnak mondom, menyem értsen róla” beszéd mellé közli a könyvkérő DOBY Antal őszinte szavait is:

„Igaz, hogy nem sokat vártam, de ennél mégis többet. Az én iparos fejembe nem fér az, hogy éppen azon intézet, melynek hivatása volna a tudományokat népszerűsíteni, terjeszteni és megkedveltetni, — azon tudományos intézet olyan nyelven ír, hogy a nemzet nem érti . . .”¹²

Nagyon valószínű, hogy elsőrenden a kisgyűlések jegyzőkönyvének áttanulmányozása adta GERGELY Pál tollára a következőket: „Időnkint ez évben is akadnak csodabogarak Arany napi postájában. . . Doby Antal tiszaujlaki szabómester kölcsönkönyvtárat akar alapítani az akadémiai ajándékkönyvekből. . .”¹³ Mindenkinek türelmesen válaszolgat. . . kereken, de udvariasan megírva: reménytelen a kérése.”¹⁴

Miért végződött ilyen kelletlenül DOBY Antal könyvkéresi ügye?

Az a mód, ahogyan ARANY János DOBY első levelében kiemelt bizonyos mondatokat, rokonszenvre és érdeklődésre mutat. Aláhúzza azt, hogy milyenfajta munkákat kér könyvtára számára, — hogy büszkeséggel emlegeti műhelyét, — s úgy tetszik, az Eötvöshöz írt levél említésének aláhúzásából, mintha utána akarna annak is nézni, mi lett e levél sorsa. Az elkedvetlenedés az 1866 augusztusában és 1867 telén-tavaszan írt sorokat összehasonlítva szembetűnő. A kisgyűlési jegyzőkönyvben már az szerepel, hogy DOBY az Akadémia minden kiadványait kéri, — az ARANYnál szokatlanul későre húzódó (máj. 27. — jún. 14.) válaszáadás pedig bizony nem csupán a hírül adandó döntés tényében, hanem megfogalmazási módjában, hangjában is elzárkózó. ARANY János nem szorol mentegetésre, — ha sajnáljuk is a tiszaujlaki könyvtárra való tekintettel, hogy így végződött ez az ügy — jól tudjuk, milyen nehéz idők voltak ezek az évek ARANY életében. Csupán emlékeztetőül ennyit: Juliska halála mérhetetlen fájdalom forrása, — egyben a szalontai „egy kis független nyugalom” ábrándjának szétfoszlását is jelenti. A porosz háború, fia katonáskodásának kérdése, a kolerajárvány aggasztja 1866 őszén. A titoknokság amúgy is terhes napi munkája mellett jegyzői teendőket is el kell, hogy lásson. Az 1867-es esztendőt meghülésekkel, reumával kezdi és folytatja egészen áprilisig. Akkor másfajta gondok következnek: beköltöznek az Akadémia palotájába. A DOBY ügyét lezáró levelet jún. 14-én írta, — 15-én kapta meg ARANY a Szent István rend lovagkeresztjét. — Ez az, amit nem vetett, csak aratott, s amely kitüntetés elhárítása érdekében sokat tárgyalt Eötvössel, kérve, ha lehetséges, hárítsa el feje felől; WENCKHEIM Béla belügyminiszternek is írt egy levelet ez ügyben. A királyi kézirat jún. 9. keltezéssel a DOBYnak szóló levél írása idején már bizonyára tudomására jutott.

Nem tartozik ugyan a tiszaujlaki könyvtár ügyéhez, mégis érdekes (s talán össze is függ DOBY kiadványkérése azzal) itt megjegyezni, hogy éppen ARANY János indítványozta 1867-ben, hogy a „többéven át meddön maradt jutalmi díjakból időnkint népszerű kiadványokat jelentessenek meg, különböző tudományágakból. Így adták ki a fűvészet, csillagászat, fizika s bölcsészet kis kézikönyveit.”¹⁵

ARANYhoz írott első, 1866. aug. 1-én kelt leveléhez DOBY Antal mellékeli könyvtára katalógusát is. A bevezető néhány mondatát tintával aláhúzza, ugyanígy az im-

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Az én kiemelésem P. I.

¹⁴ GERGELY Pál: *Arany János és az Akadémia*. Bp. 1957, Irod. füz. 11. 29. l.

¹⁵ GERGELY Pál i. m. 31. l.

presszum fölé ajánlást írt: „Tekttes Arany János Urnak Pesten.” E könyvjegyzék jobb felső sarkán láthatjuk ARANY iktatásának nyomát: „Ad $\frac{597}{1866}$. ARANY maga is aláhúzta piros ceruzával a DOBY megjelölte sorokat a bevezetésben: „...ellenben a Néptanító urak vallás különbség nélkül ingyen olvashatnak.”

DOBY levelének mellékletenként maradt tehát fent az eddig ismert egyetlen példány e könyvtári katalógusból.¹⁶ A címlap arról is tudósít, hogy már vidéki lerakat is fejlődött ki a tiszaujlaki kölcsönkönyvtárból: „Beregszászban a könyvek kezelésével Keszler József úr van megbízva. Ardó utca 279. sz. a.”

E katalógus 1866 első hónapjában kerülhetett az olvasók kezébe, — DOBY bevezető sorainak keltezése ugyanis 1865. dec. 1.

A tiszaujlaki könyvtár két katalógusát eddig csak említésekből ismertük. Ez a második, tehát kiegészítő katalógus kell, hogy legyen. Az első 1860 körül jelenhetett meg, tudjuk, hogy a könyvtár 1867-ben „1000-nél jóval több darabot számlál.” Mint-hogy ez a katalógus 322 művet tartalmaz, — ellentétben eddigi feltevésünkkel¹⁷ kétségtelenül az első katalógust ismerte GONDA László, nyilván még máramarosszigeti tanároskodása idejéből, — bár cikkét 1867-ben írta. Ezt igazolja az is, hogy az általa leírt jegyzék 17 lap terjedelmű s borítóján található DOBY nőiszabó műhelyének hirdete, ami itt nincs.

Az állomány megoszlására vonatkozó feltevésünk a kiegészítő katalógus ismeretében is helyesnek látszik. Valóban tekintélyes számban fellelhetők e könyvtárban a magyar klasszikusok, van ZRÍNYI, CSOKONAI, KAZINCZY, VÖRÖSMARTY, PETŐFI, ARANY, sőt FALUDI, EÖTVÖS, TOMPA stb. is. JÓKAI és JÓSIKA sorozatok mellett megtaláljuk VERNE és V. HUGO, G. SAND regényeit. Nem tudhatjuk, az első katalógus ismerete mennyiben változtatná meg a képet, — itt érezhető aránytalanság látszik az érzelmes olvasmányok javára (VAHOT testvérek, VAHOTNÉ, EMILIA, CZAKÓ, DEGRÉ, VADNAY, BEÖTHY László, ABONYI Lajos, TÓTH Kálmán stb.). A hasonló jellegű külföldi munkák még kevésbé színvonalasak. VAS Gereben és BOROS Mihály e katalógusban is szerepelnek, bár az elsőben nyilván sokkal több, levelekben is említett művel (*Boldogházi esték* stb.). Sokkal jobban érvényesült, úgy látszik DOBY saját jóízlése a népszerű tudományos művek összeválogatásánál. Könyvtára gazdag útleíró, gazdasági művekben, legérdekesebb természetesen a történeti tárgyú könyvek tekintetében. Megszerezte KEMÉNY János és BETHLEN MIKLÓS önéletrajzát, SZABÓ Károly kiadásában ROGERIUST és ANONYMUST, a *Nádor-kódex* TOLDY-féle kiadását. MACULAY: *Anglia története* éppúgy megtalálható DOBY könyvtárában, mint KÖVÁRY László: *Erdély története 1848–49-ben*, vagy IMREFFY: *Magyar menekültek Törökországban*. E katalógus moralizáló anyagát nem primitív „tanmesék” teszik, RENAN: *Jézus élete és egy Anti-Renan* c. mű is megtalálható, valamint GALGÓCZY: *Mire nevelje a magyar ember gyermekeit?* Érdekes, hogy megvan a könyvtárban ERDÉLYI János: *Népdalok és mondák*, valamint GAÁL József: *Népmesék* c. műve, RIEDL Szende: *Az Igor hadjárata* — s egy DOBYT — mint jellegzetes *Vasárnapi Ujság* olvasót bizonyára érdeklő munka: PÁKH Albert: *Magyar ember könyvtára*. Felsoroljuk itt a szép számban fellelhető, néha csak egy, más-kor több összefüggő évfolyammal feltüntetett folyóiratokat, hetilapokat is: *Regélő*, *Honauerü*, *Pesti Divatlap*, *Nemzetőr*, *Hölgyfutár*, *Képes Ujság*, *Két Garasos Ujság*, *Népkarát*, *Családi Kör*, *Családi Lapok*, *Hölgydivatlap*, *Divatcsarnok*, *Magyar Színházi Lap*, *Erdélyi Múzeum*, *Magyar Gazda és az Iparosok Lapja*.

¹⁶ Doby Antal kölcsönkönyvtára Tisza-Ujlakon és Beregszászban. Beregszász, 1865: Dcák György ny. 15 l.

¹⁷ *Magy. Könyvszle.* 1959. 102. 1.

Ennél többet csak az első, 1860—65. között megjelent könyvjegyzék esetleges előkerülése esetében tudnánk mondani a tiszaujlaki könyvtár állományáról. A könyvtár történetének vizsgálata a közvetlen könyvtártörténeti adatokon túl ARANNYAL kapcsolatos emlékek sorát is felszínre hozta. Nem volna érdektelen irodalmunk nagyjainak könyvtári kapcsolatait módszeresen felkutatni, akkor is, ha olvasói egy-egy könyvtárnak, akkor is, ha — mint néha előfordul — könyvtárügyben is tevékenykedő hivatalosak, vagy éppen könyvtárosok, mint pl. PÁKH Albert vagy MÓRA Ferenc.¹⁸

PAPP IVÁNNÉ

Szabó Ervin és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára. Ez a könyvtár ötven évig a hivatal üvegmáriumában meghúzódó kicsi házi apparátus. A századfordulón mintegy varázsütésre európai viszonylatban is figyelemre méltó nyilvános közigazdasági szakkönyvtárrá válik.¹

Mi módon volt ez lehetséges és hogyan esett meg? Ennek elképzeléséhez szükséges talán a Kereskedelmi és Iparkamara (az alábbiakban : K) múltjából egyetmást vissza-idézni.

A K. az 1850-es évek császári egyeduralmának egyik első gazdaságpolitikai alkotása. Bevallott célja eredetileg az iparos-üzletes polgárság számára valami oly önkormányzatfélélet nyújtani, amelynek keretében kifejezhesse szakmai közóhajait, közvetlenebb kapcsolatba jusson az összbirodalmi gazdasági igazgatással. Annak az igazolására, hogy a kormányhűség, a Gutgesinntheit komoly jutalomban részesül, első kísérlet történik egy foglalkozási csoporton belüli önkormányzatféle és demokratikusnak festő mutató választójog engedélyezésével. A kamarai illetéket fizetők apraja-nagyja egyformán és közvetlenül választja a meghatározott tagszámú kamarai testületet. A be nem vallott cél, a látszatoktól kívül, hogy működjék valami közeg, amely „szabad” vagy akár tájékoztató sajtó híján közvetítse a kormányhoz a gazdaságilag, politikailag fontosbodó rétegek nehezményeit, óhajait.

A K. közel százados élete legszélesebb általánosságban így választható :

1. A császári merev önkényuralom és az enyhülő ridegségű átmenet az úgynevezett kiegyezésig (1850—1867) gazdaságilag főfontosságú időszak, mert Magyarországon e másfél évtizedben több a közérdekű alapvető újítás és reform, mint előzőleg századok alatt. Jellegzetessége : hozzásimulás az összmonarchiai elgondolásokhoz. Csak kivételesen észlelhető némi regionális igény hangsúlyozása. A K.-i intézmény kettőssége : a választott, tehát váltakozó testületi elem és a kinevezett, állandó hivatali elem egyensúlya még csak kialakulóban van. A K. közzhatósági felszólításra jelentést tesz és csak kivételesen, szerény keretek közt kezdeményez.

2. Az alkotmányos korszak az 1890-es évekig. Az újabb szabású — némelyek szerint korai — kapitalisztikus magyarországi üzleti élet némi kialakulásával az ipari és kereskedelmi jogalkotás, közigazgatás és gazdaságpolitika még elég simulékonyan követi az osztrákét. Bizonyos különleges magyar üzleti érdekek felismerése éppen csak csírájában mutatkozik, egyelőre szórványosan és szerényen hangsúlyozódik. A K. kapcsolatát a kormányközegekkel főleg „Irodája” tartja fenn, és nem véletlen, hogy ez idő tájt a K.-i iroda vezetői SZVETENAY Miklós (1833—1894) és STEINACKER Ödön (1839—1892) titkárok, országgyűlési képviselők, akik e minőségükben igyekeznek tőlük telhetően közbenjárni az érdekelt szakkörök javára.

¹⁸ Vö.: BÓDAY Pál: *A könyvtáros Móra Ferenc*. Szeged, 1954. (Szegedi Egyet. Kvt. kiadv. 17.)

¹ *Minerva*. Jahrbuch der gelehrten Welt.

3. A banktőke Magyarországon való üzleti próbálkozásaiival, a közlekedés javulásával kezd a nagykapitalisztikus vállalkozási forma úgy ahogy nálunk is kibontakozni. Párhuzamosan jut hatalma teljére a kezdeti magyar, konzervatívnek nevezett kormányokat leváltó „szabadelvtű”-ként ismert rendszer. A vidékies Budapest hovátovább városias jellegét ölt. Tetőpontja felé halad a magyar „nemzeti hegemoniára” törekvés mind az országon belül, mind a Monarchiában.

A kormány a K. alakulásába közvetlenül soha nem avatkozott. Erre szüksége sem volt. Hiszen a kamarai választások — bár papírforma szerint általánosak voltak és titkosak — soha nem hoztak olyan közgyűlési határozatot, amely a kormány elgondolásai-
val ellenkezésbe került volna.

Az eddig szereplő tárgyi szempontok közé itt egy-két személyi vonatkozás is bekvánkozik. Az első világháború előtti K. jelentékenyebb elnöke KOCHMEISTER Frigyes (1816—1907) gyógyszeru-nagykereskedő volt. Jellegzetes alakja a régi vágású konzervatív pesti német nagypolgárságnak. Ez a feltörekedett szűkkörű csoport vagy már örökkösként, vagy valami üzleti monopólium birtokában került bele a forradalmat követő „enrichissez-vous” korszakba. Megvagyonosodván, a kiválóbbjai sem igen tanúsítottak elég érdeklődést közügyek iránt; de ha mégis, akkor hiányzott a képességük, hogy helyi, szakmai érdekeken túlmenő, országos gazdasági ügyekben állást tudtak volna foglalni, utat mutatni, vezetni.²

4. 1893-ban KOCHMEISTER örökébe egy újabban felszínre került életrevaló csoportnak ugyancsak tipikus egyénisége lépett: LÁNCZY Leó (1852—1921). Viszonylag fiatalon már vezére egy friss szabású nagy banknak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, amely ha kezdetől nem is volt a legtőkeerősebb, de biztosan a legleleményesebb és legvállalkozóbb. LÁNCZY országgyűlési képviselő is. Nem egy a sok közül, hanem főltte gyakorlatias üzletember-politikus; céltudatosan szoros kapcsolatban a kormánnyal, pártvezérrel —, aki a kormánynak a saját üzleteihez szükséges jóindulatát megszorgálni képes volt és hajlandó is.

Az új elnök nem hangsúlyozta székfoglalójában, de úgy gondolta el, hogy a budapesti K.-t, amely eddig bérhelyiségben meghúzódo szerény „iroda” volt, mutatós, tekintélyes, lehetőleg országos fontosságú hivatalos érdekképviseleti testületté kell kiépíteni. Hiszen ez csak egy vetülete volt a már jó ideje mutatkozott törekvésnek, hogy Budapestet valódi nagy- és fővárossá kell tenni. Béccsel versenyzővé. Íme — mondották — Várpalota, Opera, Kuria; mind külön, mint a császárváros megfelelői. A pesti K.-nak is palotának kell lennie, hogy verje a bár testes, de bérkaszárnás bécsit.

A tervező MEINIG Artur (1853—1904) derekas munkát végzett. A komoly kőpalota ízlésben, kivitelben verte a millenniumi építkezések legtöbbjét. LÁNCZYt a létesítendő palotának csak a külseje, főcsarnoka érdekelte; a többit az építésre bízta. A hivatal igényeit MEINIG a rangidős pár offciálissal beszélte meg. A vezető titkár FRITZ Péter (1892—1909) szűkszavú, fáradt hivatalnok, aki cleget vélt tenni kötelességének, amikor előre iktatott lajstromba fektette le, hogy hány hivatalnokának mennyi szoba elegendő. Jegyzékének utolsó pontja: „rak- és szertár; irat- és könyvtár” volt. Úgy gondolta el, hogy mind e „tárak” rozoga almáriomai egyszerűen átkerülnek régi helyükről az újba, és minden marad a régiben. Ellentétben ezzel az ócska elgondolással, dr. KREJCSI Rezső (1859—1928), a rangban második tisztviselő komoly tervvel járt. KREJCSI — hadd jegyezzem fel róla — külsejében, lényegében regényes jelenség volt.

² KOCHMEISTERT — akkoriban úgy suttogták — az bírta a teljes visszavonulásra a közéletből, hogy a Német Színház leégése után ő volt újjáépítésének főszószólója. Báróságát pedig a királytól — állítólag — fájdalomdíjként nyerte. HÜTTL Tivadar v. kamarai alelnök közlése.

Hivatalát, mint sok más, a kenyérért vállalta ugyan, dolgozva amennyit illet; mint magánember azonban lelkes műkedvelő tudós volt. Korának avatott marxistájaként³ szoros kapcsolatban állt a maroknyi hazai tudományos rokon érdeklődésűekkel, köztük a legfiatalabb, de legtehetségesebb SZABÓ Ervinnel.

SZABÓ Ervin (1877—1918), akiről az alábbiakban részletesen lesz szó, az Országgyűlési Könyvtárnak volt gyakornoka. Ide a volt tanára, PULSZKY Ágost (1846—1901) juttatta be. PULSZKY volt kiválóbb tanítványaival szoros kapcsolatot tartott és őszintén érdeklődött SZABÓ sorsa iránt is.

KREJCSI Rezső nemcsak javaslatot tett az építéssel tartott értekezleten egy modern tudományos K.-i könyvtár létesítésére, hanem elgondolását bizalmas sürgősséggel közölte SZABÓVAL és egyben PULSZKYVAL is.

PULSZKY a képviselőházban, a Szabadelvű Körben sűrűn találkozott LÁNCZYVAL, és nem maradtak hatástalanul reá a tudós pártelnöknek ilyféle beható érdeklődései, kérdései: hogy „... hallom, milyen remek az új kamarai palota...” „... olvasom, milyen érdemleges reformokat tervezel...” „... Gondolom, tervbe van véve egy nemzetgazdasági könyvtár is talán...?”⁴

Azután, hogy LÁNCZY erre az illetékes és nem közömbös helyről jövő érdeklődésre egyes részletekbe is belement, úgy téve persze, mintha ő is gondolt volna egy létesítendő könyvtárra, PULSZKY diplomatikusan még azt is beleszötte a beszélgetésbe, hogy ha nincs már valakije, akkor figyelmébe ajánlana egy fiatal parlamenti könyvtárost, volt jeles tanítványát, aki bizonyára elsődrendű elgondolásokkal tudna neki szolgálatára lenni.

Nos, ez elég volt ahhoz, hogy LÁNCZY magáévá tegye a könyvtár létesítésének gondolatát, és magához keresse SZABÓ Ervint. Minthogy a komoly, kimért ifjú tudósféle az emberismerő bankvezérre benyomást tett, a maga hirtelen-határozó módján mindjárt föl is szólította, tegyen javaslatokat egy közgazdasági könyvtár létesítésére. SZABÓ, akit a feladat nem ért váratlanul, egy-kettőre kész írott tervvel tért vissza ez ügyre.

Részletes előterjesztésének vezéreszméi ezek voltak:

A K. nemcsak pest—bécsi, de európai viszonylatban is magas színvonalú nyilvános közgazdasági szakkönyvtárat létesít.

A gyűjtemény nemzetközi anyaga, osztályozási rendszere, elhelyezése, használata, az olvasók útbaigazítása, a kutatók kényelme és vonzása tekintetében a legújabb és legcélszerűbb elveket és gyakorlatot követi.

A könyv- és folyóirat-alapanyag hazai és külföldi könyvtári és antikvár beszerzése és kötése⁵ előre meg nem határozható keretű hitelt igényel:

a jövőbeli beszerzések költségvetése úgy lesz megállapítható, hogy a könyvtár eredeti színvonala állandósulhasson;

³ Évtizedeken át, áldozatosan, híressé vált szocialista könyvtárat gyűjtött. Különlegességei közül említendők: dokumentumok a munkásmozgalom történetéről, a párizsi kommunáról, 1848—49-ről, hírlapok s egyéb nyomtatványok a nagy francia forradalom korából, MARX egy fontos műve az író sajtókezü bejegyzéseivel, pótlásaival. A gyűjtemény az 1920-as években került Prágába, majd onnan a moszkvai Marx—Engels Intézetbe. Vételára állítólag 10 000 dollár volt. Családi közlés. — L. KÓHALMI Béla: *Dr. Krejcsi Rezső könyvtára*. Könyvtári Szle. 2, 3. sz. 1914. márc. 15. 88—91. l. (Könyvtári séták.)

⁴ STURM Albertnek, a kormány-félhivatalos Bud. Tudósító szerkesztőjének (1851—1909) közlése.

⁵ A könyvkötő munkát régtől az ÉRCZHEGYI-féle műhely teljesítette. Később KNER Erzsébet könyvkötőmester is részt vett benne. Nem ment akkoriban fényezés számba, hogy SZABÓ rendelkezésére a standard-folyóiratok és lényegesebb könyvek erős félbőr-kötést kaptak; minden egyéb, még a röpiratok is, jó egészvásznak. Az első világháború végén e téren is szerényebbek lettek az igények.

az első szervezés és berendezés időtartamára rendkívüli személyzet szükséges. A végleges személyzetről szervezeti és költségvetési gondoskodás lesz szükséges.

LÁNCZY a SZABÓ testes memorandumát megnézetlen félretéve, kérte, hogy inkább mondja el neki tervét. Figyelmesen meghallgatva, ennyit felelt rá: „Rendben van! Csináljon mindent a legjobb belátása szerint! Csak egyet szeretnék még: ha a megnyitásra kiadhatnánk a könyvtárnak egy díszes katalógusát is.”

SZABÓnak erre viszont két megjegyzése volt: a katalógus, ha a könyvtár szabályosan gyarapodik, már megjelenésekor sem lehet teljes. No meg oly költséges is, hogy felmerül a kérdés, nem volna-e jobb annak előállítási árért is inkább könyvet vásárolni?

LÁNCZY jóindulatú mosollyal így zárta le a tárgyalást: „Állapodjunk meg abban, hogy a könyvek kerülhetnek annyiba amennyibe. Így azután katalógus kiadásának nem lesz köze a könyvbeszerzéshez. Ami pedig a könyvjegyzékre vonatkozó szakszerűségi aggályt illeti, azt nem osztom. A katalógus célja elsősorban nem tudományos, hanem főleg elegáns propaganda, emelni fogja a Kamara presztizsét. Ha pedig elévül, adhatnánk ki újat is. Tessék talán a nyomdába adásnál mindjárt szólni is a FALKnak,⁶ hagyja állva a „Satzot” minden esetre!

SZABÓ Ervin vasakarátával, munkabírásával, gyakorlatiasságával mesés gyorsan és tökéletesen teljesítette vállalt feladatát. Pedig még tetézte dolgát, hogy a könyvtártervezésben járattan építésznek is mindenben kezére kellett járnia.

Legfontosabb teendője volt a négy nyelvű szakirodalom áttanulmányozása és javának kiválogatása, megfelelő osztályozási rendszernek a gyűjteményhez alkalmazása.

Egy, az országban úgyszólván ismeretlen könyvtártípus megalkotása is szaporította munkáját. Olyan könyvtárat képzelt el, amely kényelmes otthoniasságával, könyvnyűvé tett használhatóságával ne csak kielégítse, de vonzza is, ösztönözze is igénybevevőit. Ezt a célt szolgálta volna a tetszetősen komoly és egyben intim berendezés. Pl. célszerűen tervezett olvasó- és munkaasztalok, részutállásra emelhető lappal, karos munkaszékek, futószőnyeges parketta, belső ruhatár és mosdó.

Újítás kívánt lenni a könyvtárnak gondosan kitervelt tájékoztató (reference) szolgálata, másfelől a könyvek oly mód elhelyezése, hogy az olvasó egyszeri útbaigazításra maga találhatja meg könnyen a polcon azt, amire szüksége van.

Ennek az elgondolásnak a lényegéhez tartozott a különválasztása a magasabbrendű könyvtárosi munkának — könyvismeret, útbaigazítás — a mechanikus segédmunkálatoktól. Annak a közkönyvtári visszásságnak lehető kiküszöbölésére gondolt, hogy a könyvtárosi munkát rásózták majd mindig tanulatlan, hol ügyeskedő, hol fontoskodó és akárhányszor zsarnokoskodó „könyvtárszolgákra”.⁷

SZABÓ kezdő korától fogva érdeklődött a könyvtárügynek nemcsak tudományos, hanem mindennemű más gyakorlati vonatkozásai iránt is. Sokágú nemzetközi kapcsolatot tartott fenn a bibliográfus világgal, a nemzetközi könyvvarusággal.⁸

⁶ FALK Zsigmond (1831—1913) egy ideig a K. alelnöke, 1868 óta igazgatója a Pesti Könyvnyomda rt.-nek, amelyben LÁNCZY vállalata érdekelve volt. A K. kiadványai LÁNCZY idejében rendkívül felszaporodtak és mind ebben a nyomdában készültek. SZABÓ Ervin és HIRSCH Lipót Franklin társulati nyomdaigazgató (1841—1920) közlése.

⁷ Velem esett meg pl., hogy egyetemi koromban első közkönyvtárunkban Émile ZOLA-nak a naturalista regényről szóló tanulmányát kérve, azzal a szemüveg-főlötti megrovással kaptam vissza kívánatlapomat: „Itt nem lesznek Zolák olvasva.”

⁸ SZABÓnak szoros kapcsolatai voltak USA-beli intézményekkel, szakemberekkel. Levelezésben állt többek közt Melvil DEWEY-val (1851—1931) a „decimal” osztályozás kezdeményezőjével. E rendszert továbbfejlesztve, SZABÓ 1911-ben módosító javaslatokat terjesztett a brüsszeli nemzetközi könyvtári kongresszus elé.

Ez összeköttetéseit akkor is igénybe vette, amikor Budapest tanácsa a megfelelő helyiség nélkül szűkölködő Városi Nyilvános Könyvtár számára új épület létesítését határozta el és javasolta a közgyűlésnek. A megtervezés érdekében igénybevett szak-körök LAJTA Béla építész (1875—1920) SZABÓ ajánlására messzemenően támogatták. (L. *Emlékirat Községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten*, 1910.). BRAUN Róbert (1879—1937), SZABÓnak éveken át könyvtári jobbkeze, említette, mi előnyt jelentettek amerikai útjában SZABÓ ajánlásai. De USA-beli szakkörök is igénybevették az ő bibliográfiai s egyéb tájékoztató szolgálatait. Néha oly mérvben, hogy kénytelen volt egy-ké hívét is segítségül hívni. Emlékezetemben maradt az *American Gypsy Lore Society* nemzetközi cigánybibliográfiája, amelynek hasábos levonata azzal érkezett, „pillantson bele”-hibátlan-e magyar vonatkozásaiban? Az este SZABÓ felejtethetlen kesernyes mosolyával kérdez: „érdekelnek-e a cigányok?” Gyanútlan igent biccentvén, már kezembe nyomta a vaskos csomót azzal, hogy akkor én „pillantsak bele” helyette. Cigánykedvelésemet — minthogy a levonatot a dús magyar irodalomnak csak töredékét tartalmazta — sok óráss munkám bánta. Amidőn ezt a rég elfelejtett furcsaságot vagy harminc évvel utóbb nyomtatásban vizontláttam Chicagóban — mégpedig az említett egyesület elnökének, Mr. HAMILLNAK házában — mélan olvastam előszavában nevemet „ama kiváló európai cigánykutató tudósok” sorában, „akiknek e mű megalkotásában oroszánrészük volt...”. SZABÓ ezt a kissé mókás utólagos beiktatást előttem elhallgatta — és ez volt mosolygó végbúcsúja tőlem...

Az első könyvtári szakember volt talán Magyarországon, aki jól ismerte, teljesen felértékelte a népkönyvtárak szociális munkájának részletkérdéseit. Ezért fordult főleg Észak-Amerika felé, ahol a népkönyvtárak és a könyvtári tömegkiszolgálás akkor a legmagasabb fokot érték el.

A K.-i könyvtár létesítésekor legelőször nyervén szabad kezét, nemcsak az amerikai DEWEY-féle „tizedes” könyvtári osztályozási rendszert vette át, hanem egy sor amerikai könyvtártechnikai újítást is átültetett. Itt csak az állványszerkezetet és a polcberendezést említet. Mindkettőben az akkor legfejlettebb, részben szabadalmazott amerikai típusokat használta fel. A gyártással és felszereléssel ezeknek a tüzetes rajzai és mintái alapján a Schlick—Nicholson-gyárat bízták meg.

Az eredeti, teljesen vasszerkezetű, fémlemezes könyvtárpolc-berendezés emeleteskarkaratos volt, és csak a két egymásba nyíló teremnek falait követte; a nagyobbik teremben kettősen, azaz másfél uccásan. Az egyik, kisebbik, szabadon maradt teremközép olvasóhelyiség, a másik pedig könyvtári munkahelyiség céljait szolgálta.

Mellékesen: az épület palotaszzerű elgondolásával járt a nagyobbik teremnek oly tágasra tervezése, hogy noha túlméretezett munkaasztalokat raktak belé, még mindig kongott volna az ürességtől, ha az építész utólag terjedelmes bőr-körpamlagot nem helyez a közepére — túlméretezett mennyezet — csillárral e kerevet fölött.⁹

Ez persze némiképp ellenkezett a szándékolt amerikaias műszaki gyakorlatiasággal (functionalism), már csak azért is, mert a pamlagnak nem volt egyéb létjoga, hacsak nem a terem közepén levő fűtőtest-nyílás elburkolása. Ami pedig a csillározást illeti, a világítótest nem világította meg eléggé a könyvespolcokat; ezért pótlólag huzalos kézi villanylámpákat kellett beszerezni, amelyek akkori kezdetlegességükben ugyancsak nem voltak kielégítőek.

Tökéletleneknek és majdnem feleslegesnek bizonyultak az újfajta polcok is. Különlegességük az lett volna, hogy a könyvek magassági méreteihez képest és helytakarítás végett legyenek könnyen elhelyezhetőek és könyvestül átemelhetőek. Ennek a célnak az illesztőrugószerkezet nem tüzetes kigyártása és a tökéletlen zománcozás folytán nem feleltek meg.

⁹ A könyvtár külföldi alkalmi látogatói a pamlagot és a szőnyeget hajlamosak voltak holmi „keleties tünet”-nek minősíteni. Prof. B. HARMSNAK, a kieli Weltwirtschaftl. Institut igazgatójának és Prof. Stefan BAUERNEK (Zürich) közlése.

Az ugyancsak amerikai rendszerű, akkoriban újszerű, cédulakatalógusfiókok és az ezeket magukba foglaló szekrényberendezések utángyártását szabadalmi leírás és rajzok nyomán a THEK-gyár vállalta. Ez tovább adta a FEIWEL szakcégnek — kinek, minek hibájából, nem tudni, — de a fiókok akadoztak, később sem sikerült ezeket tökéletesen rendbehozni.¹⁰

Ki tudja, mi lett volna a könyvtárból, ha SZABÓ kezében marad! Ámde ő eleve átmeneti munkának tekintette és alighogy elkészült vele, átvette a Fővárosi Könyvtárat.¹¹

LÁNCZY a kamarai könyvtárba először és utoljára akkor pillantott bele, amikor a K. 1900. november 11-én „ötvenéves fennállásának és újonnan épített székháza felavatásának megünneplése alkalmából díszülést” tartott. Formális köszönetet mondott mindazoknak, akik közreműködtek ebben az alkotásban, és SZABÓval többet nem találkozott, a továbbiakban a könyvtárat az Irodára bízva.

Lássuk, hogy alakult sorsa, és bocsássuk mindjárt előre, hogy SZABÓ fent érintett elgondolásai nagyrészt ábrándnak bizonyultak.

A könyvtár állandó rendelkezései mellett akkor igyekezett egyes szakirodalmi csoportokat fokozott gondossággal kiegészíteni, ha valamely közgazdasági kérdések a törvényhozást, az érdekelt szakköröket, vagy a főtársaságokat különösebben foglalkoztatták, vagy ha maga a K. lépett föl kezdeményezőleg valamely ügy körül. Ily alkalmak voltak pl. a nagyobb ipartörvényreformok, a munkásbiztosítás államosítása, élelmiszertörvény életbeléptetése stb.

A könyvtár egyes szakágazatai akkor is szükségszerűen gyarapodni szoktak, ha a K. ügyköre bővült; mondjuk, amikor a Budapesti Árumintavásárt magánkézből átvette, a Vámpolitikai Központot, az Orsz. Hitelvédőt szervezte, amikor az első világháború gazdasági központjainak felépítésében, majd felszámolásában közreműködött, vagy a Konjunktúra Kutató Intézetet létesítette stb., stb.

Említsük végül azokat a rendkívüli kiegészítő beszerzéseket, amik úgy adódtak, hogy egyes kamarai vagy gazdasági magánérdekképviselői szakírók és előadók, más külső szaktudósok jelentékenyebb szakmunkáikat a könyvtár igénybevételével készítették el.

A könyvtár anyaga, mint láttuk, három tömbből tevődött össze: az eredeti házi instrumentumból, a SZABÓ által fölépített szakkönyvtárból és az ezt gyarapító folyamatos pótszerzeményekből, cserépéldányokból.

Rendkívüli gyarapodásként említendő a HELTAI-féle¹² könyvtár egy részének beolvasztása. HELTAI Ferenc főpolgármester (1861—1913) fiatal korától gyűjtötte a köz-

¹⁰ Az újszékházba költözés alkalmából a rangosabb tisztviselők akkoriban divatos, ún. „amerikai” irodabútort óhajtottak. SZABÓ figyelmét nem kerülte el, hogy a régi helyiségbeli lim-lom közt néhány szép régi mestermunka is akadt. Kései empire íróasztal, pulpitus, álló fogas, karszék, iratpolc és óbécsi írókészlet. Ezeket a könyvtárosi szögletbe mentette. Hivatalbalépésemtől végig örömmel telt bennük; úgymint VALERO első k. elnök mesteri könyvatos arcképében is.

¹¹ A sors játéka, hogy a SZABÓ szívéhez nőtt Fővárosi Könyvtár, amelyet ő modernül — célszerű vasbeton — üveg épületben óhajtott volna látni, a Károly kaszánya rozoga szállájából a szegényes Reáltanodába kerüljön, majd végül barokkos grófi lakban kössön ki. És hogy a Kamarát is, a Wenckheim-palotát is ugyanaz a MEINIG terveze...

¹² A megmaradtakat egyebűt értékesítve, eladási árukból az V. Kerületi Népház nyilvános könyvtárának alapját szereztem be özvegy HELTAINÉ alapítványaként. HELTAINÉ kért, válasszak ki bármit emlékül férje könyvtárából. Én egy zsebben elférő két apró kuriózumot kerestem ki. Az egyik egy régi vasúti menetrend volt, amelyről utóbb kiderült, hogy a világ legrégebbi efféléje, címlapján a london—greenwichi vonat színes képével. A másik: kicsi magyar országgyűlési ercklye: Heltai választókerületének gondosan bekötött jegyzőkönyvecskeje, amelyben föl voltak sorolva a reá szavazott választók nevei, a felvett „napidíjuk”, illetve „költésmegterítésük” összege és az átvétel elismerő aláírásuk, községenként igazolva hitelesen a jegyző által is. Mindkettő elkallódott. (Lásd a 19. jegyz. végét.)

lekedésügyi, városgazdasági, közüzemi irodalmat. Javaslatomra a K. megvette belőle a könyvtárát kiegészítő szakműveket.¹³

A K. saját kiadványait eleinte németül, utóbb magyarul adta ki.¹⁴ A mind terjedelmesebbé vált évi jelentést nemcsak az Ausztriával való szoros gazdasági kapcsolat miatt adták ki továbbra németül is, hanem azért is, mert a hazai érdekelt üzleti körök egy része nem értett még elég jól magyarul, és avégből is, hogy a külföldi intézményekkel való kiadványcsere-viszonyt fenn lehessen tartani és kiépíteni.

A SZABÓ-féle könyvtárrendezés kiterjeszkedett az osztrák és külföldi kamarák, rokonintézmények gazdasági szabad érdekképviselői testületek időszaki kiadványainak összegyűjtésére, nyilvántartására is. Az említett díszes könyvtárkatalógus,¹⁵ valamint a német évi jelentés fejében nemcsak rokontestületek, hanem bel- és külföldi szakiskolák, szakkönyvtárak, sőt közhatóságok is szívesen küldték kiadványaikat. Minthogy azonban ez a csereszolgálat állandó gondos nyilvántartással, levelezéssel, szállítási teendőkkel, és így költséggel járt, SZABÓ Ervin távozása után hovatovább jelentéktelenné zsugorodott, a terjedelmes szakgyűjtemény holt teherré lett.

A könyvtár első lényeges munkatöbblete úgy adódott, hogy a megnövekedett hivatal a sürgősen kiszolgáltatandó házi érdeklődők számát szaporította. A háborús igazgatás pedig új jogszabályokat és egyéb tudnivalókat termelt, amelyeknek figyelemmel követése, egyeztetése és rendelkezésre bocsátása mindennapos szükségletté vált. Fokozottan fontosbodott az időszaki kiadványok szemmeltartása és hivatalból tudomásul veendő anyaguk gyors és teljes használhatóvá tétele. Ebben a munkában ridegséggel határos rendet kellett tartani, mert egyes tisztviselők rangidős minőségükben vagy ügyeskedéssel „ráültek az összlapokra”, és meghiúsították a hivatali kooperációt.

E szükségletből adódott a könyvtárral szoros kapcsolatban álló Kamarai Újságarchívum létrehozása és felépítése. Gondos gyakorlatiassággal megválogatott minden irányzatú hazai és elérhető külföldi napi- és hetilapok közleményei befutásukkor azonnal — szakavatott átolvasás, beosztás, ívekre ragasztás és csoportosítás után — az érdekelt osztályvezetők, azaz szakelőadók kezébe jutottak.

A cikkeket, azután, hogy hivatalos használatra körözték, visszakerültek az Archívumba, ott rendszeres csoportosításban oly módon rakták le, hogy utólag is bármikor könnyen ki lehetett emelni őket.

Új munkatöbbletet adott a tudományos és egyéb szakfolyóiratok cikkeinek osztályozása — nyilvántartása is.

Szót érdemel végül még egy akkor talán ugyancsak magában álló K.-i nyilvántartás: egy (gazdasági) jogi és közigazgatási mozgómutató. 1909-ben fektettem le és csináltattam 1938-ig. Kellett, mert megjelentek ugyan az egyes számbajövő hivatalos és félhivatalos kiadványok időszaki tartalomjegyzékei, sőt olykor összefoglaló indexei is, de

¹³ Tárgyalásra került még két más értékesebb könyvtár: a PULSZKY Ágosté (1902), valamint az egyesített MANDELLO Károly és Gyula-féle gyűjtemény megszerzése is (1919). Minthogy csak részben illettek bele a K. könyvtárába, holott e hagyatékot egészben kellett volna átvenni, elálltak a megszerzésüktől. Így az egyik a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának vált alapjává, a másik tudtommal a Műegyetem közgazdasági karáé lett.

¹⁴ A házi nyomtatványok (jegyzőkönyvek, felterjesztések, emlékiratok, évi jelentések, alkalmi kiadványok) maradék példányait vagy hatvan éven át rendszertelenül rakták félre. Ha nagy ritkán valamiért vissza kellett nyúlni, senki sem tudta, mi hol van az összevisszaságban. Egy belső költözés során a maradványokat selejteztetve, rendeztetve, jegyzékbe foglaltattam és kinyomattattam. (A Bp. K. nyomtatványainak időrendi jegyzéke 1850—1912. Bp. 1913. 44 + 6 l.)

¹⁵ A korlátolt példányszámban előállított díszmű hamar elfogyott. A gyarapodásokkal állandóan kiegészített kézírata várta az utánnyomást LÁNCZY visszavonulásáig. Majd kiderítetlen módon eltűnt. A katalógus könyvészeti ritkasággá vált.

ritka időközökben, néha késedelmesen. Utalásaik pedig sokszor szükséztűak, hiányosak voltak. De előfordultak precedensekként figyelemre méltó hatósági állásfoglalások, döntések, amik nyilvánosságra nem kerültek.

Használhatóságát fokozták a lehetőleg kimerítő utalások és a könnyű áttekinthetőség. Első ízben alkalmazták itt az amerikai „visindex” rendszerű többszínű cédlulázást.

A könyvtár befogadó képességét mintegy három évtizedes rendszeres gyarapítás után növelni kellett. Az újonnan szerelt állványok a nagyobbik termet betöltötték, csak a nélkülözhetetlen könyvkezelési munkahelye maradt szabadon. Ezzel említett szalonszerűsége megszűnt. A gyártást újból a Schlick-gyár végezte.

A párhuzamosan kibővült Újság-Archívum, amelynek munkája részben ebben a teremben, részben három emeleti szobában folyt, a könyvtár mögötti udvari félalagsorban egyesült.

Elindulásakor a könyvtárat teljes nyilvánosságúnak tervezték. Ehhez képest — minthogy a bőséges publicitás a LÁNCZY-féle k-i politikának tartozéka volt, a napi sajtó rendszeresen hozta, hogy „a Kamarai nyilvános könyvtár nyitva hétköznap...”. De e kommuniké nem sokáig ment ki, és a könyvtár nyilvánossága végleg feledésbe ment. Ami tehát a könyvtár általános használatát illeti (1908—1938), annyi bizonyos, hogy az utcáról, mondjuk a nagyközönség köréből, senki a lábát oda be nem tette. Ennek az érdeklődéshiánynak oka kis részben kereshető abban, hogy a k-i könyvtár csak helyben volt használható. Inkább azért nem jelentkeztek futó látogatói, mert az átlagolvasó a mindennapos magyar szakirodalmat a többi régibb nyilvános könyvtárban is meglelte. Viszont az érdeklődés magasabb színvonalú, vagy ritkább és főleg külföldi közgazdasági szakirodalom iránt az országban általában elenyészően kicsi volt.

A többi, szakmai vagy hivatásos használók, mind az állandóbbak, mind az alkalmiak, a következő csoportokból tevődtek össze :

házi igénybevevők : a k-i szakeladók, azaz a tisztviselői kar kisebbsége ;¹⁶ továbbá a K. által bizonyos időszaki vagy állandóbb jellegű szakmunkával megbízott külső munkaerők¹⁷ és elvétve egy-egy kamarai tag ;

állandóbb külső látogatók : hivatalos és nem hivatalos érdekképviselési szakemberek ;¹⁸

¹⁶ Ez az eredetileg igen csekély létszámú, szorosan vett fogalmazói kar belépésekor hét volt. (A vidéki K.-ák egyidejű létszáma kettő, kivételesen három volt.) Ez a szerény létszám három alkalommal gyarapodott rendkívüli módon tetemesre. Első ízben az első világháború idején adódott hirtelen munkaszaporodással. Ezzel egyidejűleg VÁGÓ József ügyvezető (1877—1948) általános k-i szervezeti és munkaterv kibővítést tervezett és hajtott végre új ügyosztályok egész sorának szervezésével. Ez az egyébként bécsi mintára készült szükséges újítás ugyancsak tetemes létszámszorulatot vont maga után. Majd néhány évvel az intézmény megszűnése előtt dr. ÉBER Antalnak, a K. utolsó elnökének kezdeményezésére szerződttetett a K. egy egész sor kiemelkedő színvonalú, fiatal, akadémikus képzettségű munkaerőt.

¹⁷ A K. évi jelentését pl. és annak német fordítását hosszú ideig KASITS Péter (1849—1914) volt min. tan. készítette. Közlekedési, szállítási tarifaügyekben, kereskedelmi-, jogi- stb. szakkérdésekben gyakran rendkívüli külső erőket vett igénybe.

¹⁸ „Hivatalos”, azaz törvényesen kötelező, idetartozó érdekképviselési testületek voltak : a Kereskedelmi- és iparkamarák, valamint az Ipartestületek. Nem hivatalos, azaz magán érdekképviselési testületek feloszlottak területileg : országos és helyi jellegűekre. Az általuk képviselt foglalkozása szerint voltak : általánosak, pl. Országos Magyar Keresk. Egyesülés, és szakmaiak, vagy speciálisok, pl. Fűszerkereskedők Egyesülete. LÁNCZY igyekezett ezeket állandóan „kézben tartani”, azaz fejekből kamarai tagokat csinálva, vagy más módokon politikájukat a kamaráinak alárendelni. Ez az ő befolyásával — 1-2 legnagyobbat kivéve — sikerült is. Volt persze néhány jelentéktelen, néha személyes szereplésvágyból fenntartott látszat-egyesület is. Ezekre gondolva mondotta a szigorú erkölcsű Szász Zoltán publicista, hogy „a nyárspolgári hiúság ugorkafái.”

egyéb szakemberek ; nevezetesen : elméleti és gyakorlati szakkutatók, napilapok, szaklapírók, szaktanárok, könyvszakértők, lexikográfusok stb.

Egész kivételesen jelentkezett rövidebb-hosszabb időre egy-egy külföldi kutató, szakíró is ; és legvégül megemlíthetők azok az igen ritka ausztriai és külföldi igénybevevők, akik különleges magyar vonatkozású kérdésekkel, rendszerint írásban fordultak a könyvtárhoz.

A könyvtár vezetését SZABÓ Ervintől VÁGÓ József mellékfoglalkozásként vette át. Ő a K. rangban negyedik, de legtevékenyebb tisztviselője volt, aki munkaideje túlterheltsége folytán figyelmét csak a beszerzésekre fordította, a többi teendőket egy segédhivatali alkalmazottra bízta. Ez időben állandóan csak egy hivatalszolga tartózkodott a könyvtárban.

VÁGÓT könyvtárosi minőségében ugyancsak mellékfoglalkozásként én váltottam fel 1908-ban. Kezdő lévén, kevesebb hivatali elfoglaltsággal, több időt szentelhettem a könyvtári munkának. De amikor mind a hivatali, mind a könyvtári teendők más helyen jelzett körülmények közt felszaporodtak, külön könyvtári (archívumi) személyzetet kellett alkalmazni. A könyvtár felügyelete, irányítása azonban végig ügykörömben maradt.

Amikor a K. hivatásos könyvtárszemélyzetet volt kénytelen szerződtetni, nem akadt szakképzett, gyakorlott jelentkező; így SZABÓ kilátásba helyezett jóindulatát és a rendelkezésére álló, bevált községi könyvtárapparátust kellett igénybe venni. SZABÓ állandó testi gyengesége és nyomasztó elfoglaltsága mellett is kézben tartotta a gondjaira bízottak bedolgozását.¹⁹

A könyvtár és archívum véglegesített és hosszabb ideig szolgált alkalmazottai voltak :²⁰

ATLASZ Márton (1919—1947). A Keleti Akadémián kiképzett kereskedelemügyi miniszteri külkereskedelmi, szaktudósító volt. Szépirodalmi munkái is jelentek meg, valamint a Köz-el-Keletre vonatkozó írásai.

BARCZA Imre (1916—1938) könyvtárosi alkalmazott volt. Több bibliográfia és magyarországi turistakalauz szerzője.

KIRCSNÉ, TAKÁCS Mária (1924—1947) a Budapesti Tud.-egyetemen szerzett bölcsésztdoktori és tanári oklevelet.²¹

¹⁹ Kivételes meggyőző és rábíró ereje többeket — néha engem is — fokozott tevékenységre sarkallt. Így vállaltam — kissé közérdekből, főleg kedvéért — csomó bibliográfiai és szakirodalmi munkát. Pl. a *Magyar társadalomtudományi bibliográfiát* (1909—1912) összeszedni a K-i és a Városi könyvtár anyagából. Kezdeményezésére társasan rendeztük sajtó alá HARKÁNYI Ede (1879—1909) *Magyarország története 1790-1848* című — csonkán hátrahagyott — művének kéziratát. Bár nálam járatosabb jeles historikus volt, engem kért, hogy a mintegy négyötödében kész munkát egészítsem ki a szerző feljegyzéseiből, forrásjegyzékéből. Ő maga a nyomtatás hálátlanabb, időtráblóbb robotját vállalta. Kérésemre átnézte ugyan munkámat, jó tanácsokat is adva, de az előszót úgy szövegezte meg (a Társadalomtudományi Társaság könyvkiadó bizottsága nevében), hogy én egyedül szerepeltem benne, mint a posthumus munka befejezője, sajtó alá rendezője. A kiadás háborús okokból eltolódott, majd lehetetlenült, mert a nyomda az évekig állva hagyott szedést szétosztotta. A nálam maradt egyetlen revideált és betördelt korrektúra levonat, kivándorlásom után — egyéb Budapesten raktározott kéziratokkal együtt — elveszett. Köztük voltak : CSAPÓ-POLITZER Zsigmondnak — a régi magyar szocialistának (1852—1928) — feljegyzései, levelei, a WODIANER bankár-cégnek — főleg arisztokrata ügyfeleire vonatkozó — üzleti papírjai ; SZENDE Pál (1879-1934) vártüzértishti haretéri naplója stb.

²⁰ E neveket emlékezetből sorolom föl. Lehet, hogy lajstromuk hiányos.

²¹ Első jeles, alapos forrásmunkája : *Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830—1847*. Budapest, 1909, a szakirodalom kárára nincs könyvtárosi forgalomban.

MARTON Klementina (1917—1925). Képesítése azonos KIRCZNÉVEL.

NÁDAS Rózsa (1937—1946) budapesti közgazdasági egyetemi doktor.

PEISNER Károly (1920—1942) a Budapesti Egyetemen szerzett matematikai tanári oklevelet. Közgazdasági irodalomban is tevékenykedett.

SARKADI Klára (1915—1919). Iskoláit Nagyváradon és Genfben végezte.

Ebben a lajstromban csak a könyvtárosi és archiváriusi szakmunkát teljesítők szerepelnek. Mellettük állandóan dolgoztak a K. segédhivatalából beosztott irodatisztek, segédtitviselők is.²²

A Tanácsköztársaság — megszüntetve a Kamarát — bizonyos teendőit a Kereskedelemügyi Népbiztosság hatáskörébe utalta. A Kamarai Iroda felszámolásával néhány rangidős kamarai titviselő volt megbízva; a többiek egy részét a népbiztosság vette át.

A könyvtárról nem történt intézkedés; ezért, minthogy a Közoktatásügyi Népbiztosság a könyvtárügy intézésére megbízottakat küldött ki, érintkezésbe léptem, mint a K.-i könyvtár volt vezetője, a bizottság tagjaival (DIENES László, KÓHALMI Béla), majd a népbiztóságon oly értelmű megokolt tervet terjesztettem elő, hogy a könyvtár önálló szakintézményként tartassék fenn.²³

Eljárásom eredményeként az illetékes kebelbeli Főiskolai-osztály intézkedett, hogy a könyvtár mint közvetlenül a közoktatásügyi főhatóság alá rendelt önálló nyilvános intézmény fennmaradjon;

hogy helyét megtartsa;

hogy addigi alkalmazottai munkájukat addigi fizetésükkel folytassák;²⁴

hogy a könyvtár fenntartási, dologi kiadásai, az addig való mérvben, tovább is rendszeresen folyósíttassanak.

A könyvtár a Tanácsköztársaság ideje alatt változatlan mederben folytatta munkáját; szokott nyári békéjét csak egy rövid zavar szakította meg.

Pár nappal a jelzett átvétel után ugyanis a könyvtári személyzet, amikor egy reggel munkába akart állni, zárva találta a K.-i palota kovácsoltvas kapuját, és a bejáratban elhelyezett fegyveres őrség, valamint egy falitábla azt jelezte, hogy a ház azontúl kizárólag egy katonai parancsnokság és a hozzátartozó őrség céljára szolgál. A Honvédelmi és a Közoktatásügyi Népbiztosság elnöki osztályával folytatott rövid telefoni eszmecsere során tisztázódott, hogy félreértés forgott fönn. A katonák elvonultak és a bejáratban közoktatásügyi rendeleti számmal ellátott táblát helyeztek el, amely

²² A felsoroltakon kívül még a következőkre emlékszem, akik alkalmi, rendkívüli és archivumi munkában (lajstromozás, leltározás stb.) rövidebb ideig vettek részt: BAKTAY Ervin író, indológus, a költő JÓZSEF Attila, KREJCSI Ágost egyetemi hallgató, MIKES Lajos szerkesztő, POGÁNY Ferenc, SCHWARTZ Eduárd, VÁRNAI Zseni költő, ZAREMBA János nyug. dsidás százados.

²³ Szerző közlése némi kiegészítésre szorul. A könyvtári megbízottak 1919. ápr. 5-én értekezletre hívták a volt K. könyvtárosát és a volt érdekképviselők könyvtárosait. Itt ismertették azt a tervüket, hogy egy létesítendő nagy központi könyvtár körül alakítják ki a szakkönyvtárak és a közművelődési könyvtárhálózat rendszerét. Az értekezlet megállapodott abban, hogy addig is, amíg a volt érdekképviselők könyvtárai a központi könyvtárral kijelölt Szabó Ervin Könyvtárban egyesíthetők lesznek, ezek anyaga a volt K. könyvtárával közgazdasági könyvtárrá és archívummá egyesítendő. A könyvanyag nagy része a K.-ba át is szállított. Az új szakkönyvtár neve Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archívum lett. L. *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*. 1919. 2—3. s. jún. 1. 7. l. (A szerk.)

²⁴ Engem a változás nem érintett, mert tanári állásom volt a Főváros Közgazdasági Főiskoláján.

jelezte, hogy az épület a Közoktatásügyi népbiztosság céljait szolgálja. Ezentúl az épületben a könyvtáron, a K.-át „likvidáló” hivatalnokokon kívül, csak a színházi és zeneügyi politikai megbízotti hivatal maradt.*

VARRÓ ISTVÁN

ISTVÁN VARRÓ: ERVIN SZABÓ AND THE LIBRARY OF THE BUDAPEST CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

The library of the Chamber of Commerce and Industry, founded in the fifties of the last century, had — by the turn of the century — developed into a special library of economics. The merit for this is due to Ervin Szabó in first line who, up till then, had worked as a junior clerk in the Parliamentary Library. Leo Lánczy, then president of the Budapest Chamber of Commerce, called upon Ervin Szabó to elaborate a scheme for the establishing of a library of economics.

Ervin Szabó soon completed his project. His plan was to build up the collections of this library to meet all the requirements put to a special library of economics, in fact he aspired to shape it into an outstanding public library not only in the Austro—Hungarian Monarchy, but on an international scale. After approval of his plan, Szabó proceeded to carry it out in a speedy and efficient manner. He devoted attention to all details of library development, such as architectural construction, inner decoration, choice of suitable classification systems, development of up-to-date reference services, etc. He adopted numerous new techniques (book-stacks, shelf-constructions, card-catalogues, Dewey's decimal classification system). But after a short time he resigned his post with this library (right from the beginning he considered his work there as temporary only) to take over the management of the Budapest Municipal Library.

The work begun by Ervin Szabó was continued by József Vágó, in part-time only. Owing to overwork, Vágó devoted his attention exclusively to acquisitions. In 1908 István Varró became Vágó's successor, who was able to bestow more time upon library work. — Even after leaving the library of the Chamber, Ervin Szabó continued giving assistance to it: the Chamber library had no trained personnel and in order to help developing the library's services, Ervin Szabó made trained librarians from his own staff available to it.

* A szerkesztő utószava. VARRÓ István dr., a Kamara volt titkára, bibliográfus, közgazdasági író a harmincas évek végén a náciizmus barbársága elől távozott Amerikába, ahol mint könyvkötőmester él. Nyolcvanadik életévén túl chicagói lakosként vetette papírra — BEÖTHY Ottó, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára volt vezetőjének felkérésére — emlékeit a volt kamarai könyvtárról és SZABÓ Ervinről. Az új marxista egyetem könyvtárába olvadt ugyanis bele a kamarai könyvtár anyagának jelentős része, amikor azt 1948-ban létrehívta a nép új állama. „Velem együtt bizonyára sokan mások is — írja nekünk BEÖTHY Ottó — szívesen őrzik emlékülben a volt kamarai könyvtár levegőjét, liberális hangulatát, ahol a húszas évek sötétségében is szívesen kiadták a „Stammhammert”, a szocializmus akkor gazdagnak tűnő bibliográfiáját, marxista broszúrákat, sőt az elérhetetlenül ritka „Theorien über den Mehrwert” köteteit is.” —

Néhány évszámot pótolni kellett — igen kevés esetben volt rá szükség. Ezt a munkát KLINDA Mária, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa végezte el.

FIGYELŐ

Poliglot magyarázó szótárak szerepe a szakirodalmi tájékozódásban. A szakirodalom és ennek keretében elsősorban a fizika, kémia és a műszaki tudományok irodalmának rendkívül gyors ütemű fejlődése során bevezetett gyors tájékozódást lehetővé tevő módszerek jelentősége — mint ismeretes — az érdeklődés legelső vonalába került. Elsőrendű probléma lett a szakirodalmi tájékozódás gazdaságosságának kérdése is. A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencia (I. Magy. Könyvszle. 1959. 4. sz.) Washingtonban 1959 novemberében megtartott ülésein többek között 1500 vegyész-kutató munkaidejének megoszlását vizsgálva megállapították, hogy míg tisztán a kutatómunkára az idő 36%-a esett, addig ehhez való irodalmi adatszerzés az idő 49,8%-át igényelte. Ezek az adatok azért is olyan figyelemre méltók, mert már a „forradalmi technika”, a gépesített dokumentáció korából valók. Rendkívüli fontossággal bírna tehát az irodalmi adatszerzés munkaigényes folyamatára fordított idő megrövidítése.

Minden tudományos munka első lépése, minden kutatás alapfeltétele, a szakirodalom feltárása, de soha nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legszakzszerűbb bibliográfiák és a gépi dokumentáció minden adatát is a kutatónak egyedül, saját egyéni szempontjai szerint kell megszűrnie, valamint saját magának kell válogatnia az irodalom minden területén. A könyvtári és dokumentációs tájékoztató szolgáltatások csak az irányítás és útmutatás funkcióját tölthetik be. A kutatónak minden problémát több irányból, több szempont szerint kell megközelítenie, ezért kell a témát felbontani, a határterületeket megállapítani, a terminológiát tisztázni és szabatos tárgyszavakba rögzített kutatási tervet felállítani minden szükséges nyelven. Ismeretes, hogy a tudományos irodalomnak több, mint 50%-a olyan nyelveken jelenik meg, melyet a tudósok és szakemberek nem értenek. E téren nagy haladást jelentenek a többnyelvű szakszótárak mellett a sokféle nyelvű irodalmat *egy bizonyos nyelven* kivonatoló, ún. referáló lapok és referáló kiadványok könyv- vagy kartotékformában (pl. *Engineering Index, Műszaki Figyelőszolgálat* stb.) a többnyelvű rezümék, a folyóiratok többnyelvű tartalomjegyzékei stb. Ismeretesek azok az úgyszólván permanens vitát kiváltó nehézségek, melyek már a nemzeti nyelveken belül is és még fokozottabb mértékben nemzetközi vonatkozásban merülnek föl a terminológia és nomenklatúra tisztázása terén. Mindaddig, amíg a UNESCO kebelében felállított Tiszta és Alkalmazott Tudományok terminológiai és dokumentációs bizottságának (nemzetközileg ismert angol elnevezésének rövidítése IACDocTerPAS) irányítása mellett a szükséges koordináció meg nem történik — ez még hosszú évtizedekig is elhúzódhat —, a kutatónak állandó küzdelmet kell folytatnia az említett nehézségekkel. De nemcsak a kutató, a könyvtári feldolgozó munka és főleg a katalógusszerkesztő érzi a poliglot szótárnak rendkívüli jelentőségét.

A többnyelvű magyarázó szakszótáraknak őse az *Ambrosius Calepinus* 7 nyelvű magyarázó szótára (1502), mely később 10, majd 1585. évi kiadásában (Lyon) *Dic-*

tionarium Undecim Linguarum címmel: a latin, héber, görög, francia, olasz, német, belga, spanyol, lengyel, magyar, angol nyelvek közötti kapcsolatot teremtette meg *magyarázó* szótár jelleggel. E téren ilyen nagyszabású formában napjainkig sem történt kezdeményezés. A magyarázó szótárak nemzetközi jellegét eredményesen képviselték a képes értelmező szótárak, mint pl. a DUDEN *Bildwörterbuch* rendszerű művek vagy *Illustrierte Technische Wörterbücher*. Bearbeitet K. Deinhardt-A. SCHLOMANN. 1—16. Bd. München—Berlin, Oldenburg 1906—1925, újabban HANDY *Technical Dictionary in 8 languages*. London, „Disce” 1949. stb. A többnyelvű tudományos és műszaki szótárak teljességre jogosan igényt tartó bibliográfiáját: *Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*.—*Bibliographie de dictionnaires scientifiques et techniques multilingues* (3. éd. enl.) Paris, UNESCO, 1953, követő időszakban ki kell emelnem a következő többkötetes műveket: *Elsevier's Multilingual Dictionaries* Amsterdam, Elsevier, 1955—1959 között megjelent 22 kötetét, melyeknek mindegyike a műszaki tudományok más-más területét öleli fel és váltakozva 4—10 nyelvű, az angol/amerikai alapnyelvben *magyarázó* szótárt adnak, *Glossaria Interpretum*—a *Series of Multilingual Glossaries* Amsterdam, Elsevier 16 kötetét és saját kiadványunkat: a magyar alapnyelvben *magyarázó* 4 nyelvű szótár eddig megjelent 5 kötetét, *Műszaki Értelmező Szótár* B. Terra, 1958, mely folyamatosan megjelenő köteteiben (általában 1200 magyar címszót tartalmazva egyenként) a műszaki tudományok minden területét fel kívánja ölelni.

A mai kor igényeinek, a fogalmak rohamos szaporodásának olyan kartoték-formában szerkesztett szótár felelne meg, mely elméletileg tetszés szerinti számú nyelvet ölelhetne fel és egyetlen összekötő kapocs egy *szám* útján töltené be a minden nyelven egyformán érthető *magyarázó* szakszótár funkcióját. Ez a szám egy *DK* szám is lehet, sőt ennek a rendszernek széleskörű és nemzetközi elterjedtségére való tekintettel egyenesen kívánatos is, hogy az legyen. Azokban az esetekben, amikor a szakterminológia tisztázott, e módszer bevezetésének nincs akadálya, a tisztázásra szoruló terminológia- és nomenklatúraproblémákat pedig a nemzetközi szaksajtó orgánumok hasábjain lehetne folyamatosan megvitatni, illetőleg véglegesen tisztázni. Ez a kartotékszótár egy olyan *tárgymutató* is, melyben bármilyen terminológia alapján megtalálható az illető tárgyszó adekvátja az összes kívánt nyelveken, tehát egyértelmű szabatosséggal állítható fel bármely kutatási terv az összes kívánt nyelveken. Az ilyen számalapú többnyelvű *magyarázó* szakszótárt az illető nyelvi tárgyszó kiemelésével és betűrendbe sorolásával a könyvtárosok tárgyszókatalógusként is használhatnák. Így zsugorodna egyszerre szerkesztési feladattá egy nagy szaktudást és körültekintést igénylő könyvtári feladat: a szak-katalógus tárgymutatójának és a tárgy- és címszókatalógusoknak elkészítése. A számalapú szakszótár többoldalú hasznosíthatóságát Hollerith vagy egyéb lyukkártyarendszer alkalmazásával lehetne fokozni és mechanográfiai sokszorosításra alkalmassá tenni. Ha tekintetbe vesszük, hogy a német *DK* teljes kiadásának tárgymutatója kereken 150 000 tárgyszót ölel fel, mely a kémiai tárgyszók többoldalú kiegészítésével 200 000-re becsülhető, úgy hozzátéve ilyen tárgyszókatalógus céduलाanyagának tárolására kb 200 kartotékfiókra lenne szükség, abban az esetben, ha minden tárgyszó egy szabvány méretű papír- vagy műanyag cédulára kerülne. Terjedelménél fogva — ilyen kivitelben — ezt a számalapú kartotékszótárt és tárgymutatót csak nagy intézmények, könyvtárak és dokumentációs szervek használhatnák. Közhasználat céljára 10 db cédulát lehetne egy 21 × 30 cm méretű lapra fényképezni (pl. az *Indexbücher der Technik* példájára). A lapok anyaga átrajzoló papír (»pauz-papír») is lehetne, így minden könyvtár és intézmény olcsón és könnyen házilag készíthetne tetszőleges számban minden egyes céduláról fénymásolatokat. Ilyen kivitelben a terjedelem már lényegesen lecsökkenne, mivel 100 lap = 1000 cédula = 6 cm vastagságot alapul véve 200 000 tárgyszócédula összesen mintegy 1,2 fm helyet igényelne, a szükséges spirál kötésekkel együtt tehát 1,5 fm

polcon elhelyezhető volna. A kartotékszótár anyagának könnyen használható és kis helyet igénylő alakban való tárolásának egyéb módzataival itt nem foglalkozom, mert annak megoldása a mai foto- és nyomdatechnikai adottságok mellett már nem jelent nehézséget. Összehasonlítás végett néhány hazai adatot közlök: az *Angol—Magyar Műszaki Szótár*, mely 21×30 cm formátumú 5 cm vastag kötetből áll, 190 000 szótári adatot (kb. 150 000 tárgyszó), a *Német—Magyar Műszaki Szótár* azonos formátumú, 6 cm vastag kötetben 200 000 szótári adatot (kb. 155 000 tárgyszó) közöl. — A fentiekben részletezett számalapú poliglot szakszótár a mai adottságok mellett 14 nyelvet ölelne fel és 30 kötet 2 nyelvű szótár helyén lehetne tárolni.

FARKASNÉ TAUBER MÁRTA

A kéziratgyűjtemények új típusai. (Levéltár, kéziratár, irodalmi levéltár.) A szakemberek előtt ismeretes az a vita, amely bizonyos kéziratanyagok hovatarozása kérdésében levéltárak és kéziratárak között már régebben fölmerült és mind a mai napig nem vezetett döntő elvi megoldásra. Időközben új típusú kéziratlelőhelyek alakultak ki, amelyek részben tudatosan, részben szerves fejlődésük következtében térnek el a régi értelemben vett levéltáraktól és kéziratáraktól, és a gyűjtőkör tekintetében fölmerült kérdések egy részét megoldják.

Elsősorban az irodalmi levéltárakra gondolunk, de vannak és már régebben is voltak más, különböző típusú kéziratlelőhelyek, amelyek átmenetet képviseltek levéltár és kéziratár között, aszerint, hogy milyen jellegű anyagokat őriztek. Nagy általánosságban elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy állami szervek hivatalos működése során létrejött iratanyag (oklevelek, akták stb.) levéltárba, a könyvtárak anyagát kiegészítő kéziratkötetek pedig az e könyvtárak mellett létesült kéziratárakba tartoznak. Az összefüggő nagyobb személyi, családi hagyatékok azonban sokszor adtak okot gyűjtőköri vitára kéziratár és levéltár között; ezek ugyanis feldolgozási módszer szempontjából inkább levéltárba, tárgyuknál fogva azonban gyakran — különösen ha írói, költői, publicisztikai hagyatékról van szó — inkább kéziratárba tartoznak. Egyes külföldi kézirat-őrző helyek ezt a kérdést úgy oldották meg már régebben is, hogy kéziratáron belül megkülönböztették az önálló kéziratok és a kéziratgyűjtemények (hagyatékok) csoportját.¹ Máshol viszont az irodalmi hagyatékok őrzésére külön intézményeket létesítettek, így pl. Csehszlovákiában Prágában és Turócszentmártonban egy-egy nagy irodalmi levéltár gyűjti és őrzi a cseh, ill. a szlovák írók és költők hagyatékait.² Ugyancsak irodalmi levéltár a weimari Goethe- und Schiller-Archiv³ is, amely mint ilyen, nem új intézmény, hanem klasszikus hagyományokból kiinduló szerves fejlődés hozta létre. GOETHE ugyanis nagy gondot fordított kézíratainak, levelezésének megőrzésére és ő maga rendezte is ezeket. Szerencsés körülmények folytán ez az egész kézirat anyag fönmaradt, de a gyűjtemény GOETHE halála után is egyre gyarapodott. Egyik legjelentősebb gyarapodás az volt, amikor 1889-ben SCHILLER leszármazottai a SCHILLER-hagyatékknak addig Greifenstein-ban őrzött részét is a weimari GOETHE-gyűjteményben helyezték el. Ez a körülmény érthető módon nagy vonzó-

¹ Vö. WILSON—TAUBER: *The university Library*. Chicago, 1948. 2. kiad., valamint SHARP: *Cataloguing*. London, 1948. c. munkákban a kéziratanyagokra vonatkozó részeket.

² CSAPODI Cs.: *Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában*. Magy. Könyvszle. 1958. 367—374. l.

³ A Goethe- und Schiller-Archivra nézve l. K.-H. HAHN: *Aus der Arbeit des Goethe- und Schiller-Archivs im Schillerjahr*. (*Schiller in unserer Zeit*.) Weimar, 1955. (229—235. l.) H. J. SCHRECKENBACH: *Die Verzeichnung der Bestände im Goethe- und Schiller-Archiv*. Der Archivar. 1956. K.-H. HAHN: *Bestandverzeichnis*. Weimar. (Kéziratban)

erőt gyakorolt más írókra, illetve ezek leszármazottaira, úgyhogy ma Weimarban az egyik legnagyobb német irodalmi levéltár van kialakulóban. Mintegy 60 írói hagyatékot őriznek már itt, kb. 600 személyre vonatkozó irattal. A kéziratgyűjtemények száma hozzávetőlegesen 6—800 000.⁴

E hatalmas német irodalmi és kultúrtörténeti forrásanyag katalogizálása és tudományos feltárása azonban részben a levéltári jelleg következtében, részben technikai okokból ma még nem kielégítő. Ugyanis 1885-ben, GOETHE utolsó unokájának végrendelete értelmében, a GOETHE-hagyaték hozzáférhetővé vált az általános tudományos kutatás számára; de sem ekkor mindjárt, sem a későbbi időkben, nem került sor az állomány szisztematikus feldolgozására, katalogizálására. A levéltári kezelés irányát eleinte csupán a készülő nagy *Goethe-életrajz* és a GOETHE műveiből készülő kritikai kiadás szempontjai szabták meg. Az anyagnak semmiféle raktári jelzete nem volt, a kutatók hosszú időn át csupán az anyag gondozásával megbízott szakemberek ismereteire, emlékeztére voltak utalva. Csak néhány évvel ezelőtt, 1954-ben, kezdtek meg a rendezési és anyagfeltáró munkálatokat. Először rövid leírást készítenek az egész állományról, majd a munka második fázisában ezt részletekbe menő adatokkal ki fogják egészíteni^{4a}. A teljes anyag jegyzékbevétele 1962-re készülhet el, de már sajtókészen áll az eddig jegyzékbevett anyag állománynaplója. Az állománynapló feltünteteti az anyagot őrző szekrény számát, ezen belül a kéziratcsomó megjelölését, a kézirat tartalmát kifejező címet, a darab, ill. lapszámot és mindezekon kívül még az írásra vonatkozó megjegyzést (autográf, másolat stb).

Amint az eddig elmondottakból látszik, a weimari Goethe- und Schiller-Archiv kezdettől fogva irodalmi levéltárnak indult és ezt a jelleget ma fokozottan magán viseli. Kialakulásához a már ismertett körülményeken kívül nagymértékben hozzájárult az is, hogy a német szakirodalom a múlt század végétől kezdve, de különösen a legutóbbi években több ízben foglalkozott az irodalmi levéltárak elvi kérdéseivel.

Wilhelm DILTHEY volt az első, aki 1889-ben, egy később nyomtatásban is megjelent előadásban,⁵ néhány héttel a SCHILLER-hagyaték egy részének már említett, Weimarban való elhelyezése előtt foglalkozott az irodalmi levéltárak létesítésének gondolatával, és rámutatott Weimarra, mint egy e célra igen alkalmas központra. DILTHEY ebből az alkalomból kiemelte a kézirat anyag különleges forrásértékét; azt, hogy az írók nyomtatásban megjelent műveinek analízise önmagában csak föltevéseket tesz lehetővé, míg a kézirat anyag — levelek, följegyzések, tervek — bizonyítékokat adnak és bepillantást engednek az író műhelytitkaiba. Az írói hagyatékok összegyűjtését és anyaguk felhasználását a természettudományos kutatás módszereihez hasonlítja és hivatkozik rá, hogy a tudományos egzsákság is azt kívánja, hogy minél közvetlenebbül megismerjük kutatásunk tárgyát.

Az összegyűjtött írói hagyatékok megőrzésére könyvtáraktól és állami hivatalos aktákat őrző levéltáraktól független intézmények, irodalmi levéltárak létesítését javasolja. Szükségesnek tartja a különböző lelőhelyeken szétszórva őrzött kézirat hagyatékok egyesítését, és amennyiben erre nincs lehetőség, a még bárhol meglevő anyag

⁴ A számbeli adatok K.-H. HAHNNnak, a Goethe- und Schiller-Archiv vezetőjének szóbeli közlésein alapulnak.

^{4a} Itt említjük meg, hogy a Goethe- und Schiller-Archiv magyar vonatkozású anyagából szemelvényeket közöl VAJDA György Mihály a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1959. évi XV. kötete 221—237. lapjain.

⁵ W. DILTHEY: *Archive für Literatur*. Deutsche Rundschau. 1889. 360—375 l. Az irodalmi levéltárakra nézve vö. még: W. FLACH: *Literaturarchive*. Archivmitteilungen. 1955. Heft 4. S. 4—10. W. HOFFMANN: *Bibliothek-Archiv-Literaturarchiv*. Der Archivar. 1956. E. BEUTLER: *Die literarhistorischen Museen und Archive*. Hamburg, é. n. (Klny. a Forschungsinstitute, ihre Geschichte, Organisation und Ziele c. műből.)

regisztrálását. DILTHEY ezzel tulajdonképpen a kéziratok központi nyilvántartásának gondolatát veti föl. A múlt század végi hivatalos német közvélemény nem fogadta kedvezően DILTHEY javaslatait,⁶ többek között azzal a teljesen elfogadhatatlan indokolással, hogy az irodalmi hagyatékok levéltárakban való egyesítése felesleges, mert ha az irodalomtörténészek minden forrásanyagot együtt, egy helyen megtalálnak, akkor nem lesz többé szükség tudományos kutatómunkára.

Bár DILTHEY eszméi ezen a téren a maguk idején csekély visszhangra találtak, mégis 1891-ben Berlinben egy Literaturarchiv-Gesellschaft létesült azzal a céllal, hogy tulajdon- vagy letétként megszerezze az írók hagyatékait. Az azóta is folyamatosan gyűjtött anyag ma a német tudományos akadémia (Deutsche Akademie der Wissenschaften) fennhatósága alatt áll.

A kéziratok anyag és főleg az irodalmi hagyatékok nagyobb arányú rendszeres begyűjtése és az ezzel kapcsolatos egyéb kérdések német nyelvterületen a legutóbbi években újra aktuálissá váltak, erre mutat az is, hogy újabban a szakirodalom is többször foglalkozik ezekkel a problémákkal.

Az, hogy hagyatékokat nemcsak levéltárak, hanem kéziratárak is őrizhetnek és hogy a kéziratárak is provenienciá szerinti tartják együtt és dolgozzák fel ezeket, egészen természetes. A gyűjtőkori elhatárolás tekintetében pedig az a szakirodalomból kitűnő, általánosan elfogadott álláspont, hogy az irodalmi vonatkozású hagyatékok, kéziratgyűjtemények, minthogy ezek általában a könyvtárak anyagának kiegészítői, a könyvtárak mellett működő kéziratárakba, míg viszont a politikusok, államférfiak, diplomaták, katonák kéziratjai az állami levéltárakba valók, minthogy az utóbbiak működésével kapcsolatos hivatalos iratanyag is ott található.⁷ Határesetek természetesen előfordulnak: ilyenkor a fontosabb szempont javára kell dönten.

Az irodalmi levéltárakban és a kéziratárakon belül is provenienciá szerinti együtt-tartott hagyatékok feldolgozásánál természetesen levéltári, ill. levéltárban szokásos feldolgozási módszereket alkalmaznak. Az erre vonatkozó szakirodalom⁸ külön ki is emeli, hogy az irodalmi hagyatékot, ha könyvtárakban, ill. kéziratárakban vannak is elhelyezve, nem kéziratári vagy könyvtári rendszerek mintájára kell feldolgozni, hanem a levéltári anyagoknál bevált módot kell követni. Ehhez tartozik elsősorban a zárt provenienciá helyreállítása, ezért minden alkalmat meg kell ragadni egy-egy szétszóródott hagyatékok egyesítésére. A jelzetadásnak is levéltári szokás szerint kell történni. Egy-egy zárt hagyatékon belül az irodalom az anyag elrendezéséhez — a meglévő eredeti összefüggések megtartása mellett — a következő csoportosítást ajánlja:⁹

1. A költő v. író művei, fejlődési sorrend vagy műfajok szerint.
2. Levelek, ill. levelezés; időrend szerint vagy a levélírók betűrendjében, vagy levelezések szerint — az anyag belső természetétől függően.
3. Naplók, életrajzot kiegészítő följegyzések, iratok.
4. Hivatalos, üzleti iratok, számlák stb.

A legtöbb hagyatéknál előfordul egyéb anyagokra nézve, amelyek nem kéziratok — mint fényképek, könyvek stb. — azt ajánlják, hogy ezeket az irodalmi levéltártól elkülönítve kell felállítani, ami nem tekinthető feltétlenül követendő példának, illetve csak abban az esetben helyeselhető, ha nem jelenti egyszersmind a katalógusban való elkülönítést is.

⁶ A. LANGGUTH: *Zur Frage der „Archive für Literatur“*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1889. 425—446. l.

⁷ Vö. W. HOFFMANN i. m.

⁸ Vö. W. FLACH i. m.

⁹ Vö. W. FLACH i. m.

Ami a különböző hagyatékok raktári elhelyezésének sorrendjét illeti, Weimarban és a berlini Staatsbibliothek kéziratárának raktárában is az anyagot tartalmazó dobozok a betűrendes elrendezés elvét követik. Ennek az elrendezési módnak az a hátránya, hogy valahányszor újabb hagyatékot vagy egy-egy meglevő hagyatékhoz kiegészítést szereznek be, a közbeiktatáskor az anyagot költöztetni kell; ezért a munkáért azonban bőséges kárpótlást nyújt, hogy így az anyag kikeresése a raktárból teljesen egyszerű. Az anyag állandó közbeiktatása csak az olyan könyvtáraknak, ill. kéziratáraknak ad problémát, ahol kevés a hely. De végeredményben, ha az egyes hagyatékok nem betűrendben, hanem a beérkezés egymásutánjában követik egymást, helyre akkor is szükség van, sőt ugyanannyi helyre van szükség, mintha a közbeiktatási rendszert követik.

A nagyobb vagy kisebb terjedelmű hagyatékok mellett természetesen vannak olyan kéziratok — egy vagy több darab —, amelyet vagy amelyeket nem lehet hagyatéknak tekinteni és mint ilyeneket feldolgozni. A raktárban is elkülönítve és nem a hagyatékok között kell őket elhelyezni. Vannak azonkívül — főleg magángyűjtők szorgalmas anyaggyűjtéséből létrejött autográfgyűjtemények — amelyeknek mint ilyeneknek együtt tartását indokolja, hogy autográfia megállapításánál, felvilágosításoknál igen jól használhatók.

Általános szabályként vonhatjuk le tehát azt az eddig említett külföldi példákból, hogy minden kéziratot anyagnak ott van a legmegfelelőbb őrzőhelye, ahol a kutatás számára hozzáférhető, s hogy a feldolgozási és raktározási módszereknek is lehetőleg arra kell törekedni, hogy a szervesen kialakult gyűjteményeket ne bontsák meg. Ahol viszont szétszórt, hiányos anyagról vagy gyűjtemény-részlegekről van szó, ott a jó katalógusok azok, amelyek legjobban útbaigazítanak. A kéziratok, kéziratok hagyatékok központi katalógusának gondolata is egyre inkább előtérbe kerül. Rövidesen meg fog jelenni egy kiadvány, amely a Német Demokratikus Köztársaság különböző intézményeiben található hagyatékok ismertetését fogja tartalmazni.¹⁰ A két-kötetes kiadvány első részében a nagyobb tudományos könyvtárakban, második kötetében a városi, intézeti és szakkönyvtárakban található hagyatékokat fogják ismertetni. A kiadvány fő célja az lesz, hogy az egyes hagyatékok lelőhelyéről és anyagáról tájékoztatást adjon.

Ugyanakkor a Weimarban a Goethe-und Schiller-Archív-ról a közeljövőben megjelenő és már említett ismertető leltár bevezetésében szó van arról, hogy az 1934-ben megjelent FRELS-féle *Deutsche Dichterhandschriften* c. munka mintájára és folytatásaként, okvetlenül szükséges a német írók kézíratainak központi nyilvántartása.

Fölmerül a kérdés, mi a helyzet nálunk a megfelelő területen? Hasonlóságot legfeljebb abban láthatunk, hogy van bizonyos fejlődésre való törekvés, különösen nagyobb kéziratáraink részéről, az anyag begyűjtése, proveniencia szerinti együtt tartása, az egységes szempontok szerinti katalogizálás és a kéziratok központi címjegyzékének megvalósítása tekintetében. Irodalmi levéltárak létesítéséről viszont eddig nálunk még nem volt szó, de nem is szükséges mindenben a külföldi példákat követni, ha adódik más, megfelelő megoldás.

Két nagy kéziratárunk, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára már kialakította a maga sajátos gyűjtőkörét, amelyben látszólag vannak ugyan átfedések, de ezek rendszerint a két intézmény sajátos hagyományaira vezethetők vissza. Így az Országos Széchényi Könyvtár elsősorban

¹⁰ O. WENIG: *Zur Erschliessung der Nachlässe in den wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR sowie im Archiv der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1959. 1—8. l.

irodalmi, irodalomtörténeti kéziratokat, hagyatékokat gyűjt, de gyűjt egyúttal minden olyan kéziratot is, amely a tár korábbi rétegeivel valamiféle kapcsolatban van vagy azt kiegészíti. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára elsősorban akadémikusok, tudósok hagyatékait gyűjti, de gyűjti különösképpen ARANY János kézirateit is, mivel személy szerinti kapcsolatai révén itt van a helyük. Sok esetben mindkét intézmény részéről figyelembe kell venni a kézirat anyag tulajdonosainak azt a kívánságát, hogy melyik kéziratárnak juttatják szívesebben a birtokukban levő anyagot.

Egy harmadik kézirat-gyűjtő hely nálunk a nemrégiben létesült Petőfi Irodalmi Múzeum, amely eredetileg csak PETŐFI-, JÓZSEF Attila- és ADY-anyagot gyűjtött, ma azonban már egyéb kéziratokat is vásárol és őriz. Ennek a körülménynek vannak hátrányai, éppen a modern és mindenütt hangoztatott proveniencia-elv szempontjából, mert nehezen képzelhető el egy-egy zárt írói hagyatéék együtttartása, ha az egyes kéziratokat különböző intézmények őrzik.

Sajnálatos módon tovább nem fejlődő intézményünk az igen jelentős anyagot őrző Egyetemi Könyvtár kéziratára, amely anyagi lehetőségek hiányában nem tudja teljesíteni sajátos feladatát: professzorai hagyatékának és általános érdekű tudománytörténeti kéziratoknak gyűjtését.

Nálunk tehát általánosságban az a helyzet, hogy egyes írói hagyatékok megtalálhatók ugyan egy intézményen belül, de az esetek többségében egy-egy író kéziratei szétszórtan, különböző helyeken vannak Így pl. JÓZSEF Attila-kéziratokat őriz a Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár kéziratára, a Petőfi Irodalmi Múzeum, de vidéki intézményekben, így pl. Makón is vannak JÓZSEF Attila-kéziratok. A proveniencia elvével szemben e mellett a megoldás mellett is lehet érveket felhozni, így elsősorban azt, hogy a helyi vonatkozású kéziratoknak az illető hely kultúrtörténete szempontjából van jelentőségük, és így pl. JÓZSEF Attila makói éveivel összefüggő kéziratoknak van bizonyos létjogosultságuk Makón, részben a kutatás, részben helytörténeti vonatkozások miatt.

A fejlődés tehát nálunk ezen a téren nem irodalmi levéltárak létesítése felé mutat, kéziratárainkban viszont megvan a törekvés arra, hogy a költők, írók hagyatékát személyek szerint együtt tartsák, ha nem is a szerint a rendszer szerint, ahogyan ezt a külföldi példáknál ismertettük. Az Akadémiai Könyvtár kéziratárában ugyanis például a régi és teljesen elavult szakrendszer felszámolásával a numerus currens számozást vezették be,¹¹ és ezen belül az írói hagyatékok a beérkezés sorrendjében kapnak helyet. A Petőfi Irodalmi Múzeum személyek szerint csoportosítja anyagát, de a már ismertett okokból teljességre nem törekedhet. A Széchényi Könyvtár kéziratárában is vannak már régebbi idő óta proveniencia szerint együtt tartott kéziratgyűjtemények (PULSZKY, THALLÓCZY, BABITS stb), egyébként pedig a leltári napló alapján a múlt század végéig visszamenőleg minden egy forrásból származó anyag rekonstruálható.

A feldolgozás terén a három fenti intézmény közül egyik sem követ levéltári módszert, hanem a régi kéziratkatalogizálási szokást követi, amennyiben minden darabról részletes címfelvételt készít, egységes alapelvek szerint.

Hazai kéziratárainkról szólva nem mellőzhetjük el annak megemlítését, hogy az eddig tárgyalt intézmények — levéltár, kéziratár, irodalmi levéltár — típusai mellett hazánkban másfajta kézirat-őrző helyek is vannak, amelyeket egyszóval adattáraknak nevezhetünk. Ezeknek az intézményeknek, ill. gyűjteményeknek keletkezése arra a felismerésre vezethető vissza, hogy egy-egy tudományág forrásértékű anyaga igen

¹¹ BERLÁSZ J.: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása*. Magy. Könyvszle. 1957. 228—246. l.

sokszor nem csak nyomtatott könyvekben, hanem kéziratban maradt fenn. Mégpedig igen sokszor olyan kéziratban, amely soha nyomtatásra kerülni nem fog, de amely mégis fontos segédeszköz, forrásanyaga az illető tudományágnak. Olyan gyűjteményekre gondolunk itt, mint amilyen pl. a Nemzeti Múzeum Növénytára, amely a növénytan szempontjából érdekes kéziratokat, ezek között szaktudósok hagyatékát, levelezését őrzi, vagy mint például a Történeti Múzeum Adattára, ahol 1952-től kezdődően őrzik a régészeti ásatásokról készített jelentéseket, a helynevek betűrendjében felállítva. Ugyanitt említhetjük a Nemzeti Galéria Adattárát, amely mintegy 10 000 levelet, kéziratot és egyéb dokumentumot őrzi a képzőművészek, ill. művészettörténészek hagyatékából, a személyek betűrendjében felállítva. Ide tartozik a Néprajzi Múzeum hatalmas adattára, a sárospataki Tudományos Gyűjtemények birtokában levő tájrajzi adattár stb. Ezeket a különböző tárgyú adattárakat a természetes fejlődés hozta létre szükségszerűen, és minden olyan törekvés, amely ezeket akár levéltárba, akár kéziratárba utalná, erőltetett és elhibázott volna. Ezek ott vannak a legmegfelelőbb helyen, ahol keletkeztek és legjobban ott tudják szolgálni a maguk szaktudományát, ahol vannak. Szervesen hozzátartoznak a maguk tudományágához és továbbfejlesztésük is leginkább azokon az intézményeken belül van biztosítva, amelyek mellett keletkeztek.

Ha elfogadjuk azt az alaptételt, hogy minden fajta kéziratban maradt anyagot abban az intézményben kell őrzeni, amelyhez tárgyánál fogva tartozik, akkor a kéziratban maradt anyagot lehetőleg tervszerűen is oda kell irányítani, ahová tárgy szerint tartozik. Kell azonban lennie egy olyan központi szervnek, amely nyilvántartja az összes kéziratlelőhelyeket és felállítja a kéziratok központi katalógusát. Erre a feladatra, mint nemzeti könyvtár, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár hivatott. A kéziratok központi katalógusa áthidalja mindazokat a nehézségeket, amelyekről már szoltunk: a kéziratlelőhelyek nyilvántartásán keresztül tájékozódik és tájékoztató szolgálatot lát el az egyes kéziratgyűjtemények általános jellegét illetően, de az általános tájékoztatáson túl kiépíti — különösen irodalmi vonatkozásban — a kéziratban maradt anyag részletes szerzői katalógusát is. A központi katalógusnak természetesen ki kell terjednie a külföldi kéziratgyűjtemények magyar és magyar vonatkozású anyagára is.¹² Így általános tájékoztató szolgálatot láthat el tudományos vonalon és képes a kéziratban maradt anyagokat tervszerűen a megfelelő őrzőhelyre irányítani.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkájáról. A művészettörténeti dokumentációs kutatás 1951-ben indult meg a Művészettörténeti Dokumentációs Központ (akkor még Magyar Művészettörténeti Munkaközösség) alakulásakor. Konkrét feladata volt a magyar művészet történetének tudományos, új adatokra épülő, lehetőleg teljességre törekvő feldolgozása. Ennek érdekében az intézmény megindított egy nagyarányú levéltári és könyvtári kutatómunkát. A felszínre kerülő — a területen folyó egyéb részletkutatást is érintő — adatok publikálása érdekében már egyéves működés után tanulmánykötet-sorozatot indított. (*Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951, 1952, 1953.*)

A hároméves gyakorlat, az addig elért eredmények (VÉGVÁRI Lajos: *A szolnoki Művésztelep története*, RAJNAI Miklós: *Színyei, Munkácsy Mihály válogatott levelei*, BALOGH Jolán: *Bakócz kápolna* c. könyveknek adatgyűjtési munkálatai) bebizonyították,

¹² CSAPODINÉ GÁRDONYI K.: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája*. Magyar Könyvszle. 1957. 282—286. l.

hogy az intézmény léte elsőrendűen fontos a művészettudomány számára, és bebizonyította azt is, hogy az intézmény olyan lényeges egyéb munkát is elvégez, amelyekre a múzeumokban nem adódik lehetőség. Ezért 1953 decemberében a népművelési miniszter a Munkaközösséget Művészettörténeti Intézetté (néhány hónap múlva névmódosítással Művészettörténeti Dokumentációs Központtá) nyilvánította.

A Központ a következő — minden művészettörténeti intézményt és rokon intézményt érintő és érdeklő — feladatokat látja el.

1. *Levéltári forrásanyag gyűjtése.* A munka célja a levéltárakban elfekvő, eddig nem ismert művészettörténeti anyag felkutatása. A feladatot eddig saját, konkrét témájához kötötten egy-egy kutató végezte. Most a kutatás intézményessé vált, és így lehetőség adódott a) az eddig szétszórt egyedi kutatásokból származó párhuzamosság megszüntetésére; b) a művészettörténeti levéltári kutatómunka szempontjainak bővítésére, gazdagítására. Ugyanis a Központnál nem kizárólag adatkutatásra szorítkozik ez a munka, hanem historikusabban, a történelmi helyzetet, a kor irányító eszméit is keresi a levéltári anyagban; c) ez az intézményes, sokrétű, a levéltári egység minden művészettörténeti adatára kiterjedő kutatómunka lehetővé teszi tudományágunk szempontjából oly hézagpótlóan fontos forráskiadványok megindítását.

Levéltári gyűjtésünk módszerének lényege, hogy a felkutatott anyagot — amelyet vagy kivonatolva vagy mikrofelvétellel teljességében — eredeti elhelyezésével azonos elrendezésben nyújtunk a kutatóknak. Ezért a gyűjtés levéltári egységeket dolgoz fel. A feldolgozás sorrendjét a tudományterület igényei határozzák meg. Tehát annak ellenére, hogy nem témák szerint gyűjtjük az anyagot, az adatgyűjtés mégis, a lehetőségekhez mérten kapcsolódik a szakma igényeihez.

Jelentősebb felkutatott levéltári egységeink: O. L. Mohács előtti gyűjteménybe sorolt, hozzávetőleg 30 családi levéltár anyaga. O. L. fénykép gyűjtemény, Vatikáni lt: Rationes Collectoriae anyagából. O. L. Kincstári lt: Urbaria et conscriptiones. O. L. Helytartótanácsi lt. Acta Cassae Parrochorum. O. L. ESZTERHÁZI család budapesti hitbizományi lt: O. L. Gyűjtemények: ERNSZT-gyűjtemény. O. L. Miniszterelnökségi iratok. O. L. VKM művészeti ügyosztálya. O. L. Nádori Levéltár. O. L. Országos Képzőművészeti Társulat (ezt az utóbbi anyagot ömlesztett állapotból a Központ rendezte egységgé, és adta át az Országos Levéltárnak). A Központ tulajdonába került KAPOSÍ János hagyatéka stb.

2. *Okmánytári és bibliográfiai kutatás.* A levéltári kutatástól különbözik a már publikált levéltári anyag — okmánytári — gyűjtésének módszere. Itt az adatanyag elrendezése a legáltalánosabb témák szerint (topográfia, művésznevek stb.) történik. Ugyanez a módszer vonatkozik a hirlaptári és könyvtári anyag feldolgozására is.

3. *Tudománytörténeti kutatások.* A Központ a területen elfoglalt centrális helyzeténél fogva feladatának tartja a művészettudomány és műkritika történetére vonatkozó adatgyűjtést. Intézményesen, szervezeten a Központ indította el először az erre vonatkozó kutatásokat. A munka még kezdő stádiumban van. Elsőrendű feladatnak tartjuk e tekintetben a nagy kézirat-hagyatékok felkutatását és feldolgozását. Ezzel kettős feladatot teljesít a Központ: a) a kéziratárakban elfekvő hagyatékokból eddig ismeretlen, művészettörténetészeink még nem publikált kutatásait hozza felszínre; b) tudósaink munkásságának ismertetésével, azok működésének monografikus feldolgozásához ad adatot. — E tudománytörténeti kutatások végső célja: összeállítani a magyar művészettudomány és műkritika történetét.

4. *Lexikális munkálatok.* A Központ birtokába került 1956 szeptemberében SZENTIVÁNYI Gyula lexikális hagyatéka. Ezt a kutatást sok évtizeden át SZENTIVÁNYI egyedül végezte, komoly tudományos adósságát pótolva a művészettörténeti kutatásnak. Azonban természetes, hogy ilyen nagyarányú munkánál egyedül sem teljességre,

sem a lexikoni munkához szükséges precizításra hibátlanul nem törekedhetett. A Központ, kiindulásnak véve a hagyatékot, megkezdte a *Magyar Művészek Lexikona* gyűjtési és szerkesztési munkálatait. A Lexikon terv szerint tíz kötetes lesz, felőlel hozzávetőleg 50 ezer művésznevet. A tíz kötet megjelenésével (ami előreláthatólag a 60-as évek végére várható) a munkálatok nem állnak meg, hanem időszakonként az új irodalmat és a felmerülő új művészneveket felőlelő pótkötetek jelennek meg.

5. *A felszabadulás utáni magyar művészetre vonatkozó kutatás.* Célja, hogy jelen művészetiünk átalakulását figyelemmel kísérje, az eseményekről, az elért eredményekről, fejlődésről az utókor számára minden lehetséges adatot megőrizzen. A kutatás kiterjed az idevonatkozó levéltári, irattári anyag feldolgozására, bibliográfiai adagyűjtésre, kiállítások dokumentációjára, művésztelepek múltjának és jelenének vizsgálatára stb. Beszélgetéseket folytatunk művészekkel, művészeti írókkal, akik a művészetről és a jelen fejlődés problémáiról alkotott véleményeiket mondják el. Naplók, emlékiratok, levelezések gazdagítják az anyagot. Dokumentációt készítünk az állami és társadalmi szervek művészetpolitikájáról, mecénási tevékenységéről. Állandó an gazdagodó fotoanyag egészíti ki a kutatást. E területen a munka iránya nem előre megszabott, hanem változik, gazdagodik a gyakorlat által felvetett lehetőségekkel.

6. *Nyilvántartási munkálatok.* Megkezdtük az állami, társadalmi és magántulajdonban lévő művészettörténeti dokumentáció nyilvántartását. Ez a dokumentáció — elsősorban a magántulajdonban lévő — a tudományos kutatás számára eddig majdnem teljesen elveszett. Bár a bejelentési kötelezettség — a műtárgy nyilvántartásához hasonlóan — a dokumentációs jellegű gyűjteményekre nem vonatkozik, mégis ért el eredményeket az eddigi gyűjtés.

A Központ létrehozásával államunk a terület régi problémáját oldotta meg. Lehetővé vált, hogy a szétszórtan — különböző intézményeknél vagy egyedeknél — folyó kutatás mellett egy központi szerv biztosítsa a művészettörténeti munka koordinálását és tervszerűsítését. Lehetővé vált, hogy a művészettörténeti kutatás, most már intézményesen is, ne csupán a muzeológia területére szorítkozzék, hanem tudományágunk egyéb problémáit is felőlelje.

A Központ munkássága nemzetközileg is jelentős. Mind több azoknak a külföldi intézményeknek a száma, amelyek akár módszertani, akár kutatási problémáik megoldásához a Központtól kérnek segítséget.

A Központnak elsőrendű feladata összegyűjtött anyagának mielőbbi publikálása. Ezt szolgálja a folyamatosan megjelenő évkönyv (*Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1954—55*, sajtó alatt az *1956—58.* évi kötet). Terveink szerint jövőre megindítunk egy forráskiadvány sorozatot, amelynek első száma a Tanácsköztársaság képzőművészettel kapcsolatos intézkedéseire és eseményeire vonatkozó levéltári anyagot tartalmazza. A további füzetek publikálni fogják a Központ tulajdonában lévő emlékiratokat, önéletrajzokat, naplókat, a nyilvántartásba vett dokumentációs anyagot stb.

DÁVID KATALIN

HÍREK

RÁTH—VÉGH ISTVÁN

A könyv harcos szerelmesei közül ismét eltávozott valaki: *Ráth-Végh* István, a kultúrtörténész. Mert valóban harcos védelmezője és egyben szigorú kritikusa volt egész életében a könyv művészetének.

Amikor a betűvetést tanulta, még fagygyúgyertya mellett körmölte a betűket, halálának évében már magnóra vették fel csevegéseit a televízió számára. E két „technikai credmény” közé ékelődött *Ráth-Végh* István kilencven éve.

Polgári foglalkozása bíró volt, de bírói székéből az ellenforradalmi szellem, alig ötven éves korában már nyugdíjba kényszerítette, ám éppen ez az intézkedés nyitotta meg az addig csak magánszenvedélyből kutató kultúrtörténész előtt a magyar tudományos irodalom felé vezető utat. Egymás után írta a két világháború közötti években érdekes kultúrhistóriai könyveit, amelyek sokszor elképesztő adathalmazzal tárták fel az emberi balgaságot. A törvívó bajnokok könnyed modorában rántotta le a leplet az együgyűség vámszedőiről, a klerikális hazugságokról, a szerelem rejtelmeiről, az emberi erkölcsök lazaságáról. Munkásságának társadalomkritikai jelentőségét alig lehet felbecsülni. A Horthy-fasizmus éveiben megjelent kiadványai összesen nem jelentek meg annyi példányban, mint ma egy-egy műve. Könyvtári olvasók ezrei várnak ma türelemmel minden könyvére, hogy hónapok múlva végre kézhez kaphassák azokat. Ha volt magyar író, aki megtalálta a kapcsolatot a tömegekkel, úgy az *Ráth-Végh* István volt.

A felszabadulás utáni években, amikor látnia kellett, hogy idős kora ellenére is igényt tart munkásságára a nép állama és a magyar irodalom, egymásután jelentette meg újabb- és újabb furcsaság-gyűjteményeit (*Mendemondák, Fejedelmi bálvány, A pénz komédiája* stb.), de közben részben átdolgozva régi műveit is kiadta.

Bölcs humora és borotvaéles iróniája friss maradt élete végéig, munkakedve pedig kiapadhatatlan volt. Az anekdotázva kritizáló kultúrtörténészek — hajdan népes, ma már ritkuló — családjában *Ráth-Végh* István képviseli a legmagasabb rangot.

Egyik első műve, *A könyv komédiája* pár nappal a halála előtt jelent meg átdolgozott kiadásban. A többire — fájdalom — már hiába várnak hű olvasói.

TISZAY ANDOR

Francia Könyvkiállítás. A francia — magyar kulturális csereakció keretében október 24-én francia, majd ezt követően a párizsi Sorbonne-on magyar könyvkiállítás nyílt. A Műcsarnok három termében rendezett bemutató több év francia könyv- és folyóiratkiadásáról adott átfogó képet. A kiállításon bemutatott eredeti méretű festményreprodukciók egyben képzőművészeti eseménnyé is tették a francia nyomdaiparnak ezt a széles skálájú bemutatóját. A kiállított könyvek között a gyermekirodalomtól kezdve az alkalmazott tudományos művekig a könyvkiadásnak szinte minden egyes ága képviseltette magát.

Az első teremben a francia nyomdászat magas színvonalát és művészi teljesítményeit az ismeretterjesztő jellegű, városokról, országokról, egyes kultúrákról szóló képes monográfiák és művészeti kiadványok bizonyították leginkább. A kiállított művek technikai kivitele: szövegelendzése, tagolása, nyomdailag hatásosan kiemelt fő- és alcímei és nem utolsósorban foto-illusztrációi és színes technikája érdemelnek említést. A művészeti könyvek tematikailag is a legszélesebb skálát mutatják: reprezentatív és tudományos kiadványok, mult és jelen, francia és nem francia művészet egyaránt megtalálható volt a könyvek között. Itt kell megemlítenünk a kiállított reprodukciók csodálatos technikáját, melyek nemcsak a szín, hanem az anyag eredetiségének visszaadását is figyelembe veszik.

A hatalmas enciklopédikus kiadványok és szótárak mellett a kiállítás nagy részét tudományos művek tették ki. Míg a kézikönyv kiadás természetesen csak a legújabb termékeit állította ki, addig az egzakt tudományos művek között régiek és újak egyaránt szerepeltek. Talán ezzel magyarázható az a tény, hogy ezeknek külső kiállításán gyakran kevesebb a hangsúly. A francia tudományos életéről az összefoglaló kiadványok mellett a részletmunkák sokfélesége ad körvonalat.

FOGARASSY MIKLÓS

Nemzetközi katalogizálási konferencia.

Az 1961-ben Párizsban tartandó Nemzetközi Katalogizálási Konferencia igen alapos előkészítést egy hét napos — 1959 július 19—25-ig terjedő — bevezető értekezlet összehívásával igyekezett biztosítani a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) Tanácsa. Egy ilyen katalogizálási konferencia gondolata már 1957-ben felmerült, az előkészületek megkezdésére azonban csak az 1958. évi mad-

ridi értekezlet után kerülhetett sor. Hozzá tartozott az előkészítéshez — a konferencia főfeladataként — a katalogizálási szabályok egységesítésére vonatkozó témák szétoztása kidolgozásra, valamint az IFLA katalogizálási problémákkal foglalkozó munkacsoportja folyamatos munkájának biztosítása és az előkészítő konferencia céljának széleskörű ismertetése az UNESCO-Bulletin-ben. 1958 novemberétől 1959 júliusáig a Bulletin öt száma foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Az előkészítő konferenciára benyújtott értekezések az alább felsorolt témákkal foglalkoztak:

1. A Nemzetközi Katalogizálási Konferencián megvitandó kérdések.
2. A Katalogizálási szabályzat kidolgozásának alapelvei.
3. Vítás kérdések.
4. Javaslatok a katalogizálási szabályok összeegyeztetésére.
5. Összetett és prepozíciós nevek.
6. A nevéket változó formában használó szerzők rendszava.
7. Ázsiai nevek rendszóként való alkalmazása a latin betűs katalógusban.
8. Több szerzős művek címléírása a betűrendes katalógusban.
9. A testületi szerzőkkel kapcsolatos néhány probléma.
10. Az anonym művek rendszava.
11. A Nemzetközi Katalogizálási Konferencia célja és szervezete.
12. Programterv.
13. A zsidó irodalom központi katalógus-tervezete.
14. Jelentés a latin-amerikai katalogizálás helyzetéről és problémáiról.
15. A katalogizálás Japánban.

Az előkészítő értekezlet hangsúlyozta, hogy a Nemzetközi Katalogizálási Konferencia sikerének első feltétele céljának pontos meghatározása. Ez a cél: megtalálni azt az alapot, amely biztosítja a katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítését. E cél megvalósítása megkönyvitene a nemzetközi bibliográfiai tájékozódást és a bibliográfiai cseréjét is.

Mindenekelőtt a szerzői és címrendszavak kiválasztásának problémáját kell megoldani. Ehhez viszont szükséges annak az elvnek az elfogadása, hogy: *a)* a katalógus kettős célt szolgál, ti. hogy minden kiadvány a rajta szereplő szerző vagy cím szerint osztható a katalógusba, és ugyanazon szerző minden művének valamennyi kiadásáról és fordításáról készült címléírás együtt legyen, *b)* a katalógusban minden dokumentumnak legyen egy főlapja mellék-lappal és a nagyon fontos utalásokkal.

A katalogizálási rendszerekben jelen-tékeny eltérések mutatkoznak, vannak

azonban olyan kérdések, amelyekre vonatkozóan lényeges megegyezés jött már létre. A konferencia ezekkel nem foglalkozik. A főproblémák tehát a következők:

Rendszöváltás: *a)* anonym, de ismert szerzőjű műveknél, *b)* több szerzős művek esetében.

Szerzői rendszó: *a)* több nevet használó vagy több néven ismert szerzőknél, *b)* különböző írásformával vagy különböző nyelvtani alakban használt nevek egységesítése, *c)* a névnek rendszóként használt része: 1. összetett vagy prepozíciós európai neveknél, 2. nem európai neveknél.

A testületi szerzők rendszava: *a)* kell-e és mikor testületi szerzőről készült rendszó? *b)* más testülettől függő testületek rendszavának kérdése, *c)* földrajzi nevek testületi rendszóként való alkalmazása nem területi jellegű testületeknél.

Címrendszó: *a)* más-más cím alatt megjelent anonym művek, *b)* címváltozást szenvedett sorozatok címrendszavának kiválasztása, *c)* formarendszavak használata bizonyos kiadványtípusok esetében.

A fentiek mellett szükségesnek látta az előkészítő értekezlet, mintegy kiegészítésül, néhány újabb téma kidolgozását. Ilyenek:

1. A katalogizálásra és a bibliográfiai tájékoztatás egyéb formáira vonatkozó szabályok kapcsolata.
 2. Terminológiai szótár összeállítása, amely a katalogizálás fogalmait, illetve definícióit a különböző nyelvekben egységesen tükrözi.
 3. Tanulmány a nem európai — elsősorban arab és indiai — nevek különböző típusairól a katalógusban való összeegyeztetés céljából.
 4. A transliteráció problémája.
 5. A miscskönyvek és más vallásos szövegek katalogizálása.
 6. A sorozati művek kérdése.
- Ami a konferencián való részvételt illeti, a következő típusú szervezetek képviselését tartotta kívánatosnak az elő-értekezlet:

1. nemzeti és regionális könyvtáros-egyesületek,
2. könyvtártani, bibliográfiai és könyvkereskedelmi nemzetközi szervek,
3. fejlett katalógusrendszerrel bíró nemzeti könyvtárak,
4. a nemzeti bibliográfiai és központi katalógusok felelős szervei,
5. a könyvtárak és a bibliográfiai tevékenység ellenőrzésére hivatott kormányzati szervek.

A delegátusoknak teljes meghatalmazással kell rendelkezniük a delegáló szervezet részéről. Gondoskodás történik egyéni meghívók szétküldéséről is.

SZIGETHY JOLÁN

SZEMLE

Lenin. Bibliográfia születésének 90. évfordulójára. Bp. 1960, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 76 l.

Az a fokozott érdeklődés, amely hazánkban LENIN elmélyült tanulmányozása iránt egyre nagyobb tömegek körében megnyilatkozik, sürgősen veti fel LENIN műveinek pontos, tudományos igényű bibliográfiai összeállítását. Addig is, míg a közeljövőben az MSzMP Párttörténeti Intézete kiadásában napvilágot fog látni a Lenin-életmű teljes bibliográfiája, igen hasznos szolgálatot teljesített a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, amikor LENIN születésének 90. évfordulójára közzétette a LENIN-ről magyar nyelven megjelent tudományos és szépirodalmi munkák bibliográfiai válogatását.

A bibliográfia összeállítóit, ECSEDY Andorné és GÁLICZKY Éva elismerést érdemelnek politikai és szakmai felelősséggel végzett munkájukért. Nagy anyagot dolgoztak fel, amely, ha nem is közelíti meg az abszolút teljességet, de így is több mint 600 címet közöl a külföldi és magyar szerzők LENIN-nel foglalkozó tudományos és szépirodalmi munkáiról, amelyek 1945 után jelentek meg magyar nyelven. Érdemes összevetnünk ezt a munkát — hogy a vállalkozás jelentőségét és az anyag nagyságát megértsük — azzal a füzetcskével, amelyet ugyancsak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adott ki a Népszerű Könyveszeti Sorozatban 1953-ban *Mit olvassunk Lenin elvtársról magyar nyelven* címmel és amely még csak 62 magyar nyelvű műről tudott számot adni. Ez a bibliográfiai alap bővült ki most sokszorosára.

ECSEDY Andorné és GÁLICZKY Éva munkája jól megszerkesztett, figyelemre méltó megoldásokat tartalmaz. A bibliográfia előtt LENIN életének és tevékenységének eseménynaptárát közli. A címanyagot témakörökre bontva rendszerezi, amivel könnyen áttekinthetővé és kezelhetővé válik az anyag. Az első nagy témakör Lenin életével foglalkozó cikkek, tanulmányok adatait közli. Különösen jólsikerült az a része, amely felsorolja a magyar visszaem-

lékezéseket LENIN-re. A LENIN tevékenysége című fejezet magyar vonatkozású anyaga, mely LENIN és a magyar munkásmozgalmak kapcsolatára hívja föl figyelmünket, a teljesség igényével léphet fel. A harmadik fejezet az élő leninizmus és a Lenin-évfordulók bibliográfiai adatait gyűjti össze. A kötet anyagának használhatóságát jelentősen emeli a negyedik, az utolsó témakör. Ebben az olvasók azoknak a szépirodalmi munkáknak a felsorolását kapják, amelyek LENIN alakjával és tevékenységével foglalkoznak. Ez a kötetnek különösen szép, sok váratlan örömmel szolgál az olvasónak, ha néhány adattal ki is lehetne egészíteni. (Hiányzik belőle pl. BENJAMIN László verse *Leninről*, KOMJÁT Aladár két verse: *Proletár Magyarország marsol*; *November 7.*)

A könyv szerkesztésbeli sajátosságaiból következik, hogy egyes munkák beosztása egyik, vagy másik témakörbe néha bizonytalan. Így adódnak átfedések. Pl. ERDŐS Péter cikke: *Lenin az I. osztály elsődleges fejlődésének törvényéről*, két helyen szerepel, *Lenin — a szocialista ipar szervezője* c. fejezetben és a *Lenin közgazdasági munkásságával* foglalkozó témánál. Vagy JOVÁNOVIC Miklós *Életveszélyes élet* c. ifjúsági regénye KRUPSKÁJA életéről szól, nem indokolt, hogy a családtagok és az ULJANOV-család barátainak visszaemlékezései közé legyen besorolva.

A főtémakörökön belüli csoportosítást általában helyeselni lehet, mindössze a *Bolsevik harcostársak Leninről* c. fejezet kívánkozott volna a LENIN és GORKIJ fejezet elé. Hiányoljuk továbbá, hogy nem került be a címek közé REJTŐ István cikke (*Irodalomtörténet* 1951. 4. sz.), amelyben ismereti LENIN megjegyzéseit és módszertani útmutatásait, melyeket a bibliográfiai munkához fűzött.

Mindezek ellenére a bibliográfia egészében véve igen fontos, jól sikerült, hézgapótló mű, jelentősen elő fogja segíteni a leninizmus és a munkásmozgalmak kérdéseivel foglalkozók munkáját. KENYERES ÁGNES

Karacs Ferenc térképészítő-rézmetsző művész (1770—1838). Tanulmányok. (Szerk. és bev. KÁLNINFAVAI Béla. [Ill.] MENYHÁRT József.) Kiad. a Hazafias Népfront Püspökladányi Községi Bizottsága. [Püspökladány], 1958 [1959]. Debrecen. 47 l.

Az elmúlt évben a Hazafias Népfront Püspökladányi Községi Bizottsága lelkes relikviagyűjtés után „Karacs Ferenc emléké”-et rendezett, s megteremtette egy „Karacs-emlékszobával” a későbbre tervezett püspökladányi tájmúzeum alapjait. KARACS a magyar rézmetszés egyik kiemelkedő alakja, a magyar térképészeti úttörője ugyanis „Püspökladányfi”-nak vallotta magát, és 120 évvel ezelőtt (1838.) fejezte be áldozatos és eszméihez mindig hű életét.

Az emléké programja alapján állították össze ezt a kiadványt, amely újabb KARACS-művekről vagy munkásságának eddig ismeretlen eredményeiről nem számolhat be, de példát mutat arra, hogy a helyi patriotizmus milyen úton juthat el a megismerésig az utókor szeme elé állítva a község neves szülöttjének alakját, felkutatva élete műveit, eseményeit és hatásait. Ennek a munkának méltó közép-pontja a helybeli középiskola, melyet róla neveztek el.

A könyvecske ismeretterjesztő célzatú, néhány kisebb-nagyobb tanulmányt foglal magában. Ezek egyike (KECSKÉS Gyulától) helytörténeti jelentőségű, Ladányt KARACS korában mutatja be; BELLAI Sándor regényes életrajzában — eddigi források alapján — színesen ismerteti a művész élete folyását; a harmadik tanulmány (TÓTH Ervin) művészettörténeti képet ad a művészet akkori helyzetéről, KARACS munkásságának jelentőségéről. Helyenkint téves adatok csúsztak be. (Pl. „Berkenye” János rézmetsző (28. l.) BERKEN, BERKENY helyett; vagy: KARACS gyűjtötte össze és adta ki az általa másolt okleveleket Oklevél-Hasonmások Gyűjteménye címmel (35. l.), — holott ezeket HORVÁTH Árpád oklevéltani jegyzetei mellé adták ki 1833-ban; vagy: a rézmetsző utolsó művének mondja a *Tabulae Numismaticae* címlapját (34. l.), pedig ez csak PATAKI: *A magyar rézmetszés története* c. műben lévő számsorban az utolsó, és pedig azért, mert a szerző az időrendi felsorolás után említi meg a dátum nélküli metszeteket.) A negyedik tanulmány az egyetemes történelemnek azt a szakaszát ismerteti, amely rézmetsző-művésznünk életére esik.

A csinos kiállítású könyvecske fametszetes címlapjával, KARACS-metszetek fényképfelvételeivel gondos munka, és mind írónak, mind a szervezőknek lelkesedését és egyszerűségét dicséri. NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A retrospektív magyar nemzeti filmográfia első kísérletéről. *Magyar Filmográfia.* (1901—1931, 1931—[19]58-ig Magyarországon készült játékfilmek főcímlistái.) Összeáll. Kovács Ferenc. Bp. 1958 [1959], Színház és Filmtudományi Intézet. 2 db.

A Színház- és Filmtudományi Intézet új kiadványa, a *Magyar Filmográfia* első és második kötete régi vágya volt a filmtudomány művelőinek. Főlegesen újra felsorolni azokat az indokokat, amelyek nagyon is sürgették ennek a munkának az elvégzését, elég csak annyit mondanunk, hogy filmtörténészeink végre megkapták első és nélkülözhetetlen műszerüket. Tegyük hozzá, ideje volt. Hatvan év nem nagy idő, de egy új, rohamléptekkel fejlődő művészet első hatvan esztendejét nem lehet a szokott mértékkel mérni. A bimbózás és virágfakadás ideje mindig a legérdekesebb, talán a legjellemzőbb is, de sajnos, éppen erről az időszakról marad fenn a legkevesebb dokumentum. Mire észbekapunk, és rögzíteni akarjuk a kialakulás folyamatát, addigra már csak fáradságos munkával tudjuk összegyűjteni az adatokat, és kérdéses marad a munka teljessége.

Késve, de talán nem későn fogott hozzá Kovács Ferenc a magyar retrospektív filmográfia összeállításához. Uttörő munkát végzett, hiszen még nem alakultak ki a filmográfiai tevékenység normái, módszerei. Ezért, ha néhány bíráló megjegyzéssel illetjük is művét, nem érdemét akarjuk csorbítani, hanem inkább a filmográfia módszertanához szólunk hozzá.

A filmográfiai munkához nem lehet addig hozzáfogni, ameddig az alapelvek nem tisztázódtak. Valószínűleg Kovács Ferenc is ezt az útát járta, sajnos azonban, hogy a szükséges előszó az adatforrásokra való általános utaláson kívül más módszertani kérdést nem vet fel. Főleg három alapvető probléma várt volna tisztázásra: 1. a filmográfia tartalma, 2. a főcímlisták (fogadjuk el azt a terminológiát, amelyet az összeállító használt) tartalmi és formai elemei, 3. az anyag elrendezése. Annál is inkább szükséges lett volna a filmográfiaszerkesztési munka elveinek kifejtése, mivel úttörő vállalkozásról van szó.

Tartalmi vonatkozásban nem elég annyit leszögezni, hogy az 1931-től 1958-ig, vagy 1901-től 1931-ig Magyarországon készült rövid és hosszú játékfilmek főcímlistáit foglalja magába a filmográfia. Egyáltalán, mi a kritériuma a játékfilmnek? Közéjük tartoznak-e az amatőrök által készített játékfilmek? (Tudjuk, hogy nálunk a 30-as években szép eredményeket ért el az amatőrfilmek elég népes tábora, és művészileg gyakran magasabb szín-

vonalat képviselt, mint a nyilvános bemutatásra kerülő filmek.) Meg kellett volna indokolni, hogy miért veszi fel a külföldi tőkeérdekeltségek által Magyarországon készített, de itt be nem mutatott filmeket. Állást kellett volna foglalnia azoknak a külföldi filmeknek esetében, melyeknek alkotói között magyarok is vannak: részét képezik-e ezek a filmek a magyar filmművészetnek, vagy sem? Foglalkozni kell-e feltárásukkal egy esetleges külön jegyzékben? Nem kapunk választ arra a kérdésre sem, hogy milyen anyagot fog tartalmazni a teljes magyar filmográfia. Befeztettnek tekinthető-e ezzel a két kötettel a retrospektív része, vagy pedig meg fog jelenni a hirdók, a dokumentumfilmek, a tudományos és oktatófilmek stb. jegyzéke is? (Reméljük, hogy igen. Jelentőségét nem kell hangsúlyoznunk.) Helyes szempontja a filmográfiának, hogy felveszi a be nem mutatott és a félig elkészült filmeket is: a magyar filmművészet fejlődésének ezek is fontos dokumentumai; ugyanakkor azonban néhány szóval indokolnia kellett volna ezt az eljárást. A munka a teljesség igényével lép fel, — ez természetéből következik, — de magának az összeállítónak tájékoztatnia kellett volna olvasóit arról, hogy a kitűzött célt mennyire sikerült megvalósítani, hol vannak hiányok, mi az oka ezeknek, és várható-e pótlásuk.

Most nézzük a második problémát vagyis a főcímlisták (címfelvételek) tartalmát és formáját. A főcímlisták adattartalmát a filmográfia célja szabja meg. A nemzeti retrospektív bibliográfiának ezen a téren is a lehető legnagyobb teljességre kell törekednie, mert csak így felel meg elsődleges rendeltetésének, ami a nemzeti filmtermés regisztrálása a tudományos kutatás számára. Az első magyar nemzeti filmográfia főcímlistái bizony elmarasztalhatók ebben a tekintetben. Nem azt kifogásoljuk, hogy nem sikerült felderíteni minden film rendezőjét vagy íróját, vagy szereplőit; ez nem elvi hiba, a legtöbb esetben már végleg elkallódtak ezek az adatok. A legösszetettebb s a gazdasági viszonyoktól és a technikai haladástól talán leginkább függő művészetről, illetve kifejezési eszközről van szó, és éppen ezért egy filmnek számos jellemzője van. A filmográfiának mindezekre ki kell térnie. Kovács Ferenc főcímlistái szinte kizárólag csak mint művészi alkotásokat tekintik az egyes filmeket, és megfelelnek azok kézzelfogható-szemmelátható anyagi és ipari-gazdasági vonatkozásairól. Van ugyan néhány rendkívül izgalmas megjegyzés, mint például: a film román változatban is elkészült; a film csak francia változatban készült; készült 1929—30 kö-

zött Párizsban, 13 nyelven, köztük magyar verzióban is, — de ezek keveset mondanak, éppen csak felvillantják a magyar filmgyártás gazdasági hátterét, nemzetközi kapcsolatait. Nem akarunk most részletesen foglalkozni a filmek katalogizálásával, — megtettük ezt más alkalommal e folyóiratban, — csak néhány olyan kérdést vetünk fel, melyekre okvetlenül választ kellett volna adnia a nemzeti filmográfiának. Mi a film műfaja? Ha irodalmi alkotás filmváltozatáról van szó, mi az eredeti mű címe és műfaja? Hol készült a film? Budapesten, Kolozsvárott? Ki volt a vállalkozó? (Magyarországon több külföldi tőkeérdekeltség is foglalkozott filmgyártással!) Melyik filmgyárban készült? Színes-e vagy fekete-fehér? Terjedelme: hány méter, mennyi a lejátszási ideje? A nyilvános bemutató helye és dátuma? Különösen fontos lett volna megmondani, hogy megvan-e még legalább egy kópiája a filmnek; ha megvan, hol van; ha elveszett, megvan-e a forgatókönyve? Ezekkel az adatokkal kiegészítve még értékesebb lett volna az összeállítás.

Néhány szót a főcímlisták formájáról is. Az elrendezés megfelelő: cím, alkotók, a gyártás éve, megjegyzés. Az előszó megemlíti, hogy a főcímlisták csak részben származnak a kópiákból; másik részük másodlagos forrásokból ered. Helyes lett volna megjegyezni, hogy mely filmeknél sikerült érvényesíteni az autopszia elvét, és melyeknél nem. Talán filmográfia esetében nem maximalizmus az a kíváncsi, hogy az utóbbi esetben fel kell tüntetni, mely forrásból származik az adat.

A filmográfia szerkezeti kérdései nagy figyelmet érdemelnek, hiszen jórészt ezek megoldásán múlik az összeállítás használhatósága. Nemzeti filmográfia esetében erősen vitatható a címek szerinti betűrend, mint elsődleges rendezési elv. Kovács Ferenc, — noha előbb következik munkájában a kronológikus felsorolás, de mivel ebben csak a filmek címei szerepelnek, és az alfabetikusan adja a főcímlistákat, — úgy látszik, az utóbbit választotta fő rendezési elvnek. Ezzel a kronológiai rend mutatóvá degradálódott. Véleményünk szerint egy retrospektív nemzeti filmográfiának időrendben kell feltárnia anyagát. Ez a rendezési elv érvényre juttatja a fejlődés folyamatát, és megkönnyíti a történeti kutatást. Az éveken belül már alkalmazható a betűrend, mint másodlagos rendezési elv. Az alfabetikus felsorolásra természetesen szükség van, de csak mint mutatóra. Tartalmaz is ilyen mutatót ez a filmográfia, de mivel ugyanebben a sorrendben adta a főcímlistákat is, sok gyakorlati haszna nincsen. A betűrendről még

annyt, hogy a besorolásnak megvan a maga szabványa, és jó lett volna, ha ehhez tartja magát az összeállító.

A nemzeti filmográfia nemzetközi jelentőségét huzza alá, hogy megadja a filmcímek francia nyelvű fordításait is; e fordításokat azonban csatolni lehetett volna a főcímlistákhoz, s ebben az esetben nem lett volna szükség a külön betűrendes mutatóra. De nem tartjuk következetes eljárásnak, hogy míg az előszót, a rövidítésjegyzéket és a fejezetcímeket francia, orosz, angol, német, olasz és spanyol nyelven adja, addig a címfordításokat csak franciául.

A filmográfia szerkezetéről szólva még egy súlyos hiányosságot kell megemlítenünk: nincs névmutatója! Mivel az eddigi két kötet egy lezárt egységet alkot, — a magyar játékfilmeket tartalmazza 1901-től 1958-ig, — nélkülözhetetlen egy egységes névmutató. Nagy kár, hogy ezzel a szerkesztő adós maradt. E hiányon talán még lehet segíteni, ha a hazai filmgyártás egyéb területeinek filmográfiája is elkészül, és utána kapjuk meg az egésznek a közös névmutatóját.

E megjegyzések nem Kovács Ferenc munkájának értékét vonják kétségbe, hanem inkább a módszertani megoldások kidolgozásához kívántak hozzájárulni. A retrospektív nemzeti filmográfia e két első kötetét, reméljük, továbbiak fogják követni, és lassan feltárul a magyar film első hatvan évének minden alkotása a kutatás számára. De ennek a munkának csak akkor van értelme, ha napjaink filmtermését is legalább évente számbavesszük. A folyamatos munkában fognak végleg tisztázódni a filmográfia szerkesztési alapelvei.

PAPP ISTVÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Bp. 1958. Kossuth ny. 402 l. Könyvtáros társadalmunk élénk figyelemmel kíséri az Országos Széchényi Könyvtár működését és fejlődését. Nemcsak azért, mert az ország vezető könyvtárának eredményei mindnyájunkra nézve tanulságosak, hanem azért is, mert e könyvtár életének alakulásában — közvetve bár, de igen szemléletesen — az egész hazai könyvtárügy problémái és perspektívái tükröződnek. Ezzel az érdeklődéssel veszi kézbe az olvasó az induló évkönyvsorozat első kötetét.

A borítólap szerencsés színmegválasztása és elegáns tipográfiája, a jó papír, a szöveg ízléses és viszonylag hibátlan szedése már az első pillanatban megnyeri a bibliofil hajlandóságú olvasót. (A további évfolyamokat előfeje s a személyneveknél

kapitálchen betűk alkalmazásával lehetne még nyomdatechnikailag tökéletesíteni.)

Kedvünk volna a felőlet dolgozatokat egyenként ismertetni, s a fontosabbaknál, vagy legalább a szűkebb érdeklődési körünkbe tartozóknál (KÓHALMI: *Vita a könyvtártudományról.*) hosszasan is elidőzni. Hasznosabb azonban, ha ezúttal a részek helyett az egészre és ezen belül is főleg két tényezőre irányítjuk figyelmünket:

1. az *Évkönyvre*, mint a Széchényi Könyvtár tudományos arculatának kifejezőjére és mint szerkesztői alkotásra, továbbá

2. arra a képre, amit az *Évkönyv* a Széchényi Könyvtár általános működéséről ad az olvasónak.

A közölt 18 dolgozatnak pontosan a fele vonatkozik közvetlenül a Könyvtárra: egy általános beszámoló a felszabadulás utáni fejlődésről (WALDAPFEL Eszter cikke) négy részbeszámoló egyes munkaterületekről (HAJDÚ Helga cikke a kéziratár gyarapodásáról, GOMBOCZ Istváné a külföldi kapcsolatokról, DEZSÉNYI Béla visszatekintése a hírlaptár multjára és beszámoló legújabb fejlődéséről, továbbá BÉLLEY Pál és WENDELIN Lidia közös jelentése a kiadványokról), egy történeti cikk (WINDISCH Éva tanulmánya a Könyvtár reformkori munkájáról), végül pedig három, a könyvtár állományának egyes részeit vagy egyes darabjait ismertető tanulmány. (SOLTÉSZ Zoltánné illuminált olaszországi ősnymotatványokról, BORSA Gedeoné az ősnymotatványokról általában, összefüggésben a többi hazai ősnymotatvány gyűjteményrel és SZILÁGYI Erzsébeté Liszt egyik kéziratáról.) Mindehhez hozzátéve, hogy — ha másban nem, abban, hogy jórészt a Könyvtár anyagából merít — a többi tanulmány is bőven tartalmaz Széchényi könyvtári vonatkozásokat, megállapíthatjuk, hogy az *Évkönyv* alapos és színes tájékoztatást ad a kiadó intézményről. Erénye, hogy a beszámolók többsége nem hivatalos modorban, hanem tudományos igénymel, emelkedett elvi perspektívából íródott, és hogy — hála a tematikai változatosságnak s a mindig önálló feldolgozásmódnak — nemzeti könyvtárunk működését, eredményeit és gazdagságát a legkülönbözőbb nézőpontokból világítják meg. A kiadvány tájékoztató értékét növelte volna, ha bővebben közöl statisztikai és egyéb adatokat, táblázatokat. A következő évfolyamoktól várjuk a Széchényi Könyvtár funkcióit, szervezeti és működési kérdéseit elvi szinten tárgyaló tanulmány vagy tanulmányosorozat közreadását. De erről lentebb még bővebben.

Kevésbé kedvező a tanulmányok tárgyi összetételének mérlege, akár műfaji, akár

szerkesztéspolitikai szempontból ítéljük meg. Műfaji szempontból azért, mert nem mutatja a Széchényi Könyvtár könyvtártudományi tevékenységének egész skáláját. A nem beszámoló jellegű 13 dolgozat közül három könyvtártörténeti (DEZSÉNYI és WINDISCH említett cikkei, továbbá PAPP Ivánné adalékai az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak 1890—1914-es történetéről), egy könyvtörténeti (SOLTÉSNÉ említett cikke), négy sajtótörténeti (KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hírmondó*, NAGYDIÓSI Gézáne: *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig*, SZEMZŐ Piroska: *A szenzációs hír és illusztrálása*, POZSONYI Erzsébet: *Forradalmi rölapok és gúnyiratok 1848-ban*), három egyéb tárgyú (KERESZTURY Dezső: *Adalék Jókai forrásaihoz*, VÉCSEY Jenő: *A Haydn évélé*, SZILÁGYI Erzsébet említett cikke) és csupán egy-egy dolgozat képviseli az elméleti könyvtártudományt s a gyakorlati könyvtártant. (KÓHALMI említett cikke és HORÁNYI Mátvás: *A színháztörténeti képanyag katalógizálásának kérdéséhez*.) Ez a megoszlás, amit röviden a történeti témák túltengésével jellemezhetünk, távolról sem felel meg a Széchényi Könyvtárban ténylegesen folyó tudományos munka erőviszonyainak. Az *Évkönyv* 51—68. oldalán közölt irodalomjegyzék alapján hirtelenében felállított statisztika azt mutatja, hogy a Széchényi Könyvtár dolgozói tollából 1945 és 1957 közt kikerült mintegy ötödfélszáz munkának több mint fele (258) könyvtártudományi vonatkozású, és meglepő módon nem a történeti tárgyú dolgozatok (90), hanem a könyvtári munka időszerű elméleti, gyakorlati és módszertani kérdéseivel foglalkozó önálló művek, cikkek, jelentések és ismertetések vannak többségben. (134 tétel.) Nyilvánvaló tehát, hogy a szerkesztő bizottság nem épített eléggé a könyvtár elméleti és gyakorlati érdeklődésű dolgozóira. Felelte, hogy jó néhány dolgozó (vezetők, módszertani osztály) már csak hivatali beosztása miatt is bűvára, sőt szakértője az elvi és gyakorlati kérdéseknek.

Távol álljon tőlünk, hogy olyasmit kérjünk számon, ami a könyvtárnak s ebből következőleg a kiadványoknak nem feladata. Nyilvánvaló az is, hogy a Széchényi Könyvtárnak, mint régi értékekben bővelkedő muzeális gyűjteménynek, már csak az állomány színvonalas feltárása érdekében is súlyponti feladatként kell felfognia a könyvtártudomány történeti studiumainak művelését. Nem csekély az a vonzóerő sem, amellyel a történeti érdekességű anyag a könyvtárosokat ilyen irányú elmélyedésre inspirálja. De a Széchényi Könyvtár jelentősen kibővült funkciói többet követelnek. Nemesak azt, hogy saját

hatalmas apparátusának működését tudományos igényű elvi és szervezési tanulmányok folytatásával is igyekezzék tökéletesíteni, hanem többirányú országos feladatainak megfelelően azt is, hogy tudományosan elemezze a könyvtárpolitika, a könyvtárszervezés és a könyvtári munka általános időszerű problémáit, és hogy e munkálatok eredményeképpen reformok és új könyvtári irányzatok elindításának legfőbb hazai tudományos műhelye legyen. Mint említettük, nincs is hiány ilyen törekvésekben és eredményekben. Joggal kívánhatjuk tehát, hogy az *Évkönyv* további kötetei több teret biztosítsanak e közérdekű, sőt létfontosságú témakörnek.

Határozottan el kell utasítanunk azt a feltevést, mintha — az előbbi bíráló megjegyzésekből következően — az *Évkönyv*re többé-kevésbé egyféle múltba menekvés, könyvtártudományi pozitívizmus, vagy szenttelen historizálás ütné rá a bélyegét. Ellenkezőleg. A beszámoló tanulmányok a szocializmust építő magyar társadalom szemszögéből mutatják be, és értékelik a Könyvtár működését, s a történeti cikkek többségében a haladó és retrográd erők küzdelemében a felépítményben való tükröződése, a sajtónak, a könyvnek és a könyvtárnak a társadalmi haladás szolgálatában betöltött szerepe tárul elénk. KÓHALMI Béla a könyvtárak tevékenységének elemzéséből és a könyvtártudományról alkotott vélekedések történetéből kiindulva meggyőző erővel veszi fel a harcot a practicizmus és pozitívizmus ellen, és vázlatosan bár, de igen elmemozdító hatással vetíti elénk a marxista könyvtártudomány körvonalait. PAPP Ivánné a magyar munkásmozgalom 1890 és 1914 közötti hősi korszakának a könyvtári fronton vívott osztályharcát mutatja be kevés retorikával, de annál beszédesebb tényekkel és adatokkal. POZSONYI Erzsébetnek az 1848-as forradalmi rölapokról és gúnyiratokról szóló tanulmánya szenvedélyes vádirat népünk és szabadságunk hőhérai ellen, s a tudományos szövegen ugyanaz a szemlélet és hangulat elevenedik meg, amely a leírt dokumentumokban jutott kifejezésre. — És többé-kevésbé hasonló politikai jellemzést fűzhetnénk ügyszólván valamennyi dolgozathoz, dícséretül a szerzők politikai érettségének és marxista felkészültségének. A szerkesztőkre azonban az *Évkönyv* eszmei-politikai arculatának kialakítása terén még várnak feladatok. A szerkesztők munkájának értékelésével kapcsolatban végül hangsúlyozott méltánylást érdemel a tanulmányok elfogadásában, illetőleg közlésben megmutatkozó igényesség, melynek eredményeként egyteljes, jó színvonalú gyűjteményt sikerült

összeállítani. Ha elismerésünk mellett mégis szóvá teszünk néhány — szerintünk — szépséghibát, inkább annak illusztálásul történik, hogy valamivel nagyobb szerzői és szerkesztői gondosság esetén egészen kifogástalan teljesítményt lehetett volna elérni.

DEZSÉNYI Béla színes beszámolóban tárja elénk az OSZK hírlaptárának a mindig is nagy nehézségek közt véghezvitt hősies munkáját. Érdekesen mutat rá a haladó mozgalmak és a hírlapgyűjtés kapcsolataira. Sajnáljuk azonban, hogy a Hírlaptárnak a korábbi évtizedekben elért fejlődésére vonatkozólag úgyszólván csak másodkézből merített. (SZINNYEI, GORUPP.) Éppen DEZSÉNYIT tekintjük ugyanis a legalkalmasabb embernek a Hírlaptár történetének igényes feldolgozására. A részleteket illetőleg: érdekes lett volna, ha a Tár jelenlegi nagy igénybevételének hatóerőit is elemzi. Szeretnénk továbbá, ha revidéálná pesszimista álláspontját a retrospektív nemzeti cikkbibliográfia elkészíthetőségét illetően.

HAJDÚ Helga (*A kéziratár állományának gyarapodása a felszabadulás óta*) és SOLTÉSZ Zoltán (*A Széchenyi Könyvtár legszebb illuminált olaszországi ösnyomtatványai*) cikkében egyaránt hiányoljuk a leírt darabok legutóbbi possessorának felkutatását, illetőleg feltüntetését. KÓKAY György a *bécsi Magyar Hirmondó* történetét tárgyaló tanulmányában sajtótörténeti közlései kapcsán rendkívül érdekes művelődéstörténeti és irodalomtörténeti korrajzot vázol elénk. Sajnálatos azonban, hogy csak olyan adatokat közöl, amelyek az irodalomban vagy magában a lapban fellelhetők, és nem törekszik önálló levéltári kutatással ismeretlen adatok feltárására, tisztázatlan kérdések megvilágítására. Ugyanez áll NAGYDIÓSI Gézániának a magyarországi női lapokról szóló tanulmányára is. Ha viszont ez utóbbi nem adatközlő szándékkal íródott, alaposabban kellett volna foglalkoznia a nőmozgalmi vonatkozásokkal s általában tartalmi kérdésekkel. WINDISCH Éva (*Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchenyi Könyvtárban*) történeti és gyakorlati szempontból egyaránt érdekes cikke nem emeli ki eléggé a korszak könyvtárosainak elvi tisztánlátását. Több méltatást érdemelt volna HORVÁTH István nagyszabású bibliográfiai munkássága. Nem szándékozunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani az olyan kisebb pongyolaságok és tollbotlások előfordulásának, mint a revolver-sajtó összetévesztése a szenzációsjtóval, TISZA István Nemzeti Munkapártjának Nemzeti Munkaspárttá való elkeresztelése, stb.

Előljáróban említettük, hogy az *Évkönyv* kiválóan alkalmas arra is, hogy a közvélemény előtt realis képet adjon a Széchenyi Könyvtár működéséről. Éppen ezért minden szakmabelinek elolvasásra ajánljuk a beszámoló jellegű cikkeket, főleg WALDAFFEL Eszter összefoglaló jelentését. Csonkának éreznénk ezt az ismeretetést, ha befejezésül legalább néhány szóban magunk is rá nem mutatnánk azokra a legfontosabb tényekre és eredményekre, amelyeket mérőföldköveknek tekintünk egy új, korszerű, szocialista Széchenyi Könyvtár kialakulásának útján, s amelyeket sok derék könyvtáros szívós munkája, szakértelme és lelkesedése segített elérni. Az alapvető, más hazai könyvtárakkal is közös vívmány, hogy a Horthy-korszak bűneiből és mulasztásaiból származó sokféle elmaradást úgyszólván minden területen felszámolták, nagy erőfeszítések árán végbement a háborútól szétzilált és megszaggatott intézmény fizikai helyreállítása. A további eredményeket is csak akkor tudjuk helyes perspektívába állítani, ha azokat a felszabadulást megelőző mérhetetlen anyagi és szakmai elmaradottság állapotához viszonyítjuk. A fizikai újjáépítés terén elért eredményeket egy új könyvtárosi szemlélet kialakulása tette maradandóvá és épülő szocializmusunk számára termékenyvé. A belső szellem és a tartalmi munka szocialista átalakítására természetesen főként a társadalmunk egészében végbemenő nagy változások hatottak inspirálólag, de rendkívül fontos szerepe volt e téren a szovjet könyvtárügy tudatos megismerésének és nem utolsósorban olyan kollektív vállalkozásoknak, amelyek révén a Könyvtár közvetlenül is bekapcsolódhatott népünk történelmi jelentőségű mozgalmába. (Kiállítások!)

Mindezek felemlítése természetesen keveset mondana, ha nem gondolnánk az azokat kitevő, illetőleg belőlük eredő konkrétumokra is, mint amilyen a felszabadult olvasórétegek beáramlása a Könyvtárba, a feldolgozás és rekatalogizálás jelentős előrehaladása, a korszerű katalógushálózat kiépítésének megindítása, a gyűjtés mennyiségi és minőségi eredményei, elvi tisztultsága, a nemzeti könyvtár bibliográfiai funkciójának korszerű betöltése (kurrens nemzeti bibliográfia!), az egyetemi oktatás keretében történő könyvtárosképzés kezdeményezése, szakmai ankétok és tanfolyamok szervezése stb. stb. Külön hangsúllyal kell megemlékeznünk végül azokról a feladatokról, amelyeket elsődleges teendőin felül kellett a Könyvtárnak vállalnia. A kiadványcsere és a nemzetközi kapcsolatok

országos képviselőteről, a KC vezetéséről, három műemlék-könyvtár gondozásáról, az országos hatáskörű módszertani munka kibontakoztatásáról s a nemzeti tulajdonba vett könyvek millióinak begyűjtéséről, feldolgozásáról és szétosztásának megszervezéséről. Az utóbbi feladatok közül a rendelkezésre álló viszonylag rövid idő alatt és korlátozott munkafeltételek között szinte egyetlen-egyiket is elég lett volna megoldani.

Vannak tehát a Széchenyi Könyvtárnak eredményei, mégpedig igen tiszteletreméltók. Nem az *Évkönyvből*, hanem tapasztalatból és hallomásból tudjuk, hogy az ezek megszilárdítását és újabbak elérését célzó tervező és szervező munka éppen az utóbbi időben vett nagy lendületet. Szerencsét kívánunk hozzá, és várjuk az újabb híradást.

CSÚRY ISTVÁN

Könyv és könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. 1. Szerk. CSÚRY István, MÓDIS László. Bp. 1958. Tankönyvkiadó 107. 1. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve.)

1953 óta gazdagítja a hazai szakirodalmat a Debreceni Egyetemi Könyvtár rendszeresen megjelenő évkönyve. Megszokottá vált a sokszorosított kötet, melynek színvonalas tartalmához nem volt méltó szükségdiktálta külalakja. A kezünkben levő 1958-i kötet igényesebb formában, változott szerkesztési elvekkel kívánja folytatni a sort.

Sokoldalúbb, időszzerűbb tartalom a cél, és ennek érdekében külső munkatársak írásait is közli. A szűkebb kört érdeklő dolgozatok kimaradtak — ezek külön sorozatban, továbbra is sokszorosítva jelennek meg —, ezért az évkönyv terjedelme lényegesen csökkent.

A kötet két kiemelkedő tanulmánya Csúry István és Módis László cikke. Mindketten szilárd elviséggel bontják ki témájukat, és az elméleti fejtegetés célja mindkettőjüknél a gyakorlati megvalósítás segítése, előkészítése.

Csúry István *A bibliográfiák osztályozásának néhány kérdéséről* írt; elődeinek kritikája, valamint a tapasztalatok felhasználása alapján és a társadalom bibliográfiai szükségleteinek figyelembevételével jól megalapozott rendszert dolgozott ki a bibliográfiai irodalom, illetve tevékenység kategorizálására. Elsődleges célja nem a meglévő bibliográfiák csoportosítása volt, hanem olyan rendszer konstruálása, amely lehetővé teszi a megnövekedett irodalmi termés célszerű nyilvántartását.

Csúry alapvető felismerése, hogy a bibliográfiákat lehetetlen egyetlen szempont szerint csoportosítani. Bármennyire lényeges is ez az *egy szempont*, óhatatlanul következtelenségekhez vezet. Második alapelve, hogy élesen megkülönböztetendők az érdemi jegyek a külső, járulékos ismérvektől. Az előbbieken alapján kell megállapítani a főbb ágazati csoportokat, és ezeken belül a további tagolás az utóbbiak szerint történhetik.

Szerinte a bibliográfiák csoportosításának három alapszempontja: 1. a tartalom (a felőlet anyag tárgyi összetétele), 2. a társadalmi funkció (rendeltetés és alkalmazás), 3. a bibliográfiai együttműködés keretében betöltött funkció. Minden bibliográfia besorolható, sőt besorolandó mindhárom szempont szerint a megfelelő csoportba attól függően, hogy milyen tekintetből vizsgáljuk.

E háromszoros nézőpontváltoztatás a bibliográfiákat mintegy a térben helyezi el, plasztikusan, az alá-, fölé- és mellérendelést pontosan érzékeltetve. A csoportosítás alapját valóban a leglényegesebb vonások képezik, a formai jegyek csak másodlagosan jönnek számba mint osztályozási kritériumok.

Módis László *Könyvtári szakképzésünk néhány kérdésével* foglalkozik az évkönyv legterjedelmesebb tanulmányában, amely azonban csak része egy nagyobb munkának. Könyvtárügyünk valóban egyik legfontosabb problémája és feladata a könyvtáros-utánpótlás kiképzése, s a gyakorló könyvtárosok szakképzettségének biztosítása. Idevágó szakirodalmunk gyér, tapasztalataink alig vannak és feldolgozatlanok, ezért örömmel fogadunk minden e tárgykörbe vágó munkát, különösen akkor, ha olyan alapos felkészültségről, úgyszeretéről és hozzájárásról tesz tanúságot, mint ez az írás.

Gondolatmenete a következő: Társadalmunkban a könyv mindenkié, társadalmunk minden tagját megilleti a könyv. A könyv mint a társadalmi nevelés eszköze és mint munkaeszköz döntő, központi szerepet kapott. Lehetőség nyílt mindenki számára a magasabb műveltség megszerzésére. Azonban az alapvető írás és olvasás intézményes oktatásán kívül intézményesen és tervszerűen kell mindenkit megtanítani arra is, hogy a lehetőséggel élni tudjon, vagyis a könyvet mint munka- és művelődési eszközt hogyan válassza ki, hogyan találja meg, hogyan használja fel. Ezért könyvtári szakképzésben kell részesíteni nem csupán a könyvtárosokat, hanem minden egyes magyar állampolgárt, az általános iskola ötödik osztályától kezdve, az iskolai tanterv keretében. Ennek meg-

felelősen van általános könyvtári szakképzés, mindenki számára s különleges könyvtári szakképzés, könyvtárosok számára. A kettő lényegileg megegyezik egymással, a könyvtárosok csupán technikai és tudományos vonatkozásban kapnak többet.

A tanulmány problematikájának egészével, de némely részletével is vitába kell szállnunk, értékének elismerése mellett. MÓDIS kiindulópontja, hogy a könyvvel, a könyvtárral való élésre meg kell tanítani az embereket. Ez helyes és megvalósítandó követelmény. De a mód, ahogyan ezt megoldani kívánja, túlméretezett, a belőle levont következtetések pedig erősen vitathatók. Az általános és középiskolában kötelező tantárgyként leadott könyvtári szakismeretek talán tetszetős elképzelés, de nehezen kivitelezhető. Az általános könyvtári szakismeret köny- és könyvtártörténeti anyag helyet kaphat a történelem oktatásában mint kultúrhistoriai kiegészítés, a könyvtártechnikai ismereteket pedig nagyobb eredménnyel tudná a helyi közművelődési könyvtár a propaganda különféle eszközeivel terjeszteni. Az egyetemen leadandó általános könyvtári szakképzés anyagát — ami tulajdonképpen a tudományos kutatás módszerében és segédeszközeiben való eligazítást szolgálja — célszerűbb lenne egy tömör, a helyzet változásával sűrű kiadásokban lépeést tartó kézikönyvben adni.

Az irodalmi természetben, a könyvtárban való önálló eligazodás követelménye erősen túlhaladott, MÓDIS pedig éppen erre alapozza az általános könyvtári szakképzést, s a személyi könyvtárak erősen túlbecsült jelentőségére. Napjaink nyomtatványáradata lehetetlenné teszi, hogy az egyes ember áttekinthesse az egész irodalmat. A könyvtáros ezt a terhes kutatómunkát veszi le az olvasó válláról. A személyi könyvtárak pedig általában a legfontosabb kézikönyvekre korlátozódnak, és többnyire művelődési, szórakozási, bibliofil igényeket elégítenek ki. Tudományos kutatás céljára a legtrikább esetben felelnek meg. A körülményeket mérlegelve megállapítható, hogy ez a jellegük a jövőben sem fog megváltozni.

Az „önálló eligazodás” követelményének másik hátránya az, hogy a könyvtáros és az olvasó viszonyában a könyvtárost passzív szerepre korlátozza, illetve az általános könyvtári szakképzéssel megoldottnak véli az olvasók nevelését:

„... a könyvtáros egészséges és fejlett körülmények között nem szakmai, szellemi vezetője az olvasónak, hanem az olvasó által keresett és igényelt dokumentumoknak készséges, előzékeny és szíves kézbe-

adója, s hogy ezt megtehesse, a dokumentumok gondos gyűjtőgetője, rendezője, nyilvántartója és hűséges megőrzője”. Csak lábjegyzetben említi meg, hogy egyelőre „könyvtárosainkra más feladatok is hárulnak, mint például az olvasók nevelése, tájékoztatása stb.” Véleményünk szerint a legegészségesebb és legfejlettebb viszonyok között is feladata lesz a könyvtárosnak az olvasók nevelése és tájékoztatása, sőt, munkájának sokkal inkább az alapját fogja képezni, mint manapság. Természetesen az olvasók rétegződésének megfelelően a „szakmai, szellemi vezetés” s a nevelés és tájékoztatás mást és mást fog jelenteni, és jelent most is például egy tudományos kutató esetében és egy kezdő olvasó esetében. (Zárójelben kívánjuk csak megjegyezni, hogy a könyvtárosi hivatásnak a fenti idézetben található burkolt meghatározása aggasztóan hasonlít néhány évszázaddal idősebb meghatározásokhoz.)

A szakképzés javasolt anyagának bírálatára nem térünk ki, mivel hangsúlyozottan csak illusztratív jellegű.

Az első tudományos értékű dolgozat után némiképp csalódást keltett Svend DAHL: *Über das Verhältnis wissenschaftlicher Bibliotheken zu ihrem Publikum* című írása. Az inkább népszerűsítő előadásra, semmint tudományos munkára emlékeztető cikk a kölcsönzés problémáival foglalkozik a dán tudományos könyvtárak tapasztalatai alapján, de az ismert dolgok ismétlésén kívül, amelyeket kedves anekdotákkal támaszt alá, nem ad semmi érdemlegest.

A kisebb közlemények közül kettő debreceni vonatkozású. KISS Sándor azt a kérdést boncolgatja, vajon valóban SZILÁGYI Sámuel volt-e az első professzor könyvtárigazgató a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, miként ezt némelyek állítják, vagy sem. Arra az eredményre jut, hogy erre nincs semmi határozott bizonyítékunk.

BÁN Imre egy érdekes, XVI. századból való orvosi könyv sorsáról tudósít. A könyv nemcsak kalandos élete miatt érdemel figyelmet, hanem orvostörténeti szempontból is.

VITA Zsigmond és DANKANICS Ádám értékes írásokkal járult hozzá az évkönyv anyagához. Előbbi a nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848—49-i aprónyomtatványairól és kéziratairól számol be, mellékelve az aprónyomtatványok tüzetes bibliográfiáját. A kor történészének hasznos segítség. Utóbbi a Román Népköztársaságban folyó tájbibliográfiai munkát ismerteti rövid, de magvas közleményében. E két írás mutatja azt az utat, melyet a szerkesztőségnek járnia kell, hogy a külső

munkatársak bevonása valóban gazdagítsa az egyes kötetek tartalmát. Tehát olyan tanulmányokra, ismertetésekre gondolunk, melyek vagy magyar vonatkozásúak, vagy a bennük feldolgozott elméleti, tapasztalati anyag valamiképpen választ ad a mi problémáinkra is. Itt szeretnénk még megjegyezni, hogy külföldi munkatársak esetén hasznos lenne feltüntetni az illető munkahelyét is, esetleg röviden beszámolni eddigi munkásságáról, mintegy bemutatva őket a magyar könyvtárosoknak.

MÓDIS László és BERTÓK Lajos könyvészeti közleményei biztonnal érdekelné fogják az irodalomtörténészeket.

PAPP ISTVÁN

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. Összeállította MUNKÁCSI Piroska. Bp. OSzK. 1959. 249 l.

A Tanácsköztársaság százharminchárom napja alatt megjelent hétszázötvenhárom plakát címlírását, harminchét plakát hasonmását tartalmazza a jubileumi év alkalmából megjelent kiadvány. Betekintést enged a tizenkilences proletárforradalom plakátanyagába, de ezen túlmenően emeli jelentőségét a bibliográfiának, s így példamutató a Magyarországon méltatlanul elhanyagolt plakátkiadványok feltárásában.

A Kossuth Kiadó hasonmás kiadványából a Tanácsköztársaság művészi képes plakátjai ma már általánosan ismerteknek tekinthetők — az OSzK gyűjteménye most feltárja a *szöveges* plakátanyag nagy részét is. Értékes és érdekes forrásanyag válik így a kutatók számára könnyen hozzáférhetővé. A plakátok szövegének fogalmazása is tükrözi a forradalmi napok lendületét, lelkesedését. Forradalmi láng hevítette a szövegek szerkesztőit is, nemcsak grafikusainkat. És nemcsak a képek: a mondatok is hatottak a lakosság képzeletére. Hiszen egyes tömör, találó szövegek évtizedekkel túléltek a plakátokat, és ha játékosan, ha eredetét nem is ismerve, késő utódok is alkalmazták az egykori mondatokat. (Pl. „Az alkohol öl, butit, nyomorba dönt.”)

A plakátanyag a napisajtó anyagán túl mutatja meg, mit tartottak a legfontosabbnak a lakosság tudomására hozni, az agyakba és szívekbe vézni.

Gazdaságtörténészeink számára bizonyára figyelemre méltó a közellátási, a banküggyel kapcsolatos és az egyéb gazdasági intézkedésekről szóló hirdetmények nagy száma.

Megindítóak az egészségügyi felvilágosító plakátok: plakátokon hirdették a tisztaság

fontosságát — de a nyilvános fürdőket is a proletárgyerekek rendelkezésére bocsátották. Még a magánlakások fürdőszobáit is félig-meddig önkéntességi alapon kívánták igénybe venni — amiben talán némi naivitás nyilvánult meg. A plakátok bizony gyakran a kormányzásban gyakorlatlan vezetők naivitását is mutatják. Kalocsán a szesztilalmat a lakásokra is kiterjesztették (659.). A forradalmi törvényszékekkel való fenyegetés nemcsak az ellenforradalmárok ellen szóló hirdetményeken, de a közellátási közleményeken is szerepel.

Emelik a kiadvány értékét a beléfüzött hasonmás mellékletek. A szerkesztő első sorban az eddig még reprodukcióban meg nem jelent anyagot kívánta itt bemutatni. A technikai lehetőségek is meghatározták, hogy csak egy grafikus plakát szerepel. A mellékleteket KÁROLYI Mihály felhívása, a proletárdiktatúra bejelentése nyitja meg, a Vörös Hadseregnek a proletárhatalom megvédésére felszólító plakátjai zárják. Ezen belül változatos és sokféle típusú hirdetmények következnek. Készségtelenül érdekesek az élelmiszer-árakat is közlő plakátok, mégis helyesebbnek tartottuk volna, ha a három élelmiszeri helyett pl. több vidéki, esetleg könyvtári vonatkozású hirdetményt hoztak volna.

Az anyag áttekinthetőségét biztosítja a gondos szerkesztés. A bibliográfia betűrendben közli a plakátokat, gondoskodva arról, hogy az egy helyre vonatkozó (helyi tanácsok, direktóriumok, a népbiztoságok, a Vörös Hadsereg, a Vörös Órség stb. által kiadott) anyag csoportosítva legyen. A tájékozódást megkönnyíti a név- és a tárgymutató is. Helyesebbnek tartottuk volna azonban, ha a tárgyszavak nem a tizedes rendszer szerint, hanem betűrendben és részletesebb felosztásban kerültek volna közlésre — hiszen nemcsak könyvtárosok számára készült a kiadvány. Könnyítette volna a tájékozódást egy kronológikus mutató is, amely legalább azoknak a plakátoknak tételszámát közli, amelyeknél az időpont megállapítható.

Sajnálunk kell, hogy a kor teljes plakátanyaga nem jelenhetett meg. Kívánatos volna, ha a kiadvány megjelenése után a könyvtárak és magángyűjtők megadnák ama plakátjaik címlírását és fotóját, amelyek hiányoznak az OSzK gyűjteményéből. Így ez a kiadvány egy teljes anyag későbbi kiadásának alapja lehetne. Ugyancsak örvendetes volna, hogyha ezt a kiadványt egyéb plakátbibliográfiák is követnék. Pl. a felszabadulás plakátjai, a magyar sajtó plakátjai, a magyar plakátgrafika fejlődése stb.

Dicséret illeti a szerkesztőt a grafikus anyag szemléletes, pontos leírásáért.

Mindent egybevetve, a kiadvány a Tanácsköztársaság történetének feltárása szempontjából és bibliográfiai szempontból is igen sikerült munka.

NYILAS MÁRTA

Az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványai

Az Országos Pedagógiai Könyvtár megszervezését a Minisztertanács a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendeletének végrehajtásáról intézkedő határozattal rendelte el. A régen esedékes intézkedés végrehajtására csak két esztendővel később került sor, és végül 1958. szeptember 1-én kezdte meg működését ez a fontos feladatok előtt álló intézmény. A rendelet szerint az iskolai könyvtári hálózat központjává kell szolgálnia — ugyanakkor kötelezi azonban az egykori Pedagógiai Könyvtár többévtizedes hagyományára: segíteni a magyar nevelők elméleti kutató és gyakorlati nevelő munkáját a legjobb és leghaladóbb irodalom feltárásával.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár (továbbiakban OPK) már működésének első esztendejében megmutatta, hogy sokrétű feladatainak megoldásához jó felkészültségű apparátussal és az ügy fontosságához méltó lelkesedéssel kezd hozzá. Ebben az első évben három számottevő kiadványsorozattal jelentkezett, ugyanakkor továbbfejlesztette régi dokumentációs kiadványát is. — Már az 1956. évi minisztertanácsi határozat kiemeli a könyvtár hálózati központi szerepét. Erről tesz tanúhivonyságot az *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója*. (Szerk. V. Waldapfel Eszter. Bp. 1959. Tankönyvkiadó) című kiadványsorozat is. Az eddig megjelent két szám nem ad útmutatást arra nézve, hogy milyen sűrűn kívánja megjelentetni az OPK a *Tájékoztatót*, mégis, épp az eddigi számok tartalmából ítélve, új könyvtárügyi folyóiratként kell üdvözlőnk. Már az első számokban kialakultak az állandó jellegű rovatok. *Cikkek — tanulmányok* cím alatt találunk elvi jelentőségű cikkeket, valamint a gyakorlati könyvtári munkában felhasználható útmutatást. Az előbbi csoportból kiemelkedik V. WALDAPFEL Eszter beköszöntője, amely szemléletesen vázolja a magyarországi iskolai könyvtárak helyzetét és legsürgősebb feladatait. Szerencsésen egészítik ki a képet HALÁSZ Jenny és KERÉNYI Ferenc egy budapesti kerületben folyó munkáról szóló tájékoztatásai. A gyakorlati munkát segítik egyrészt a könyvtári adminisztrá-

córa vonatkozó ismertetések — a második számban pedig már a gyakorlati munka tartalmi kérdéseire irányítja a figyelmet Tóth Béla cikke az olvastatásról. Ugyancsak állandó rovatok a *Figyelőszolgálat*, valamint az *Irodalmi Tájékoztató*. Hasznos lett volna, ha az első számban néhány soros magyarázat tájékoztatta volna az olvasókat e rovatok tartalmáról. Az első az OPK széleskörű dokumentációs tevékenységének keretein belül a külföldi szakfolyóiratok iskolai könyvtárügygel foglalkozó érdekesebb cikkeit, a második az újabb hazai pedagógiai kiadványokat, valamint az iskolai könyvtárosokat érdeklő egyéb műveket ismerteti.

Az *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója* már a második szakkönyvtári periodika az egyre szélesedő-színesező magyar szakajtóban. Hivatását akkor fogja igazán betölteni, ha sikerül szólásra bírnia az érdeklő pedagógus-könyvtárosokat, és központi irányító szerepe mellett élénk szakmai-nevelési viták, olvasási problémák is helyet követelnek hasábjain.

Önállóan jelenik meg, mert szélesebbkörű érdeklődésre tart számot (mégis kénytelen beérni alacsonyabb példányszámmal!) az OPK két másik új kiadványa. A *Magyar Pedagógiai Irodalom*. Folyóirat-cikkek. Bp. 1959. Pénzügyi Nyomtatványell. V. soksz. negyedévenként mintegy 65 magyar folyóirat cikkeiből ad válogatott bibliográfiát. A fejezetek szerint tagolt, áttekinthető kiadványt névmutató tehetné még jobban kezelhetővé.

Ugyancsak negyedévenként jelenik meg az *Új Szerzemények*. Külföldi tudományos irodalom. Bp. 1959. Pénzügyi Nyomtatványell. V. soksz., amely az OPK külföldi állományának gyarapodását tükrözi. Utóbbi kiadványt örömmel fogadja a könyvtár minden régi olvasója — kiválóan alkalmas azonban arra is, hogy újabb érdeklődők figyelmét hívja fel az OPK gyűjteményére.

1950-ben, az akkori Közoktatásügyi Minisztérium indította meg a *Havi tájékoztatót*, amely pedagógiai vonatkozású könyveket, folyóiratcikkeket és rendeleteket ismertetett. E szerény kezdeményezésből fejlődött *Közoktatásügyi Tájékoztató*, majd *Oktatásügyi Tájékoztató* címen végül 1957-ben a *Neveléstudományi Tájékoztató* (A hazai és külföldi szakirodalom ismertetése.), amely a könyvtár dokumentációs tevékenységének eredményét adja az érdeklődők kezébe. A *Tájékoztató*, amely a könyvtárba járó pedagógiai folyóiratok jelentősebb cikkeit ismerteti, legújabb számában végre örvendetes módon rátért a pontos címadatok közlésére is. Ötnyelvű tárgymutató, valamint a fel-

dolgozott folyóiratok és rövidítések jegyzéke teszik teljessé e hasznos kiadványt.

Külön kell szólnunk az *Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványainak* tetszetős, igényes külsejéről. A nyomtatásban megjelent *Tájékoztató* mellett különösen a két újabb dokumentációs kiadvány szép sokszorosítását kell dicsérnünk. Nem mondhatjuk el ugyanezt a *Neveléstudományi Tájékoztatóról* — reméljük, hogy az igényes tartalmú kiadvány rövidesen méltóbb sokszorosításban kerül az olvasók kezébe.

SIMON MÁRIA ANNA

Domanovszky Ákos: A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. Bp. 1959. Orsz. Könyvtárügyi Tanács.

Az egyéni szerzői rendszerrel le nem írható művek egy részének a fiktív testületi szerző alatti felvétele amerikai gyakorlatát ma már az angol nyelvterületen kívül Franciaországban, Olaszországban, Svédországban, a Szovjetunióban, Magyarországon stb. alkalmazzák. A legutóbbi évek németországi eseményei arra engednek következtetni, hogy az amerikai felfogással legellenőrzhető Porosz Instrukció revíziója kezdetét vette (a mechanikus rendszőkiválasztás megvalósulás alatt áll) — s talán a következő években ez az anonym művekkel kapcsolatos eljárás is érinteni fogja. A testületi szerző nevével, mint rendszerrel leírásra kerülő művek jelentős száma és az eljárás nem természetes volta súlyos és el nem hanyagolható probléma elé állítja a katalógusok készítőit és használóit egyaránt. Annál is inkább, mert a testületi szerzőség elfogadásával nem járt együtt a kérdés megnyugtató elméleti megalapozása és gyakorlati alkalmazása sem. Nem véletlenek azok a kísérletek, melyekkel az egyes országok az amerikai elv átvételekor ennek revízióját igyekeznek megvalósítani. Maguk az amerikaiak is érzik szabályzatuk hiányosságait. Erre mutat az a több mint két évtizedes vita, mely a kielégítő megoldás rományával még mindig nem tud biztatni. A testületi szerző rendszerként alkalmazásának elméleti és gyakorlati téren való megoldása égető sürgősséggel jelentkezik, mivel az egyre inkább előtérbe kerülő nemzetközi szabályzat megalkotásának egyik legnagyobb akadályá. A feladat jelentőségével és súlyosságával a külföldi szakkörök érdeklődése arányban áll. Megoldásához az első és egyben jelentős hazai hozzájárulás DOMANOVSKY Ákos tanulmánya.

A tanulmány szerkezete a szerző azon álláspontját mutatja, hogy a katalógizálás egyes, jelen esetben a testületi szerzőre vonatkozó kérdéseire csak a katalógus-

elmélet alapelveinek tisztázásán át szabad közeledni. Bevezetőben rámutat a katalógizálási szabályzatok valamennyiének következetlen, ki nem dolgozott voltára, főszabályaik meg nem alapozottságára. E negatívumok okait egyrészt a hagyomány szerepében látja, melyet a Porosz Instrukció és az amerikai szabályzat esetében vázlatosan érint, másrészt abban, hogy a könyvtárosok nem érzik át a szabályzatok lehető legjobb kidolgozásának fontosságát, ennek következtében éppen az alapelvek tisztázását mulasztják el.

A betűrendes katalógusnak (a szerző leíró katalógusnak nevezi) két alfeladatot tulajdonít: meghatározott mű keresése, meghatározott szerző műveinek keresése: ezek kielégítését az olvasók tájékozottsága befolyásolja, ami nagyon különböző és ellentmondásokat idéz elő. Feloldásukhoz a katalóguskészítést két legáltalánosabb alapelve vezet el (célszerűség, logikusság), melyek további elemzése konkrét követelményeket eredményez (gyakorlatiasság, a rendszőalkotás szabályainak hézagmentesége, gazdaságosság stb.). A katalógus használóinak (olvasó és könyvtáros) a szabályok szerkesztésénél figyelembe veendő igényeinek, a szabályok alkalmazási területe pontos elhatárolása problematikájának finom elemzését adja.

A szerző maga is tudatában van annak, hogy úgyszólván úttörő munkát végez tanulmánya első részében a katalóguselmélet alapelveinek tisztázásával. Vállalkozását mélyre hatoló elemzésekkel, az irodalom fölényes ismeretével, az anyag megérteltségével teszi nagyon figyelemre méltóvá. A leíró betűrendes katalógus funkcióinak kijelölésénél azonban nem épít hangsúlyozottan a katalógus-rendszerre mint egészre, s ennek következtében álláspontja merevnek látszik. Ez a katalógusok összefüggéseinek fényében lenne csak igazolható. Szemléletmódja érzeteti következményeit a testületi szerző problémájának megoldására irányuló kísérletnél is, mely a tanulmány második részét teszi.

A testületi szerző alkalmazásának — a tanulmányíró által optimálisnak tekintett — megoldásához három, ma érvényben lévő és ugyanannyi típust megtestesítő katalógizálási szabályzat a részletek finomságaira is ügyelő elemzésén át jut el. Gondosan kifejti azokat a tételeket, melyekkel az A. L. A., a francia és a magyar szabályzat alkotói a testületi szerző fogalmát vélik meghatározni, rámutat e meghatározások elégtelenségeinek közös okaira (a testületi szerző fiktív volta, elégtelen definíciója, az alkalmazásával kapcsolatos célkitűzések tisztázatlansága stb), majd a rendszavak típusaira vonatkozó megoldá-

sokat veszi szemügyre: alapos következtetéssel mutatja ki következetlenségeiket.

DOMANOVSKY Ákos a testületi szerzőt hangsúlyozottan célszerűségi szempontból alkalmazandó rendszernek tekinti, elyeti a testület szerzői és szerkesztői tevékenysége közötti különbség figyelembe vételét és a belső működésről való tájékoztatás kritériumát. A fentiek figyelembevételével oldja meg a testületi szerző alkalmazásának mérész elhatárolását. Végül elvégzi az egységes címfejlőforma kijelölését. Azoknak a problémáknak, melyeket saját javaslata kritikai elemzése során vet fel, a megoldását tanulmánya záró fejezetében a főlapok területéről a melléklapokéra való áthelyezésével látja célszerűnek megoldani. DOMANOVSKY Ákos műve a testületi szerző alkalmazásának kitűnő kritikai áttekintésével, valamint vitatható, de figyelmet érdemlő végkövetkeztetéseivel könyvtártani irodalmunk jelentős alkotása, mely nem maradhat visszhang nélkül.

SZELE BÉLA

Tiborc Zsigmond: Az esperantó Magyarország. Bibliográfia. Bp. 1959, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 66 l.

Decemberben volt száz éve, hogy megszületett L. L. ZAMENHOF, az esperantó későbbi megteremtője, egy lengyelországi kis városban. A nemzetközi nyelv első tervezetét 1878/79-ben, húsz éves korában készítette el, amelyet később sok más „világnyelv” próbálkozás követett (a volapük, az ido stb.), de mind közül egyedül az esperantó maradt fenn változatlanul. Első esperantó tankönyvét 1887-ben jelentette meg. Az első esperantó kongresszuson, amelyet 1905-ben rendeztek, mint elnök szerepelt. Ekkor már világszerte ünnepezték. 1917-ben bekövetkezett halálának hírére elmosta az első világháború csatazaja.

Az idő igazolta ZAMENHOF elgondolását; ma az esperantó kitűnő segédeszköz a népek barátságának világmozgalmában.

TIBORC Zsigmond jól szerkesztett, aktuális könyvében — amelynek szükségességét helyesen ismerte fel a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár — sok más, a nagyközönség előtt eddig ismeretlen dokumentumot is feltár. Megismerteti az olvasót a világnyelv problémájával, fejlődésével, az esperantó történetével, magyarországi eredményeivel, a magyar nyelvű esperantóval foglalkozó könyvekkel és cikkekkel, továbbá a magyar irodalom esperantó nyelven megjelent kiadványaival. A munkát érdekes eseménynaptár egészíti ki,

függelékében pedig a Szabó Ervin Könyvtárban megtalálható esperantóval foglalkozó könyvek katalógusát adja.

T. A.

Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei. Tájékoztató-bibliográfiai kézikönyv. Bp. 1959, Képz. és Jogi Kiadó. 283 l, 6 t. (MTA Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtára.)

A 'mit' és a 'hogyan' kérdése közül mind a főiskolai oktatásban, mind pedig az ifjú kutató káderek képzésénél túlnyomórészt a 'mit' kérdése kerül előtérbe. Természetes, hogy valamely tudomány szak ismeretanyagának alapos elsajátítása a legfontosabb kérdés, sőt elengedhetetlen alapfeltétel a tudományos képzésben. A tartalmi elemek erélyes hangsúlyozása az elméleti képzés mellett a gyakorlati foglalkozásoknál is túlsúlyban van. Néhol olyan kizárólagos jelleggel, hogy a 'hogyan' kérdése fel sem vetődik. Pedig a tartalom és a forma kérdése a tudományos munkánál is jelentkezik.

A formaprobléma nem annyira az eredmények bemutatásának, mint inkább az általános és szak-módszertani kérdések területén jelentkezik. Igen fontos, hogy az eredmények és azok közlése, bemutatása az elemzés, bizonyítás, ill. cáfolat stb. a maga sajátos és legcélszerűbb formájában jelenjék meg. Erre a kezdő sok példát lát: a tudomány szak klasszikusainak és kiváló művelőinek munkáit. Homályban marad azonban a kutatómunka maga, azok a módszeres eljárások, amelyek megadják a szintézis elemeit, és megteremtik feltételeit.

Maga a kérdés igen bonyolult, mert az elemi ismeretek mellett, mint amilyen az irodalmi hivatkozás, cédlázás, a könyvtári szolgáltatások és igénybevételük, az anyag csoportosítása, rendszerezése, a kutatómunka gépesítése stb. mellett kiterjedt és alapos *bibliográfiai ismeretek* közlését is jelenti. Nem véletlen, hogy a hétéves terv időszakában, amikor különös hangsúllyal domborodik ki a termelés és a tudomány alkotó együttműködése, a szovjet könyvtárak a bibliográfiai ismeretek terjesztését egyik főfeladatuknak tekintik. Ez a fogalom pedig a módszertani képzésnek igényesebb fajtáját jelenti. Meg kell ismertetni a kutatót szakmájának forrás-irodalmával, a tudományos kutatás segédeszközeivel, ez a bibliográfiai szemle pedig kritikai és történeti szellemű legyen.

A fenti elgondolások szellemében készült Rózsa György „tájékoztató-bibliográfiai kézikönyve”. Az alcímében közölt szerény műfaji meghatározás, igen alapos, komoly és értékes munkát takar. Megis-

mertet a közgazdasági kutatás szervezeti kereteivel, a különböző tudományos intézetekkel, hivatalos szervekkel és egyéb intézményekkel. Külön fejezet tárgyalja a közgazdasági kutatásban szerepet játszó könyvtárakat és dokumentációs szervezeteiket és azok megkivánja, a harmadik rész a két előbbi részben is érvényesülő, az általánostól a különös felé haladó módszer-tani elv megkivánja, a harmadik rész a közgazdasági reference művek színvonalas ismertetését tűzi ki céljául. A negyedikben viszont a *periodica oeconomica*, a rendkívül gazdag időszaki irodalom kerül bemutatásra. Magát a bibliográfiai részt a szerző szerencsés ötlettel a négy fejezetnek megfelelő bontásban, az egyes fejezetek után iktatja be. A címleírások után tömör annotációkat találunk.

A tudományos munkák általában a végkövetkeztetést, az összefoglalást újabban külön fejezetként a munka végén közlik. Lényegében ugyanazt a célt szolgálják, mint az idegen nyelvű kivonat: gyors tájékoztatást biztosítanak az elért eredmények tárgyában. Az irodalom hatványozott áradásában az olvasó gyors tájékozását szolgáló módszeres eljárások fejlődésének és módszertanának kérdését érdemes lenne feldolgozni, sokat okulhatnánk belőle. Mindenesetre annak a kutatónak, aki majd ezt megírja, komolyan figyelmébe ajánlhatók a szóban forgó munka összefoglalásai — táblázatos formában. Igaz ugyan, hogy tipográfiaiilag nem helykímélő ez a megoldás, de egy tekintettel felférhetővé teszi egy-egy rész tartalmi elemeinek összefüggéseit. Sőt a táblázati forma, — a maga kétdimenziós lehetőségeivel, — jobban ki tudja domborítani az egyes elemek közötti bonyolultabb összefüggéseket, mint maga a szöveg, mert ez csak lineáris, sőt megfordíthatatlanul irányított jellegű. A táblázatos összefoglalásokat a német nyelvű kivonathoz is megtalálhatjuk, s így remélhető, hogy a magyar nyelv adta korlátokon túl is visszhangra fog találni.

Igen jó szolgálatokat tesznek a negyedik részhez készített indexek, amelyek tartalom, földrajzi megoszlás és típus szerint rendszerezik a periodikákat. Csak sajnálhatjuk, hogy a kötött nyomdai terjedelem miatt a félezer tévelt felőlel bibliográfiához hasonló mutató nem készülhetett.

Az előszóban HARASZTHY Gyula a könyvet a közgazdasági kutatás *fontos műszerének* nevezi. Módszertani munka lévén, joggal elvárhatjuk, hogy a „műszerhez” használati utasítást is kapjon az olvasó. Az első függelékben a szerző példán szemlélteti egy téma irodalmának összeállítását.

A könyv végén, a második függelékben húzódik meg nagyon szerényen egy jelentős, úttörő jellegű tanulmány: *A magyar közgazdasági kutatás szervezeti keretei, forrásai és segédletei 1919—1959*. Tudománytörténeti méltatása a szakirodalom feladata lesz.

Hasonló „tájékoztató-bibliográfiai kézikönyvekre” volna szükségünk a több szaktudomány területén is.

WEGER IMRE

Sashegyi Oskar: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder. Bp. 1958, Akad. kiadó, 244 l. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 16.)

SASHEGYI Oszkár terjedelmes tanulmánya az első magyar szerzőtől megjelent mű, amely a cenzúra történetének egyik fejezetét *módszeresen* vizsgálja. Az előző irodalom (nagy részben külföldön is így van ez) vagy anekdotikus adatgyűjteményekből, vagy lazán összefűzött levéltári adatok regesztáiból állt. Ennyi is elég volna ahhoz, hogy a könyv- és sajtótörténet minden munkása örömmel fogadja ezt a teljesen eredeti feldolgozást. Hozzá kell még tenni, hogy SASHEGYI munkája két évtizeddel ezelőtt folytatott anyagfeltárás terméke, és Bécsben gyűjtött levéltári anyagának nagy része olyan forrásokot ment meg a kutatás számára, amelyeknek az eredetije a második világháború alatt elpusztult.

Rövid bevezető fejezetben rámutat az ún. „felvilágosult abszolutizmus” történeti rugóira és ideológiai gyökereire. A jozefinista szabadságfogalom és benne a sajtószabadság fogalma a felvilágosodás német ágában, közelebbről az ún. „természetjog” alapvetőinek, PUFENDORF-nak, THOMASIUS-nak és CHRISTIAN WOLFF-nak a műveiben gyökerezik.

Rátérve a józsefi cenzúra-reform lényegének ismertetésére, SASHEGYI meggyőzően igazolja, hogy II. JÓZSEF az addigi általában egyházi jellegű cenzúrát állami, politikai intézménnyé, alakítja át — efelé a cél felé már elődei is törekedtek — és bevezeti ezen a téren is a teljes centralizációt, de szigorúan igyekszik elhatárolni a későbbi utódainál, különösen I. FERENC-nél érvényesülő rendőri szervezettől. Állami szabályozás gazdasági, kulturális és nevelő céllal — ez JÓZSEF első cenzúraszabályzatának alap gondolata. Gondosan tisztázza SASHEGYI ennek az első szabályzatnak a szerepét: eredetileg egy császári kézirat utasítás ez, amely tartalmazza az irányelveket az új központi cenzúrabizottság számára a részletes „instrukciók” elkészí-

téséhez, amelyeket JÓZSEF 1781. június 8-án hagyott jóvá, utána szétküldték a birodalom országos hatóságainak. Ez utóbbiak a részletes szabályzatból csak a rájuk vonatkozókat adták ki azután a megfelelő alantás hatóságok részére, ezért pl. a protestáns könyvekre vonatkozó rendelkezések Alsó-Ausztria szabályzatából — ahol protestánsok nem voltak — kimaradtak. Az instrukció teljes kézirata csak a magyar udvari kancellária iratai között maradt meg. Téves tehát a magyar és a külföldi irodalomban egyaránt elterjedt „cenzúrapátens” fogalma. Ilyen egységes jogszabály nem létezett, hacsak a kiindulópontot, az uralkodó sajátkezüleg fogalmazott vázlatát nem tekintjük annak.

Mindenesetre ez az eredeti császári kézirat adta meg a cenzúra-rendszer felvilágosult alapszínét. II. JÓZSEF elsősorban az egyházi hatóságok részéről jelentkező ellenállást törte le — ragaszkodott ahhoz, hogy minden írásmű, tehát még az imakönyvek és egyházi kiadványok „hasznos” mivoltát is az állami hatóság döntse el — majd az udvari cenzúrabizottság újjászervezésével (és a tanulmányi bizottság alá rendelésével) vetette meg intézményesen az új rendszer alapját. A cenzúrabizottság egyes tagjai már MÁRIA TERÉZIA alatt a felvilágosodás hatása alatt álltak — az új bizottságnak majdnem minden tagja felvilágosult, némelyikük éppen szabadkőműves hatás alatt áll.

Külön fejezetben szól SASHEGYI arról, miképp vezették be az új rendszert Magyarországon és Erdélyben. A magyar kancellária államjogi ellenvetései miatt a rendelet kiadása itt kerek egy évig (1782 június) húzódott. Annál tanulságosabb megfigyelni, hogy az eredetileg teljesen a vallási cenzúra szempontjaihoz ragaszkodó magyar kancellária hogyan veszi át egyre teljesebben JÓZSEF kulturális és pedagógiai szempontjait, sőt a józsefi frazeológiát is.

II. JÓZSEF az egyetlen bécsi cenzúrabizottságon kívül minden más hasonló bizottságot megszüntetett. Újra kellett tehát szervezni az addig a cenzúrával szorosan egybekötött revíziót. A revízió a rendőség és a vámhivatal kezelésébe utalta. A könyvek addigi hosszadalmas feltartóztatásának vizsgálat címén JÓZSEF végetvetett, és még az egyébként tilalmas könyvek behozatala elé sem vetett gátat, ha egyes utazók egyetlen példányáról volt szó; a revízió illetékessége alá tulajdonképpen csak a kereskedelmi célból, több példányban behozott művek tartoztak.

A könyv első részét SASHEGYI a könyv-
ipar és könyvkereskedelem helyzetének szentelt fejezettel zárja be. A könyv-
ipar és kereskedelem megítélésénél JÓZSEF

államgazdasági szempontok vezették: a lehető legnagyobb szabadság megengedése itt a termelés és a forgalom élénkítését is célozta. Ezért engedte meg JÓZSEF korlátlanul a külföldi könyvek utánnomását, a német írók és a német könyvkiadás minden tiltakozása, sőt a szerzői tulajdonról alkotott saját modernebb véleményének ellenére. Újságok utánnomása is meg volt engedve: az *Erlanger Zeitung*, és a *Leydener Zeitung* eredeti kiadását büntetés terhe alatt tilos volt terjeszteni Ausztriában, utánnomásukat viszont császári rendelet védte!

A könyv második részét SASHEGYI hosszú fejezettel nyitja meg, amelyben a józsefi „sajtószabadság” tartalmát elemzi. Érdekes adat ebben a fejezetben a tiltott könyvek jegyzékének eddig ismeretlen józsefi kiadása. A régi, MÁRIA TERÉZIA-féle jegyzék teljes revíziója után az addigi 4476 könyvből mindössze 900 maradt meg a tilalmasak jegyzékén, ezek is túlnyomóan az egykorú, úgynevezett „gálans” irodalom termékei; csak néhány (francia) filozófiai, egyházellenes és egy-két politikai okból tiltott könyv került a jegyzékre. A német irodalomból politikai okból KLOPSTOCK egyik ódája, erkölcsi okból GOETHE *Werthere* került indexre, de jellemző, hogy az utóbbinak a terjesztését hosszas vita után mégis megengedték.

A könyv utolsó fejezetei most már a cenzúra hatását tartalmi szempontból veszik vizsgálat alá a szellemi élet különböző területein, így a politikai irodalom, a tankönyvek, a tudományos irodalom, a vallásos írásművek és végül a dráma és a színház területén. Az eddigi tudományos irodalom JÓZSEF intézkedéseinek egyik sarkpontját látta az ún. „pátens” azon részeiben, amelyek a hírlapokat kivették az általános cenzúraszabályok alól, és a helyi hatóságok „rövid” elbírálása alá vetették. Nos, SASHEGYI megállapítja — amit ugyis sejtettünk —, hogy az uralkodót nem valami politikai szabadélvűség vezette, hanem egy praktikus ok — hogy ti. az újságoknak és röpiratoknak a megjelenése időhöz kötött, lehetetlen valami távoli központi hatóság alá utalni — meg egy elvi megfontolás; és számunkra az utóbbi az érdekesebb. JÓZSEF, akit a kulturális és pedagógiai felvilágosítás szempontja vezetett, az egykorú politikai sajtónak ilyen téren nem tulajdonított szerepet. „Csak” politikai tájékoztatót látott benne. Az egykorú sajtó valóban akkor kezdett kiemelkedni a pusztán „referáló” eszközökből a véleményformáló orgánumból („véleménysajtó”) színvonalára. JÓZSEF trónralépésekor a bécsi sajtó még ezen a primitívebb színvonalon állt: a

hivatalos *Wiener Zeitung* is csak kommentár nélküli jelentéseket közölt. Már magasabb fokon álltak a folyóiratok, azért azok cenzúrája JÓZSEF alatt is szigorúbb. Csak-hogy a szabadabb kezelés — JÓZSEF tudta és akarata nélkül — a napisajtó javára vált: a lapok száma szaporodott, tartalmuk gazdagabbá, kritikusabbá vált. A pozsonyi lapok az erdélyi parasztmozgalmakról hoznak kellemetlen híreket, a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir* pedig egyházi körök ellenkezését hívja ki. Az újság-cenzúra szigorítása, vallási és erkölcsi szempontok újbóli hangsúlyozása, végül a hírlapbéllyeg új adónemének bevezetése kísérik a „reakció újjászületésének” útját, amelynek SASHEGYI könyve utolsó fejezetét szenteli. Végső eredmény: JÓZSEF felülről, arisztokratikusan akarta vezetni a tömeget, a szabad sajtóban ennek eszközét látta. Az eredmény más lett: a szabad politikai sajtó autonómmá vált, közvéleményt alakított ki, a vezetést magának igényelte. A császár kényszerűen fordult szembe saját elképzeléseivel, utódai pedig a sajtót teljesen rendőri uralom alá rendelték, az újságokat a referálói színvonalra, a könyveket a „jó érzésű” irodalom területére szorították vissza.

SASHEGYI anyagban és megállapításokban egyaránt úttörő könyvével szemben alig hozhatunk fel kifogást. A fogalmakat itt-ott határozottabban lehetett volna megvilágítani, éppen azért, mert az eddigi cenzúra-irodalom nem tisztázta, csak összekuszálta őket. Így például szerintünk nem elég, amikor SASHEGYI ezt mondja: „a cenzúra ítéle, a revízió végrehajt” (67. l.); kettő közt a különbség az, hogy a cenzúra megjelent és meg nem jelent műveket egyaránt ítéle, míg a revízió alá csak a már megjelent, tehát külföldről behozott könyvek tartoznak.

SASHEGYI nem mindig idézi a megelőző irodalmat. Ennek nagy része teljesen elavult, de éppen elavultságukat jó lett volna megállapítani. Hiányzik a jegyzetekből a korra vonatkozó (és a cenzúrával is foglalkozó) irodalomtörténeti irodalom egy-két fontosabb műve.

Az Akadémiai Kiadó áldozatkész, szép kivitellel tisztelte meg az értékes művet. Kár, hogy néhány nyelvi félreértésen alapuló sajtóhiba benne maradt.

DEZSÉNYI BÉLA

Endre Moravek: Verzeichnis ungarischer Fachausdrücke und Abkürzungen aus dem Buch- und Bibliothekswesen mit Übersetzung ins Deutsche, Französische und Englische.
Unter Mitwirkung von Edith Bernáth-

Bodnár. Wien 1958, Österreichische Nationalbibliothek. 62 l. (Biblos-Schriften 17.)

Az elmúlt esztendő végén a bécsi Nemzeti Könyvtár kiadta a magyar könyv- és könyvtártudományi szakkifejezéseknek német, francia és angol nyelvre fordított kiegészítőjét. A Biblos-sorozatban jelent meg, melynek szerkesztője, a bécsi Nemzeti Könyvtár főigazgatója, Josef STUMMVOLL a szótár bevezetésében hangsúlyozza, hogy ezzel igen fontos segédeszközt kíván a katalogizáló könyvtárosok kezébe adni. Ma már — az osztrák kollegák véleményére támaszkodva — bátran állíthatjuk, hogy a szótár valóban megfelelt a hozzá fűzött reményeknek.

A szótárösszeállítók az ezret meghaladó szóanyagot a mi abc-ünk szerint rendezték, és ebbe illesztették bele a szak-kifejezések rövidítéseit is. Az anyagban szerepelnek a szakterület rokonintézményeinek és a könyvkiadó vállalatoknak a nevei, illetőleg rövidítései is. A csillaggal jelölt rövidítéseket a Bibliográfiai Hivatkozás szabványából (MNOSZ 3404—51) vették át.

Az összeállítók műve a „vocabularium bibliothecarii” műfajhoz tartozik — melynek többek közt nagymesteri Henri LEMAITRE, Anthony THOMPSON, Walter MARTIN — a teljességre való törekvés igénye nélkül; éppen ezért nem célunk a hiányok kiegészítése. Csupán óhajként említjük, hogy az értékes szótár anyagát érdemes lett volna bővíteni — csak példaképp sorolunk fel néhányat a hiányzó szak-kifejezésekből: alkalmi lap, apró vagy kis nyomtatvány, árszabály, átírás (transcriptio), divatkép, divatlap, egyetemi jegyzet, hibás dátum, időszámításunk előtt, időszámításunk után, megszűnt, nem jelent meg, melléklap, hivatalos lap, vicclap, lapkivágat, rongált (példány), vezérfonal stb.

Míg a hiányok említése nem egyéb kritikai konvenciónál, hiszen az összeállítók sem beszélnek teljességről, szótárlások alkalmazását szívesen láttuk volna; például az irodalom szónál a bibliográfiára, ez különösen fontos lett volna a fordításban: bibliographisches Verzeichnis. A szinonimáknál elkerülhetetlen az utaló magyarázat. Helyes lett volna továbbá az intézmények, vállalatok, társaságok stb. neveinél rövidítéscik helyére a megfelelő oldalszámmal utalni, ugyanígy a rövidítésknél a feloldott elnevezésekre.

A rövidítésekről szólva, elképzelhető lett volna azokat külön betűrendben egymás mellé sorakoztatni, talán így egyszerűbb lett volna a külföldi könyvtárosok számára a szótár használata. Természetesen a magyar szakkifejezéseknek és fordításainak tipográfiai úton eszközölt meg-

különböztetése segítette volna elő legkönnyebben a használatot, erről azonban az előállítási technika miatt nem lehetett szó.

Hangsúlyozzuk, hogy megjegyzéseink semmit sem vonnak le a munka értékéből; biztosak vagyunk abban is, hogy nemcsak könyvtárosok, hanem a rokonterület szakemberei is számtalanszor haszonnal forgatják majd. Csak dicséret illeti meg a szerkesztőket: munkájukkal is hozzájárultak egyre emelkedőbb és külföldre is eljutó irodalmi termékeinknek megismeréséhez. MORAVEK Endre egyébként mostanában jelentette meg WEGER Imrével együtt a magyar—orosz könyvészeti kifejezések gyűjteményét.¹

Ez a szótár áttekinthetőbb szerkezetű az általunk ismertettnél: néhány szavas ajánló-tájékoztató bevezetés után következik a példákkal megvilágított használati utasítás, azután a szótár és külön fejezetben a rövidítések. Függelékben: 1. A végződések. 2. Számok átírása. 3. Tulajdonnevek átírása.

E szótárban már sok érvényesül azokból a szempontokból, amelyeket az előzőnél óhajtottunk volna. Már említettük: a rövidítések külön fejezetben találhatók. A szóanyag is bővebb, megvannak például: „megszűnt”, „hivatalos lap”, „vezérfonal” stb. — MORAVEK egyre céltudatosabb formában kezeli a „műfajt”, hogy a magyar könyv elterjedését határainkon túl ezúton is egyengesse. Reméljük, hogy még sok más nyelven is megjelenik a szakszótár.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Mevisson, Werner: Büchereibau. Public-library building. Essen, 1958, Heyer Verl. 260 l.

A korszerű könyvtárépítés és berendezés kérdése világszerte égetően jelentkezik. A könyvtárak differenciált funkciója és állományuk nagyságának változatossága olyan feladatok megoldására kényszeríti a könyvtárosokat és az építészeket, melyeknek eredménye ma az útkeresés jegyeit viseli. Megfelelő hagyományok nélkül az utóbbi két-három évtizedben épült könyvtárak — néhánytól eltekintve — kísérletek, anélkül, hogy ezt nyíltan vallanák. Az építészeti és a könyvtári praktikum szempontjai létrehozhat ugyan tetszetős, a munka igényességének megfelelő műhelyeket, de végleges, követésre méltó példát nem igen adtak. MEVISSSEN művének je-

lentőségét elsősorban abban látjuk, hogy olyan példátartat közöl, melyben sok megszívlelendő szempontot találhatunk.

A szerző, aki könyvtáros és nem építész, könyvtárosok és építészek véleményét figyelembe véve írta meg művét, melyben 45 város 53 nyilvános könyvtárát elemzi. Az egyes részlegeket fényképeken mutatja be, és közli a könyvtárak tervrajzait. Az ismertetett könyvtárak 1947 és 1957 között épültek Németország, az Egyesült Államok, Kanada, a skandináv államok, Nagy-Britannia, Hollandia és Hawaii különböző városaiban.

A szerző alapelve, hogy a különböző könyvtártípusok és népművelési intézmények koordinátáinak metszéspontjában a nyilvános könyvtárak találjuk. Ebből adódik kettős funkciója. A nagyságtól függ, hogy csak a „minimális programot” tudja végrehajtani, tehát a szorosan vett könyvtári funkciókat tölti-e be, vagy pedig az ún. „teljes programot”, mely kiterjed egyéb népművelési feladatok ellátására is. Ebben az esetben a könyvtárnak több és nagyobb helyiséggel kell rendelkeznie, helyet kell adnia előadásoknak, megbeszéléseknek, vitáknak, filmelőadásoknak, hangversenyeknek, klubszobának stb. — A lakosság számától és a könyvanyag nagyságától függően MEVISSSEN 5 nagyság-csoportot különböztet meg: 2000 kötetig, 9000 kötetig, 25 000 kötetig, 50 000 kötetig és 50 000 kötetten felüli könyvtárakat. Lakosonként minimálisan egy kötettel számol.

A továbbiakban a szerző a nyilvános könyvtárak városon belüli elhelyezésének kérdését vizsgálja, mely függ a város nagyságától, fiókkönyvtár lététől stb. Mindenesetre helyes a könyvtárak a város központjában, ennek egy kevésbé zajos mellékutcájában vagy parkírozott terén elhelyezni. A könyvtárakat a következő típusokra osztja: *Üzletitípus*, amelynek homlokzata olyan, mint egy hatalmas kirakat. A *parkitípus*nál a könyvtár egyik frontja nagy üveglakokkal a parkra néz, vagy átrium-szerűen épült, és így egy belső, ún. olvasókeretet vesz körül. A *zárt típus* a régebben épült könyvtáraknak megfelelően zárt. Nagyon gyakoriak a *kevert típusok*, melyekben az említett típusok fő alkotóelemei kapnak részt.

A fő irányelvek leszögezése és ismeretése után MEVISSSEN táblázatba foglalja a könyvtár helyigényét a kötetek számától és a minimális, illetve teljes program

¹ Magyar könyvészeti kifejezések és rövidítések kis orosz szótára. — Kratkij szlovar¹ vengerszkij bibliograficeszkij terminov i szokrascsenij. Bp. 1959, MTA. 48 l. (A MTA Könyvtárának kiadványai 15.)

megvalósításától függően. Ezután részletesen ismerteti a különböző funkciójú termeket, a belső adminisztrációs helyiségeket, a könyvkiválasztás és kölcsönzés helyiségét, az öltözőket, a természetes és mesterséges világítás, valamint a fűtés és szellőztetés, a hangszigetelés problémáit.

Az eddig elmondottak tulajdonképpen csak bevezetőként szolgáltak MEVISSEN-nek a részletes példatárhoz, melyben az öt nagyságtípusnak megfelelően tervrajzokat és fényképeket, valamint részletes elemzést nyújt az egyes könyvtárakról. Ugyanezt a tárgyalásmódot követi a gyermekkönyvtárakat, az ifjúsági könyvtárakat, valamint a nyilvános könyvtár és az iskola viszonyát tárgyaló fejezetekben. — A mű a könyvtári bútorok ismertetésével zárul. A szerző fényképekkel illusztrálja a polc-variációkat és azok méreteit, a kocsikat, a folyóiratszekrényeket, az aktatáska-gardero-be-ot, kölcsönzési és egyéb könyvtárosi munkahelyeket, stb.

A könyv a német szöveggel párhuzamosan teljes angol szöveget is ad. Nagy értéke, hogy a szöveget bőven — 273 tervrajzzal, fényképpel, rajzzal — illusztrálja.

L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA

Jugáreanu, Veturia: Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke. Hrsrg. vom Hermannstädter Brukenthalmuseum unter Mitarbeit v. Elisabeth SOLTÉSZ-JUHÁSZ. Baden-Baden. Heitz 87, 3 l. (Bibliotheca bibliographica Aureliana. 1.) (Fénynyomat.)

Minden régi könyvekkel foglalkozó könyvtáros és könyvbarát rendkívüli örömmel fogadja a baden-badeni HEITZ cég kezdeményezését, a XVI. századi könyvek könyvészetének kiadását. Az e célból indított sorozat első négy száma az erdélyi és jugoszláviai nyomtatványokat, a török tárgyú műveket és a korszakra vonatkozó bibliográfiákat veszi számba. Számunkra természetesen az első a legjelentősebb.

Az előszó és a bevezetés rövid áttekintést ad Erdély régi nyomdáinak és a Brukenthal Múzeumnak a történetéről. Ezt követi 380 nyomtatvány felsorolása a szerzők szerinti betűrendben, rövid — nem betűhív — címmel, impresszum-adatokkal és a lelőhelyre vagy irodalomra utaló, néha a tartalmat is magyarázó jegyzetekkel.

JUGÁREANU bibliográfiájának behatóbb vizsgálatából arra következtethetünk, — noha e tekintetben a bevezetés semmit sem mond, — hogy ez nem véglegesnek

szánt szöveg, hanem csak munkaeszköz egy teljes, a lelőhelyeket is feltüntető műhöz. Valószínűleg eljuttatják minden olyan román könyvtárnak, amelyikről feltételezik, hogy XVI. századi anyagot őriz, és majd a visszaküldött, kiegészített példányok alapján állapítják meg: milyen könyvek maradtak ki belőle, melyik munka hol található. Erre az ideiglenes jellegre utal az alacsony példányszámon (tudomás szerint kétszáz) és az „Erste Auflage” jelzésen kívül különösen a jegyzetek rövidége is.

Az ilyen ritka, régi művek könyvésze feltétlenül kell, hogy tartalmazza a lelőhelyeket, márpedig ez a felsorolt nyomtatványoknak kb. a felénél hiányzik, olyan esetekben is, amikor SZABÓ Károly többet említ, hogy XVI. századi anyagot őriz, és megjelenése óta egyrészt sok új munka, új példány lett ismeretessé, másrészt az államosítások és egyéb változások következtében sok lelőhely megváltozott. A megadott lelőhelyek közt összesen 29 könyvtárat találunk — 14 magyarországit, 8 románait és 7 egyéb külföldit —, de hiányoznak olyan fontos gyűjtemények, mint a segesvári gimnázium könyvtára, vagy a marosvásárhelyi TELEKI téka.

JUGÁREANU irodalmi utalást a jegyzetben csak akkor közöl, ha lelőhelyet nem említ, és ilyenkor is csak egyet, többnyire TRAUSCH három kötetes *Schriftsteller-Lexikonját* vagy SZABÓ *Régi magyar könyvtárát*. Ez hiány, mert így az azonosítás sok esetben nehézségbe ütközik. Zavart okoz, hogy a *Régi magyar könyvtár* első kötetére való hivatkozásoknál a SZABÓ által adott tételeszámot közli, a második kötetnél viszont a lapszámokat.

Az azonosítást megnehezíti az is, hogy az impresszumban sok esetben hiányoznak a zárójeltek, s így nem derül ki, hogy a szerző melyik hely- vagy nyomdásznevet, évszámot írta le a címlap alapján, melyiket kolofonból, előszóból és melyiket idegen forrás alapján. Előfordul az is, hogy a könyvön a latinos *Coronae* található, JUGÁREANU mégis *Kronstadtot* ír le megjelenési helynek, így pld. Matthias HEHLER *Brevis confessiojánál*. (Jug. 165, Szabó II. 89)

Következetlen a mű célkitűzése megvalósításában. Az Erdélyben nyomtatott művek bibliográfiája akar lenni, de felsorolja, meglehetősen önkényesen, néhány erdélyi írónak külföldi műhelyekből kikerült művét, összesen harmincat. Például Michael BÜTTNER két Wittenbergában megjelent művét részletesen ismerteti (Jug. 56, 57), míg HONTERUSnak krakkói és bázeli könyveit csak röviden említi, lelőhely és irodalmi utalás nélkül (Jug. 194—

196), pedig SZABÓNÁL mind a négy megvalósítható (RMK. III. 281, 282, 306, 307). OLÁH Miklósnak 1560-ban Bécsben nyomtatott művét megtalálhatjuk benne (Jug. 280), de ugyanennek a munkának egy évvel későbbi kiadását már nem. (Szabó III. 484) GYULAI Pál csak Kolozsvárott megjelent *Commentariúsá*val szerepel (Jug. 164), pedig van ennek egy római kiadása is. (Szabó III. 713).

Az erdélyi írók nagy részénél munkáik felsorolását pár soros életrajzi vázlat vezeti be. Ilyent találunk Georg DEIDRICHről, MELIUSZ Péterről, sőt PRIMÓZ Truberről is, holott ez utóbbi nem erdélyi, és munkái, — mint JUGÁREANU maga említi — Tübingában jelentek meg, Erdélyt csak üldözői megtévesztésére írta rá nyomdahelynek. (Jug. 352, 353).

A címlap SOLTÉSZ Zoltánnét közreműködőként említi, az azonban nem derül ki sehonnan, hogy miben áll ez a közreműködés. Valójában a magyar nyelvű anyagot átnézte, javította és kiegészítette. Kár, hogy javításai több esetben elkerültek a szerző figyelmét, és hogy nem küldtek neki korrektúrárt. Emiatt több sajtóhiba és tévedés van a szövegben, például . . . 350. tételnél: a Trója históriájáról szóló könyvet 1576-ban nem adhatta ki az 1574-ben elhunyt HELTAI, hanem csak az özvegye.

Az említett hiányosságok és következtetlenségek mellett is jól használható a bibliográfia, s ezt a használhatóságát emelik a megjelenési helyek és nyelvek szerint összeállított mutatók. Hasznos abból a szempontból is, hogy tartalmazza a Brukenenthal Múzeumban található összes XVI. századi erdélyi vonatkozású nyomtatványt. Értékét emeli a sok hasonmás, melyekből jól megismerhető a XVI. századi erdélyi nyomdász-művészet. A hiányokat attól a vágytól vezettetve emeltem ki, hogy ezeket sikerüljön a második kiadásból kiküszöbölni.

VÉRTESSY MIKLÓS

Nemzetközi élelmészügyi bibliográfia.

BAKER E. A. — FOSKETT D. J.: *Bibliography of Food. A select International Bibliography of Nutrition, Food and Beverage Technology and Distribution 1936—56.* London, 1958, Butterworths Scientific Publications. 331 l.

Az élelmészügy olyan komplex területe a tudománynak és a gyakorlati életnek, amely egyaránt érinti a mezőgazdaságot, az ipart, az államigazgatást, a vegyészetet, a demográfiát és e találmányokra kiragadott területeken kívül is számos egyéb

vonatkozással rendelkezik. Éppen ezért figyelmet érdemel egy olyan kiadvány, amely nemzetközi méretben kísérel meg átfogni az élelmészügyi komplex irodalmát. A BAKER-FOSKETT bibliográfia azonban még ennél is többre vállalkozik, ugyanis a szokásos irodalomfeltáráson kívül a megfelelő szakcsoportokban pl. a „cukor”-szakcsoportban ismerteti a cukorral foglalkozó referálólapokat, szakfolyóiratokat, nemzetközi és állami szervezeteiket (kutatóintézeteket, egyesületeket stb.) is. A bibliográfia tehát tulajdonképpen átfogó referencemunka az élelmészügyről, amely a szakirodalmi feldolgozáson túlmenően címértékelési és folyóiratrepertórium funkciókat is betölt. Mindez a bibliográfia gyakorlati használhatóságát nagyban növeli, és ezáltal valóban kitűnő tájékoztatói munkaeszközzé válik. Könyvészeti-műfaji szempontból tehát a bibliográfia fogalmának kibővülése gyakorlati alkalmazásának egyik lehetséges változatát is bemutatja az élelmészügyi bibliográfia.

A kötet feléleli az élelmészügyi termelési, élelmiszeripari, kutatási, igazgatási, kereskedelmi vonatkozásainak összességét. Az egyes szakcsoportokon belül a tagolás nagyjából a következő: (példaképpen a „tej és tejtermékek” csoportban) bibliográfiák és referáló szemlék, folyóiratok, technológia, termékek, táplálkozási vonatkozások, higiéné, piac és elosztás, szervezetek (országokként). A részletes tartalomjegyzék mellett név- és tárgymutató könnyíti meg az eligazodást.

RÓZSA GYÖRGY

Hazai könyvtartudományi irodalom. 1959. IV. negyed

ALBERT Gábor — SZEMZŐ Piroska, D. — VIZKELETY András: *Schiller [Friedrich] Magyarországon.* [Bibliográfia.] Összeáll. — Bev. TURÓCZI-TROSTLER József. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1959. 277 l. (Új bibliográfiai füzetek 3.)

(BÁRDOS László — KRAJCÁR Imre — SZAKÁCS Sándor): *Tanácsadó a könyvtárak ismeretterjesztő munkájához.* (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár Tatabánya.) 1959. 30 l. (A Komárom Megyei Könyvtári Híradó Módszertani Füzetek 4.)

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről. (Szerk. FERENCZY Ödönné, RÓZSA György.) Bp. 1959, MTA Közgazdaságtud. Int. házi soksz. 110 l. (A M[agyar] Tudományok] A[kadémia] Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtárának kiadványai I.) *Budapest munkásmozgalma 1919—1945* Bibliográfia. (Szerk. ZOLTÁN József. Mun

katárs ROZSGONYINÉ PÖSCHL Aranka. Bev. REMETE László. Munkatársak BAÁN Kálmán, BERZA László stb.) 1—3. köt. Bp. 1959, Föv. Szabó Ervin Könyvtár. 1098 l., 60 t.

Címjegyzék és útmutató a falusi könyvtárak állománygyarapításához. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1959. 66 l.

DOMANOVSKY Ákos: *A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző.* Bp. 1959, A Könyvtárügyi Tanács kiadványa. 74 l.

(FLEISCHER Marika): *A budapesti könyvtárak filmszakkönyvei.* Központi címjegyzék. (Összeáll. —) [Kiad. a] Filmtudományi Intézet. Bp. 1959. 332 l. (Klny. a Filmtudományi és Gazdasági Tájékoztatóból.)

Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése. MSZ 3405—59. Kidolg. a Magyar Szabványügyi Hivatal. Bp. 1959, Közgazd. és Jogi Kiadó. 6 l.

(GÁRDONYI Imréné — RUDAS Klára): *Újságrajzok. 1919. Forradalmi szatira az egykorú újságok rajzaiban.* [Bev.] MÁTÉ György. Bp. 1959, Képzőműv. Alap. 17 l., 55 t.

GALLAI Ervin: *A tudományos szakkönyvtár a mezőgazdaság szolgálatában.* Bp. 1959, Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár. 92 l. (Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ Közleményei 2.)

HAYDN, Joseph: *Symphonie fis-moll. (Abschieds-Symphonie).* Faksimilewiedergabe des Haydn-Autograph's. Aufbewahrt in der Nationalbibliothek Széchényi. Vorwort von László SOMFAI. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 64 l.

[Hódmezővásárhely. Megyei Könyvtár.] *A Csongrád megyei színműtár jegyzéke.* Kiad. a Csongrád megye Tanács V. B. Művelésügyi Osztálya. [Hódmezővásárhely], 1959. 31 l.

HORVÁTH János: *A könyv szedése és tördelése.* Bp. [1959], Nyomda-, a Papír- és a Sajtó Dolgozó Szakszerv. és a Könyvüip. Min. Nyomdaip. Ig. 30 l.

[Huszonkét] *22 röplap-dokumentum. Faksimilék az illegális Kommunista Párt röplapcéduláiból az MSZMP Kongresszusa tiszteletére.* Kiállítások rendezéséhez. Bp. 1959, Föv. Szabó Ervin Könyvtár. 22 lev.

Iskolai könyvtárak tájékoztatója. 2. (Szerk. WALDAPFEL Eszter, V.) Bp. 1959,

Tankönyvkiadó. 24 l. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványai.)

JOÓS Ferenc—FENYVESSINÉ GÓHR Anna: *Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája* [Kiad. a] Bács-Kiskunmegyei Katona József Könyvtár. Kecskemét, 1959. 102 l., 11 t.

Könyvtári osztályozás 1. BABICZKY Béla: *Az osztályozás története és elmélete.* [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. 2. jav., átd. kiad. Bp. 1959. 162 l.

Magyar filmográfia 2. Összeáll. KOVÁCS Ferenc. Munkatárs PÓR Irén. [Kiad. a] Színháztudományi és Filmtudományi Intézet. Bp. 1959. 206 l.

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. Összeáll. MUNKÁCSI Piroska. Bp. 1959, Országos Széchényi Könyvtár. 249 l.

Magyarországon található külföldi orvosi folyóiratok 1958—1859 évi lelőhely jegyzéke. [Kiad. az] Orvostudományi Dokumentációs Központ. Bp. 1959. 187 l.

RÓZSA György: *A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertórium.* Bp. 1959, Akad. Kiadó. 423—426. l. (Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

SZABÓ Ervin: *Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900—1918.* (— könyv- és folyóirat ismertetéseinek bibliográfiája. — idegen nyelven megjelent könyvtártudományi és kritikai cikkeinek és tanulmányainak bibliográfiája.) Összeegv., jegyz. ell. és sajtó alá rend. TISZAY Andor. [Bev.] KÓHALMI Béla. Kiad. a Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1959. 746 l., 11 t. (Könyvtárosok kiskönyvtára 1.)

[Szeged. Egyetemi Könyvtár.] *A Szegedi Egyetemi Könyvtár tájékoztatója.* Szeged, 1959. 15 l.

TIBORC Zsigmond: *Az eszperantó Magyarországon.* Bibliográfia. [Kiad. a] Föv. Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1959. 65 l.

TRÓCSÁNYI Zoltán: *Impresszum nélküli nyomtatványok és töredékek meghatározása.* Bp. 1959, Akad. Kiadó. 21—50. l. (Klny. a Filológiai Közlemből.)

Összeállította: H. IZSÓ LIVIA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

A kézirat nyomdába érkezett: 1930. I. 25. — Példányszám: 950. — Terjedelem: 10·75 (A/5 ív.)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: Posta Központi Hirlap Irodánál, Bp., V. József nádor-tér 1. Távbeszélőszám: 180—850. Előfizetési ár: 1 évre Ft. 60.—, Csekk számlaszám egyéni előfizető részére: 61,257. Közülteknek: 61,066.

TARTALOM

<i>Sebestyén Géza—Farkas László</i> : Új Nemzeti Könyvtárunk a Várban. — The new home of the National Széchényi Library	101
<i>Karsai Géza</i> : 'Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. — The symbols in the initial P in the Gesta Hungarorum by Anonymus.....	149

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Osatkai Endre</i> : 150 éves hirdetések inas-szegődtetésről.....	176
<i>Papp Ivánné</i> : Arany János és a tiszaujlaki könyvtár.....	177
<i>Varró István</i> : Szabó Ervin és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára	183

FIGYELŐ

<i>Farkasné Tauber Márta</i> : Poliglot magyarázó szótárak szerepe a szakirodalmi tájékozódásban	194
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : A kéziratgyűjtemények új típusai.....	196
<i>Dávid Katalin</i> : A Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkájáról ..	201
Hírek: <i>Ráth-Végh István (Tiszay Andor)</i> — Francia Könyvkiállítás (<i>Fogarassy Miklós</i>) — Nemzetközi katalógizálási konferencia (<i>Szigethy Jolán</i>) —..	204

SZEMLE

Lenin. Bibliográfia születésének 90. évfordulójára. (Ism. <i>Kenyeres Ágnes</i>)	206
Karacs Ferenc térképészítő-rézmetsző művész (1770—1838) (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	207
A retrospektív magyar nemzeti filmográfia első kísérletéről (Ism. <i>Papp István</i>)	207
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957 (Ism. <i>Csúry István</i>)	209
Könyv és könyvtár (Ism. <i>Papp István</i>)	212
A magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban (Ism. <i>Nyilas Márta</i>)	214
Az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványai (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>)	215
Domanovszky Ákos: A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző (Ism. <i>Szelle Béla</i>)	216
Tiborc Zsigmond: Az eszperantó Magyarországon (Ism. <i>T. A.</i>)	217
Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei (Ism. <i>Weger Imre</i>) ..	217
Oskar Sashegyi: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	218
Endre Moravék: Verzeichnis ungarischer Fachausdrücke und Abkürzungen aus dem Buch- und Bibliothekswesen mit Übersetzung ins Deutsche, Französische und Englische (Ism. <i>D. Szemző Piroška</i>)	220
W. Mevissen: Büchereibau (Ism. <i>L. Mesterházi-Nagy Márta</i>).....	221
V. Jugáreanu: Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	222
Nemzetközi élelmészügyi bibliográfia (Ism. <i>Rózsa György</i>)	223
Hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. <i>H. Izsó Livia</i>)	223

Ára : 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>G. Sebestyén—L. Farkas</i> : Le nouveau bâtiment de la Bibliothèque nationale hongroise (Avec résumé en anglais)	101
<i>G. Karsai</i> : L'origine du manuscrit d'Anonymus (Gesta Hungarorum) (Avec résumé en anglais)	149

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Osatkai</i> : Annonces d'il y a 150 ans concernant l'engagement des apprentis imprimeurs	176
<i>M. Papp</i> : János Arany et la bibliothèque publique de Tiszaújlak	177
<i>J. Varró</i> : Ervine Szabó et l'histoire de la Bibliothèque de la Chambre de Commerce et d'Industrie à Budapest	183

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>M. Tauber Farkas</i> : Le rôle des dictionnaires encyclopédiques polyglottes dans le service d'information	194
<i>K. Csapodi</i> : Nouveaux types des collections de manuscrits	196
<i>K. Dávid</i> : Le travail du Centre de documentation d'histoire de l'art	201
<i>Nouvelles</i> : Ráth-Végh István (<i>A. Tiszay</i>) — Exposition des livres français (<i>M. Fogarassy</i>) — Conférence internationale sur le catalogue (<i>J. Szigethy</i>)	204

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Lenin. Bibliográfia (<i>Á. Kenyeres</i>)	206
Karacs Ferenc térképészítő-rézmetsző művész (1770—1838) (<i>G. Nagydiósi</i>)	207
Premier essai de la filmographie nationale hongroise retrospective. (<i>I. Papp</i>)	207
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957 (<i>I. Oszúry</i>)	209
Könyv és könyvtár (<i>I. Papp</i>)	212
A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban (<i>M. Nyilas</i>)	214
Les publications de la Bibliothèque centrale de pédagogie (<i>M. A. Simon</i>)	215
Domanovszky Ákos: A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző (<i>B. Szelle</i>)	216
Tiborc Zsigmond: Az eszperantó Magyarországon (<i>T. A.</i>)	217
Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei (<i>I. Weger</i>)	217
Oskar Sashegyi: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. (<i>Béla Dezsényi</i>)	218
Endre Moravek: Verzeichnis ungarischer Fachausdrücke und Abkürzungen aus dem Buch- und Bibliothekswesen mit Übersetzung ins Deutsche, Französische und Englische (<i>P. D. Szemző</i>)	220
W. Mevissen: Büchoreibau (<i>M. L. Mesterházi-Nagy</i>)	221
V. Jugăreanu: Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke (<i>M. Vértessy</i>)	222
E. A. Baker — D. J. Foskett: Bibliography of Food (<i>Gy. Rózsa</i>)	223
<i>Vient de paraître</i> (<i>L. H. Izsó</i>)	223